Й. СТАЛІН

ТВОРИ

9

ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
ВСЕСОЮЗНОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
(БІЛЬШОВИКІВ)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

И. В. СТАЛИН

СОЧИНЕНИЯ

*

ОГИЗ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Москва • 1948

Пролетарі всіх країн, є...

ІНСТИТУТ МАРКСА—ЕНГЕЛЬСА—ЛЕНІНА при ЦК ВКП(б)
УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛІАЛ

Й.В.СТАЛІН

ТВОРИ

*ПЕРЕКЛАД
З РОСІЙСЬКОГО ВИДАННЯ,
СХВАЛЕНИЙ КОМІСІЄЮ
ЦК КП(б)У*

*

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ · 1949

Й. В. СТАЛІН

ТОМ 9

грудень 1926 — липень 1927

ПЕРЕДМОВА

Дев'ятий том Творів Й. В. Сталіна містить праці, написані з грудня 1926 року по липень 1927 року.

В цей період робітники й селяни СРСР під керівництвом більшовицької партії, на основі рішень XIV з'їзду і XV конференції ВКП(б), продовжували боротьбу за соціалістичну індустріалізацію країни.

Зміцнення соціалістичного господарства СРСР викликало різке загострення боротьби імперіалістичних держав проти Радянського Союзу і боротьби капіталістичних елементів проти соціалістичних елементів всередині країни.

Проти Радянської влади «створюється щось на зразок єдиного фронту від Чемберлена до Троцького».

В доповіді на VII розширеному пленумі ВККІ «Ще раз про соціал-демократичний ухил в нашій партії», в заключному слові по доповіді, в промовах на XV Московській губпартконференції і на зборах робітників Сталінських залізничних майстерень, в статті «Замітки на сучасні теми» та в інших працях Й. В. Сталін захищає і розвиває марксистсько-ленінське вчення про партію, як про основну спрямовуючу і керівну силу Радянської держави, викриває ворожі

справі робітничого класу і більшовицької партії «теорії» лідерів троцькістсько-зінов'євського блоку та їх підривну діяльність в ВКП(б) і в Комінтерні.

В цих творах Й. В. Сталіна розвиваються питання теорії і практики соціалістичної індустріалізації, будівництва соціалізму в СРСР; підкреслюється єдність і неподільність національних і інтернаціональних завдань соціалістичної революції; визначається лінія партії в галузі зовнішньої політики в умовах посиленої загрози нового воєнного нападу на СРСР і намічаються завдання щодо зміцнення обороноздатності Радянського Союзу.

В працях «Про три основні лозунги партії в селянському питанні», «До питання про робітничо-селянський уряд», «Про лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства в період підготовки Жовтня» розвивається ленінське вчення про союз робітничого класу і селянства, про керівну роль пролетаріату в цьому союзі і розкривається класова суть Радянської держави і Радянського уряду.

Значне місце в дев'ятому томі займають твори, присвячені аналізові рушійних сил і перспектив розвитку революційно-демократичного і антиімперіалістичного руху китайського народу в 1925—1927 роках. До них належать: «Питання китайської революції», «Розмова з студентами університету ім. Сун Ят-сена», «Революція в Китаї і завдання Комінтерну» та ін.

У томі вперше публікуються листи Й. В. Сталіна Ксенофонтову, Зайцеву, Шинкевичу, Чугунову, Цвєткову і Алипову, Покровському.

Інститут Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП(б)

ГРУДЕНЬ 1926 – ЛИПЕНЬ 1927

VII РОЗШИРЕНИЙ ПЛЕНУМ ВККІ[1]

22 листопада — 16 грудня 1926 р.

*«Правда» №№ 285, 286, 294, 295 і 296, **9,** 10, 19, 21 і 22 грудня 1926 р.*

ЩЕ РАЗ ПРО СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ УХИЛ В НАШІЙ ПАРТІЇ

Доповідь 7 грудня

I

ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Товариші! Перше ніж перейти до суті питання, дозвольте зробити кілька попередніх зауважень.

1. Суперечності внутріпартійного розвитку

Перше питання — це питання про боротьбу всередині нашої партії, про боротьбу, яка не вчора почалася і яка не припиняється.

Коли взяти історію нашої партії з моменту її зародження у вигляді групи більшовиків у 1903 році і простежити її подальші етапи аж до нашого часу, то можна сказати без перебільшення, що історія нашої партії є історія боротьби суперечностей всередині цієї партії, історія подолання цих суперечностей і поступового зміцнення нашої партії на основі подолання цих суперечностей. Можна подумати, що росіяни надто забіякуваті, люблять дискутувати, плодять незгоди, і тому розвиток партії іде у них через подолання внутріпартійних суперечностей. Це невірно, товариші. Справа тут не в забіякуватості. Справа тут в наявності принципіальних незгод, які виникають в ході розвитку партії, в ході класової боротьби

пролетаріату. Справа тут в тому, що суперечності можна подолати лише шляхом боротьби за ті чи інші принципи, за ті чи інші цілі боротьби, за ті чи інші методи боротьби, яка веде до мети. Можна і треба іти на всякі угоди з інакомислящими всередині партії в питаннях поточної політики, в питаннях суто практичного характеру. Але якщо питання ці зв'язані з принципіальними незгодами, то ніяка угода, ніяка «середня» лінія не може врятувати справу. Нема і не може бути «середньої» *лінії в питаннях принципіального* характеру. Або одні, або інші принципи повинні бути покладені в основу роботи партії. «Середня» лінія в питаннях принципіальних є «лінія» засмічення голів, «лінія» затушовування незгод, «лінія» ідейного переродження партії, «лінія» ідейної смерті партії.

Як живуть і розвиваються нині соціал-демократичні партії на Заході? Чи є у них суперечності всередині партії, принципіальні незгоди? Звичайно, є. Чи розкривають вони ці суперечності і чи стараються їх подолати чесно й відкрито перед очима партійних мас? Ні. Звичайно, ні! Практика соціал-демократії полягає в тому, щоб затаювати, ховати ці суперечності й незгоди. Практика соціал-демократії полягає в тому, щоб перетворювати свої конференції і з'їзди в пустий маскарад парадного благополуччя, старанно приховуючи і замазуючи внутрішні незгоди. Але з цього нічого, крім засмічення голів і ідейного зубожіння партії, не може вийти. В цьому одна з причин падіння західноєвропейської соціал-демократії, колись революційної, а нині реформістської.

Але ми так не можемо жити і розвиватися, товариші. Політика «середньої» принципіальної лінії не є

наша політика. Політика «середньої» принципіальної лінії є політика партій, що в'януть і перероджуються. Така політика не може не вести до перетворення партії в пустий бюрократичний апарат, який обертається на холостому ходу і відірваний від робітничих мас. Цей шлях не є наш шлях.

Все минуле нашої партії являє собою підтвердження того положення, що історія нашої партії є історія подолання внутріпартійних суперечностей і неухильного зміцнення рядів нашої партії на основі цього подолання.

Візьмемо *перший період*, період «Искры», або період II з'їзду нашої партії, коли вперше з'явилися незгоди всередині нашої партії між більшовиками і меншовиками і коли верхівка нашої партії розпалася, кінець кінцем, на дві частини: на частину більшовицьку (Ленін) і частину меншовицьку (Плеханов, Аксельрод, Мартов, Засулич, Потресов). Ленін був тоді сам-один. Якби ви знали, скільки було тоді криків і галасу про «незамінних», які відійшли від Леніна! Однак практика боротьби і історія партії показали, що це розходження мало під собою принципіальну базу, що це розходження було необхідним етапом для зародження і розвитку дійсно революційної і дійсно марксистської партії. Практика боротьби показала тоді, що, по-перше, справа не в кількості, а в якості, і, по-друге, справа не в формальній єдності, а в тому, щоб єдність мала принципіальну основу. Історія показала, що Ленін мав рацію, а «незамінні» не мали рації. Історія показала, що без подолання цих суперечностей між Леніним і «незамінними» ми не мали б справжньої революційної партії.

Візьмемо дальший період, період передодня революції 1905 року, коли більшовики і меншовики стояли одні проти одних все ще всередині однієї партії, як два табори з двома цілком різними платформами, коли більшовики стояли на порозі формального розколу партії і коли вони для відстоювання лінії нашої революції були змушені скликати свій окремий з'їзд (III з'їзд). Чим взяла тоді гору більшовицька частина партії, чим вона завоювала симпатії більшості партії? Тим, що вона не замазувала принципіальних незгод і боролася за подолання цих незгод шляхом ізоляції меншовиків.

Я міг би послатися, далі, на третю стадію розвитку нашої партії, на період після поразки революції 1905 року, на період 1907 року, коли одна частина більшовиків, так звані «одзовісти», на чолі з Богдановим, відійшла від більшовизму. Це був критичний період у житті нашої партії. Це був той період, коли цілий ряд більшовиків із старої гвардії покинув Леніна і його партію. Меншовики кричали тоді про загибель більшовиків. Проте більшовизм не загинув, і практика боротьби за які-небудь півтора року показала, що Ленін і його партія мали рацію, ведучи боротьбу за подолання суперечностей всередині рядів більшовизму. Ці суперечності були подолані не шляхом їх замазування, а шляхом їх розкриття і шляхом боротьби на благо і вигоду нашої партії.

Я міг би послатися, далі, на четвертий період в історії нашої партії, на період 1911—1912 років, коли більшовики відновили розбиту було царською реакцією партію і вигнали геть ліквідаторів. І тут, як і в попередні періоди, більшовики йшли до від-

новлення і зміцнення партії не через замазування принципіальних незгод з ліквідаторами, а через їх розкриття і подолання.

Я міг би вказати, потім, на п'яту стадію в розвитку нашої партії, на період перед Жовтневою революцією 1917 року, коли одна частина більшовиків на чолі з відомими лідерами більшовицької партії хитнулась і не захотіла йти на Жовтневе повстання, вважаючи його авантюрою. Відомо, що і ця суперечність була подолана більшовиками не шляхом замазування незгод, а шляхом відкритої боротьби за Жовтневу революцію. Практика боротьби показала, що без подолання цих незгод ми могли б поставити Жовтневу революцію в критичне становище.

Я міг би вказати, нарешті, на дальші періоди розвитку нашої внутріпартійної боротьби, на період Брестського миру, період 1921 року (профспілкова дискусія) і інші періоди, які вам відомі і про які я не буду тут багато говорити. Відомо, що в усі ці періоди, як і в минулому, наша партія росла і міцніла через подолання внутрішніх суперечностей.

Що ж з цього виходить?

Виходить, що ВКП(б) росла і міцніла через *подолання внутріпартійних суперечностей.*

Виходить, що подолання внутріпартійних незгод шляхом боротьби є законом розвитку нашої партії.

Можуть сказати, що це — закон для ВКП(б), а не для інших пролетарських партій. Це невірно. Цей закон є законом розвитку для всіх скільки-небудь великих партій, все одно, чи йде мова про пролетарську партію СРСР чи про пролетарські партії на Заході. Якщо можна в маленькій партії маленької

країни так чи інакше замазати незгоди, покривши їх авторитетом однієї або кількох осіб, то в великій партії великої країни розвиток через подолання суперечностей є неминучим елементом зростання і зміцнення партії. Так ішла справа в минулому. Так іде справа тепер.

Я хотів би тут послатися на авторитет Енгельса, який керував разом з Марксом пролетарськими партіями на Заході не один десяток років. Мова йде про восьмидесяті роки минулого століття, коли в Німеччині панував винятковий закон проти соціалістів[2], Маркс і Енгельс були в Лондоні в еміграції, а закордонний нелегальний орган німецької соціал-демократії «Соціал-Демократ»[3] спрямовував на ділі роботу німецької соціал-демократії. Бернштейн був тоді революційним марксистом (він не встиг ще перекочувати до реформістів), Енгельс з ним жваво листувався в найзлободенніших питаннях політики німецької соціал-демократії. Ось що він писав тоді Бернштейну (1882 р.):

«Як видно, **всяка** робітнича партія великої країни може розвиватися тільки у внутрішній боротьбі, в цілковитій відповідності з законами діалектичного розвитку взагалі. Німецька партія стала тим, що вона є, в боротьбі ейзенахців і лассальянців, де навіть сама бійка відігравала важливу роль. Об'єднання стало можливим лише тоді, коли зграя пройдисвітів, спеціально вирощена Лассалем, щоб бути його знаряддям, уже зжила себе, та й тоді наші занадто поспішно пішли на це об'єднання. *У Франції ті люди,* які, хоч і пожертвували бакуністською теорією, але продовжують користуватися бакуністськими засобами боротьби і в той же час хочуть принести класовий характер руху в жертву своїм особливим цілям, теж мусять спочатку зжити себе, перше ніж знов стане можливим об'єднання. Проповідувати за таких обставин об'єднання було б чистісінькою дурницею. Моральні проповіді не допо-

можуть проти дитячих хвороб, які за нинішніх обставин неминучі» (див. «Архів **К. Маркса** і **Ф. Енгельса»**, кн. І, стор. 324 — 325[4]).

Бо, говорить Енгельс в іншому місці (1885 р.):

«Суперечності ніколи не можуть бути затушовані надовго, вони вирішуються боротьбою» (див. там же, стор. 371).

Ось чим, насамперед, треба пояснити наявність суперечностей всередині нашої партії і розвиток нашої партії через подолання цих суперечностей *шляхом боротьби*.

2. Джерела суперечностей всередині партії

Але звідки беруться ці суперечності й незгоди, де їх джерело?

Я думаю, що джерела суперечностей всередині пролетарських партій криються в двох обставинах.

Що це за обставини?

Це, по-перше, тиск буржуазії і буржуазної ідеології на пролетаріат та його партію в обстановці боротьби класів, — тиск, якому нерідко піддаються найменш стійкі верстви пролетаріату, а значить — і найменш стійкі верстви пролетарської партії. Не можна вважати, що пролетаріат є цілком ізольований від суспільства, стоїть поза суспільством. Пролетаріат є частина суспільства, зв'язана з його різноманітними верствами численними нитками. Але партія є частина пролетаріату. Тому і партія не може бути вільною від зв'язків і впливу різноманітних верств буржуазного суспільства. Тиск буржуазії та її ідеології на пролетаріат і його партію виявляється в тому, що буржуазні ідеї, нрави, звичаї, настрої нерідко проникають у пролетаріат і його партію через певні

верстви пролетаріату, так чи інакше зв'язані з буржуазним суспільством.

Це, по-друге, різнорідність робітничого класу, наявність різних верств всередині робітничого класу. Я думаю, що пролетаріат, як клас, можна було б поділити на три верстви.

Одна верства — це основна маса пролетаріату, його ядро, його постійна частина, це та маса «чистокровних» пролетарів, яка давно вже порвала зв'язки з класом капіталістів. Ця верства пролетаріату є найбільш надійною опорою марксизму.

Друга верства — це недавні вихідці з непролетарських класів, з селянства, з міщанських рядів, з інтелігенції. Це вихідці з інших класів, які недавно тільки влилися до складу пролетаріату і внесли в робітничий клас свої навички, свої звички, свої вагання, свої хитання. Ця верства становить найбільш сприятливий грунт для всяких анархістських, напіванархістських і «ультралівих» угруповань.

Нарешті, третя верства — це робітнича аристократія, верхівка робітничого класу, найбільш забезпечена частина пролетаріату з її прагненням до компромісів з буржуазією, з її переважним настроєм пристосовування до сильних світу, з її настроєм «вийти в люди». Ця верства становить найбільш сприятливий грунт для одвертих реформістів і опортуністів.

Незважаючи на зовнішню відмінність, ці останні дві верстви робітничого класу становлять більш-менш загальне середовище, яке живить опортунізм взагалі, опортунізм відкритий, оскільки беруть гору настрої робітничої аристократії, і опортунізм, прикритий «лівою» фразою, оскільки беруть гору настрої напівмі-

щанських верств робітничого класу, які не цілком ще порвали з дрібнобуржуазним середовищем. Той факт, що «ультраліві» настрої часто-густо збігаються з настроєм відкритого опортунізму—цей факт не являє собою нічого дивного. Ленін говорив не раз, що «ультраліва» опозиція є зворотний бік правої, меншовицької, одвертої опортуністичної опозиції. І це цілком правильно. Якщо «ультралівий» стоїть за революцію тільки тому, що він чекає **завтра ж** перемоги революції, то ясно, що він мусить впасти у відчай і розчаруватися в революції, якщо станеться заминка революції, якщо революція не переможе завтра ж.

Природно, що при кожному повороті в розвитку класової боротьби, при кожному загостренні боротьби і посиленні труднощів різниця в поглядах, у навичках і в настроях різних верств пролетаріату мусить неминуче позначитися у вигляді певних незгод в партії, а тиск буржуазії та її ідеології неминуче мусить загострити ці незгоди, давши їм вихід у вигляді боротьби всередині пролетарської партії.

Такі є джерела внутріпартійних суперечностей і незгод.

Чи можна не зважати на ці суперечності й незгоди? Ні, не можна. Думати, що можна не зважати на ці суперечності, це значить обманювати себе. Енгельс мав рацію, коли він говорив, що замазувати суперечності всередині партії надовго неможливо, що ці суперечності вирішуються боротьбою.

Це не значить, що партія повинна бути перетворена в дискусійний клуб. Навпаки, пролетарська партія є і повинна лишитися бойовою організацією пролетаріату. Я хочу лише сказати, що не можна

відмахуватися і закривати очі на незгоди всередині партії, якщо ці незгоди мають принципіальний характер. Я хочу лише сказати, що тільки шляхом боротьби за принципіальну марксистську лінію можна буде уберегти пролетарську партію від тиску і впливу буржуазії. Я хочу лише сказати, що тільки шляхом подолання внутріпартійних суперечностей можна буде добитися оздоровлення і зміцнення партії.

II

ОСОБЛИВОСТІ ОПОЗИЦІЇ В ВКП(б)

Дозвольте тепер перейти від попередніх зауважень до питання про опозицію в ВКП(б).

Насамперед, я хотів би відзначити деякі особливості нашої внутріпартійної опозиції. Я маю на увазі її зовнішні особливості, що впадають в очі, не торкаючись поки що незгод по суті. Я думаю, що ці особливості можна було б звести до трьох головних особливостей. Це, по-перше, те, що опозиція в ВКП(б) є опозиція **об'єднана**, а не яка-небудь «просто» опозиція. Це, по-друге, те, що опозиція намагається прикрити свій опортунізм «лівою» фразою, красуючись «революційними» лозунгами. Це, по-третє, те, що опозиція через свою принципіальну безформність раз у раз скаржиться на те, що її не зрозуміли, що лідери опозиції являють собою по суті справи фракцію тих, «яких не зрозуміли». (Сміх.)

Почнемо з першої особливості. Чим пояснюється той факт, що опозиція виступає у нас як **об'єднана** опозиція, як блок усіх і всяких течій, засуджених

раніше партією, причому вона виступає не як-небудь «просто», а на чолі з троцькізмом?

Пояснюється це такими обставинами.

По-перше, тим, що всі течії, які об'єдналися в блоці,—і троцькісти, і «нова опозиція», і рештки «демократичного централізму» [5], і рештки «робітничої опозиції» [6], — всі вони являють собою більш або менш опортуністичні течії, які або боролися з ленінізмом з початку свого виникнення, або почали боротьбу з ним останнім часом. Нема чого й казати, що ця **спільна** риса мала полегшити їх об'єднання в блоці для боротьби проти партії.

По-друге, переломним характером переживаного періоду, тією обставиною, що нинішній переломний період заново поставив руба основні питання нашої революції, і тому що всі ці течії розходилися і далі розходяться з нашою партією в тих чи інших питаннях революції, то природно, що підсумковий характер нинішнього періоду, підбиваючи баланс усім нашим незгодам, повинен був штовхнути всі ці течії в один блок, у блок проти основної лінії нашої партії. Нема чого й казати, що ця обставина не могла не полегшити об'єднання різноманітних опозиційних течій в один спільний табір.

По-третє, тією обставиною, що могутня сила і згуртованість нашої партії, з одного боку, слабість і відірваність від мас усіх без винятку опозиційних течій, з другого боку, не могли не зробити розрізнену боротьбу цих течій проти партії явно безнадійною, через що опозиційні течії неминуче повинні були стати на шлях **об'єднання** сил для того, щоб додаванням окремих груп компенсувати їх слабість

і піднести тим самим, хоча б зовнішньо, шанси опозиції.

Ну, а чим пояснюється той факт, що саме троцькізм виступає на чолі опозиційного блоку?

Тим, по-перше, що троцькізм є найбільш закінчена течія опортунізму в нашій партії з усіх існуючих опозиційних течій (V конгрес Комінтерну мав рацію, кваліфікувавши троцькізм як дрібнобуржуазний ухил[7]).

Тим, по-друге, що ні одна опозиційна течія в нашій партії не вміє так спритно і майстерно маскувати свій опортунізм «лівою» іррреволюційною фразою, як троцькізм. (Сміх.)

Це не перший випадок, коли в історії нашої партії троцькізм виступає на чолі опозиційних течій проти нашої партії. Я хотів би послатися на відомий прецедент в історії нашої партії, який мав місце в 1910—1914 роках, коли був утворений на чолі з Троцьким блок опозиційних антипартійних течій у вигляді так званого Серпневого блоку. Я хотів би послатися на цей прецедент, бо він являє собою деякий прототип нинішнього опозиційного блоку. Тоді Троцький об'єднав проти партії ліквідаторів (Потресов, Мартов та ін.), одзовістів («впередівці») і свою власну групу. А тепер він спробував об'єднати в опозиційний блок «робітничу опозицію», «нову опозицію» і свою власну групу.

Відомо, що Ленін боровся тоді проти Серпневого блоку протягом трьох років. Ось що писав тоді Ленін про Серпневий блок на порозі його оформлення:

«Тому ми заявляємо **від імені партії в цілому,** що Троцький веде антипартійну політику; — що він **розриває** партійну **легаль-**

ність, стає на шлях **авантюри** і **розколу...** Замовчує Троцький цю безперечну правду тому, що для **реальних** цілей його політики правда нестерпна. А реальні цілі все більше виясняються і стають очевидними навіть для найменш далекоглядних партійців. Ці реальні цілі — **антипартійний блок Потресових з впередівцями,** блок, що його Троцький підтримує і організує... Цей блок, звичайно, підтримає «фонд» Троцького і антипартійну конференцію, яку він скликає, бо і пп. Потресови і впередівці одержують тут те, що їм потрібне: свободу своїх фракцій, освячення їх, прикриття їх діяльності, адвокатську оборону її перед робітниками.

І от саме з точки зору «принципіальних основ» ми не можемо не визнати цей блок **авантюризмом** у найточнішому значенні слова. Сказати, що він бачить справжніх марксистів, дійсних оборонців принципіальності соціал-демократизму в Потресові, в одзовістах, Троцький **не сміє.** В тому і суть позиції авантюриста, що йому доводиться перманентно викручуватися... Блок Троцького з Потресовим і впередівцями є авантюра саме з точки зору «принципіальних основ». Не менш вірно це з точки зору **партійно-політичних** завдань... Річний досвід після пленуму показав на ділі, що саме групи Потресова, саме фракція впередівців і **втілюють** цей буржуазний вплив на пролетаріат... Нарешті, по-3-є, політика Троцького є авантюра в розумінні **організаційному,** бо, як ми вже вказали, вона рве партійну легальність і, організуючи конференцію від імені однієї закордонної групи (або від імені блоку **двох** антипартійних фракцій, голосівців і впередівців), вона прямо стає на шлях розколу» (див. т. XV, стор. 65, 67—70).

Так висловлювався Ленін про перший блок антипартійних течій на чолі з Троцьким.

Те саме треба сказати в основному, але з ще більшою різкістю, про нинішній блок антипартійних течій, теж на чолі з Троцьким.

Ось причини того, чому наша опозиція виступає тепер у вигляді об'єднаної опозиції і виступає не «просто», а на чолі з троцькізмом.

Так стоїть справа з першою особливістю опозиції.

Перейдемо до другої особливості. Я вже казав, що друга особливість опозиції полягає в посиленому її намаганні прикривати своє опортуністичне діло «лівою», «революційною» фразою. Я не вважаю за можливе багато говорити тут про факти, які демонструють постійні розходження між «революційними» словами і опортуністичними ділами в практиці нашої опозиції. Досить переглянути хоча б тези про опозицію, ухвалені на XV конференції ВКП(б)[8], щоб зрозуміти механіку цього маскування. Я хотів би тільки навести кілька прикладів з історії нашої партії, які говорять про те, що всі опозиційні течії в нашій партії за період після взяття влади намагалися прикривати свої нереволюційні діла «революційною» фразою, незмінно критикуючи партію та її політику «зліва».

Візьмемо, наприклад, «лівих» комуністів, які виступали проти партії в період Брестського миру (1918 р.). Відомо, що вони критикували партію «зліва», виступаючи проти Брестського миру і кваліфікуючи політику партії як опортуністичну, непролетарську, угодовську щодо імперіалістів. А на ділі виявилося, що, виступаючи проти Брестського миру, «ліві» комуністи заважали партії дістати «перепочинок» для організації і зміцнення Радянської влади, допомагали есерам і меншовикам, які стояли тоді проти Брестського миру, полегшували справу імперіалізму, який прагнув задушити Радянську владу в самому її зародку.

Візьмемо «робітничу опозицію» (1921 р.). Відомо, що вона також критикувала партію «зліва», всіляко

«громлячи» політику непу, «розносячи» «в пух і прах» положення Леніна про те, що відбудову індустрії треба почати з розвитку сільського господарства, яке дає сировинні і продовольчі передумови для промисловості, «розносячи» це положення Леніна як забуття інтересів пролетаріату і як селянський ухил. А на ділі виявилося, що без політики непу, без розвитку сільського господарства, яке створює сировинні і продовольчі передумови для промисловості, у нас не було б ніякої промисловості, а пролетаріат перебував би в стані декласованості. Крім того, відомо, куди почала рости після всього цього «робітнича опозиція», вправо чи вліво.

Візьмемо, нарешті, троцькізм, який критикує нашу партію ось уже кілька років «зліва» і є, разом з тим, як правильно висловився V конгрес Комінтерну, дрібнобуржуазним ухилом. Що може бути спільного між дрібнобуржуазним ухилом і дійсною революційністю? Хіба не ясно, що «революційна» фраза є тут лише прикриттям дрібнобуржуазного ухилу?

Я вже не кажу про «нову опозицію», «ліві» викрики якої покликані прикрити її полонення троцькізмом.

Про що говорять усі ці факти?

Про те, що «ліве» маскування опортуністичного діла є однією з найхарактерніших рис усіх і всяких опозиційних течій в нашій партії за період після взяття влади.

Чим пояснюється це явище?

Пояснюється це революційністю пролетаріату СРСР, величезними революційними традиціями, закладеними в надрах нашого пролетаріату. Пояснюється це прямою ненавистю робітників СРСР до

антиреволюційних, до опортуністичних елементів. Пояснюється це тим, що наші робітники просто не слухатимуть одвертого опортуніста, через що «революційне» маскування є тією принадою, яка має, хоча б зовнішньо, привернути увагу робітників і викликати у них довір'я до опозиції. Наші робітники не можуть, наприклад, зрозуміти, як це досі не догадаються англійські робітники втопити таких зрадників, як Томас, кинути їх у колодязь. (Сміх.) Кожний, хто знає наших робітників, легко зрозуміє, що таким людям і таким опортуністам, як Томас, просто не було б життя серед радянських робітників. А тимчасом відомо, що англійські робітники не тільки не збираються топити панів Томасів, але ще переобирають їх в Генраду[9], та переобирають їх не просто, а з демонстрацією. Ясно, що такі робітники не потребують революційного маскування опортунізму, бо вони і так не від того, щоб прийняти опортуністів у своє середовище.

А чим це пояснюється? Пояснюється це відсутністю революційних традицій у англійських робітників. Вони, ці революційні традиції, народжуються тепер. Вони народжуються і розвиваються, і нема підстав сумніватися в тому, що англійські робітники загартовуються в революційних боях. Але поки цього нема, різниця між англійськими і радянськими робітниками лишається. Цим, власне, пояснюється той факт, що опортуністам у нашій партії рисковано підходити до робітників СРСР без деякого «революційного» маскування.

Ось де криються причини «революційного» маскування опозиційного блоку.

Нарешті, про третю особливість опозиції. Я вже казав, що ця особливість полягає в принципіальній неоформленості опозиційного блоку, в його безпринципності, в його амебовидності і у випливаючих звідси постійних скаргах лідерів опозиції на те, що їх «не зрозуміли», «перекрутили», приписали їм те, чого вони «не говорили», і т. д. Це, дійсно, фракція тих, «яких не зрозуміли». Історія пролетарських партій говорить, що ця особливість («не зрозуміли!») є найбільш звичайною і найбільш поширеною особливістю опортунізму взагалі. Ви повинні знати, товариші, що точнісінько те саме «трапилося» з відомими опортуністами Бернштейном, Фольмаром, Ауером та іншими в рядах німецької соціал-демократії в кінці 90-х і на початку 900-х років, коли німецька соціал-демократія була революційною і коли ці завзяті опортуністи протягом ряду років скаржилися на те, що їх «не зрозуміли», що їх «перекрутили». Відомо, що фракцію Бернштейна обізвали тоді німецькі революційні соціал-демократи фракцією тих, «яких не зрозуміли». Не можна вважати за випадковість той факт, що опозиційний блок доводиться, таким чином, записати в розряд фракції тих, «яких не зрозуміли».

Такі є найголовніші особливості опозиційного блоку.

III

НЕЗГОДИ В ВКП(б)

Перейдемо до незгод по суті.

Я думаю, що наші незгоди можна було б звести до кількох основних питань. Я не буду торкатися

цих питань докладно, бо часу для цього мало, а доповідь і так затягується. Тим більше, що ви маєте матеріали з питань ВКП(б), які, правда, хибують на деякі помилки в перекладі, але в основному вони дають все ж правильне уявлення про незгоди в нашій партії.

1. Питання соціалістичного будівництва

Перше питання. Перше питання, це — питання про можливість перемоги соціалізму в одній країні, питання про можливість переможного будівництва соціалізму. Мова йде, звичайно, не про Чорногорію або навіть не про Болгарію, а про нашу країну, про СРСР. Мова йде про таку країну, де був і розвивався імперіалізм, де є певний мінімум великої промисловості, де є певний мінімум пролетаріату, де є партія, яка керує пролетаріатом. Отже, чи можлива перемога соціалізму в СРСР, чи можливо побудувати в ньому соціалізм на основі внутрішніх сил нашої країни, на основі тих можливостей, які є в розпорядженні пролетаріату СРСР?

Але що значить побудувати соціалізм, коли перекласти цю формулу на конкретну класову мову? Побудувати соціалізм в СРСР — це значить подолати в ході боротьби своїми власними силами нашу, радянську, буржуазію. Отже, питання зводиться до того, чи здатний пролетаріат СРСР подолати свою власну, радянську, буржуазію. Тому, коли говорять про те, чи можливо побудувати соціалізм в СРСР, цим хочуть сказати: чи здатний пролетаріат СРСР подолати своїми власними силами буржуазію СРСР.

Так, і тільки так стоїть питання при розв'язанні проблеми про побудову соціалізму в нашій країні.

Партія відповідає на це питання позитивно, бо вона виходить з того, що пролетаріат СРСР, пролетарська диктатура в СРСР має можливість подолати буржуазію СРСР своїми власними силами.

Коли б це було неправильно, коли б партія не мала підстав твердити, що пролетаріат СРСР здатний побудувати соціалістичне суспільство, незважаючи на порівняну технічну відсталість нашої країни, то партія не мала б підстав *лишатися більше при владі*, вона повинна була б кинути владу так чи інакше і перейти на становище опозиційної партії.

Бо одно з двох:

або ми можемо будувати соціалізм і побудувати його кінець кінцем, переборюючи свою «національну» буржуазію, — і тоді партія повинна лишитися при владі і керувати соціалістичним будівництвом у країні в ім'я перемоги соціалізму в усьому світі;

або ми не спроможні своїми власними силами подолати свою буржуазію, — і тоді, маючи на увазі відсутність негайної підтримки ззовні, з боку переможної революції в інших країнах, ми повинні чесно і відкрито відійти від влади і вести курс на організацію нової революції в СРСР у майбутньому.

Чи може партія обманювати свій клас, в даному разі робітничий клас? Ні, не може. Таку партію слід було б четвертувати. Але саме тому, що наша партія не має права обманювати робітничий клас, вона повинна була б сказати прямо, що відсутність упевненості в можливість побудови соціалізму в нашій країні веде до відходу від влади і до переходу

нашої партії від становища правлячої до становища опозиційної партії.

Ми завоювали диктатуру пролетаріату і створили тим самим **політичну** базу для просування до соціалізму. Чи можемо ми створити своїми власними силами **економічну** базу соціалізму, новий економічний фундамент, необхідний для побудови соціалізму? В чому полягає економічна суть і економічна база соціалізму? Чи не в тому, щоб насадити на землі «рай небесний» і загальне вдоволення? Ні, не в цьому. Це є обивательське, міщанське уявлення про економічну суть соціалізму. Створити економічну базу соціалізму — це значить зімкнути сільське господарство з соціалістичною індустрією в одно цілісне господарство, підпорядкувати сільське господарство керівництву соціалістичної індустрії, налагодити відносини між містом і селом на основі обміну продуктів сільського господарства і індустрії, закрити і ліквідувати всі ті канали, за допомогою яких народжуються класи і народжується, насамперед, капітал, створити, кінець кінцем, такі умови виробництва і розподілу, які ведуть прямо і безпосередньо до знищення класів.

От що говорив з цього приводу тов. Ленін у період, коли вводили неп і коли питання про побудову соціалістичного фундаменту народного господарства стало перед партією на весь зріст:

«Заміна розверстки податком, її принципіальне значення: від «военного» комунізму до **правильного** соціалістичного фундаменту. Ні розверстки, ні податку, а обмін продуктів великої («соціалізованої») промисловості на селянські продукти, така є економічна **суть** соціалізму, його база» (див. т. XXVI, стор. 311—312).

Ось як розуміє Ленін питання про створення **економічної** бази соціалізму.

Але для того, щоб зімкнути сільське господарство з соціалізованою індустрією, для цього необхідно, насамперед, мати багату сітку органів розподілу продуктів, багату сітку органів кооперації, як споживчої, так і сільськогосподарської, виробничої. Ленін виходив саме з цього положення, коли він говорив у своїй брошурі «Про кооперацію», що:

> «Кооперація в наших умовах часто й густо цілком збігається з соціалізмом» (див. т. XXVII, стор. 396).

Отже, чи може пролетаріат СРСР побудувати своїми власними силами економічну базу соціалізму в умовах капіталістичного оточення нашої країни?

Партія відповідає на це питання **позитивно** (див. резолюцію XIV конференції РКП(б)[10]). Ленін відповідає на це питання позитивно (див. хоча б його брошуру «Про кооперацію»). Вся практика нашого будівництва дає на це питання позитивну відповідь, бо частка соціалістичного сектора нашого господарства росте рік у рік за рахунок частки приватного капіталу як у галузі виробництва, так і в галузі обігу, причому роль приватного капіталу в її відношенні до ролі соціалістичних елементів нашого господарства падає рік у рік.

Ну, а як відповідає на це питання опозиція?

Вона дає на це питання **негативну** відповідь.

Виходить, що перемога соціалізму в нашій країні можлива, що можливість побудови економічної бази соціалізму можна вважати забезпеченою.

Чи значить це, що таку перемогу можна назвати повною перемогою, остаточною перемогою соціалізму, яка гарантує країну будованого соціалізму від усякої небезпеки ззовні, від небезпеки імперіалістичної інтервенції і зв'язаної з нею реставрації? Ні, не значить. Якщо питання про побудову соціалізму в СРСР є питанням про подолання своєї, **«національної»**, буржуазії, то питання про остаточну перемогу соціалізму є питанням про подолання **світової** буржуазії. Партія говорить, що подужати своїми власними силами світову буржуазію пролетаріат однієї країни не спроможний. Партія говорить, що для остаточної перемоги соціалізму в одній країні необхідне подолання або, принаймні, нейтралізація світової буржуазії. Партія говорить, що таке завдання під силу *лише* пролетаріатові кількох країн. Тому остаточна перемога соціалізму в тій чи іншій країні означає перемогу пролетарської революції, принаймні, в кількох країнах.

Питання це не викликає в нашій партії особливих незгод, і тому я не буду про нього багато говорити, відсилаючи тих, хто цікавиться, до матеріалів ЦК нашої партії, розданих цими днями членам розширеного пленуму ВККІ.

2. Фактори «перепочинку»

Друге питання. Друге питання стосується проблеми про умови нинішнього міжнародного становища СРСР, про умови того періоду «перепочинку», на протязі якого почалась і розгорнулась у нас робота по будівництву соціалізму. Ми можемо і повинні

будувати соціалізм в СРСР. Але щоб будувати соціалізм, треба насамперед існувати. Треба, щоб був «перепочинок» від війни, треба, щоб не було спроб інтервенції, треба, щоб було завойовано деякий мінімум міжнародних умов, необхідних для того, щоб існувати і будувати соціалізм.

Постає питання: на чому тримається нинішнє міжнародне становище Республіки Рад, чим визначається нинішній «мирний» період розвитку нашої країни в її відношенні до країн капіталістичних, на чому базується той «перепочинок» або той період «перепочинку», який завойовано, який не дає можливості капіталістичному світові для негайних спроб серйозної інтервенції і який створює необхідні зовнішні умови для будівництва соціалізму в нашій країні, коли доведено, що небезпека інтервенції існує і буде ще існувати, і що ця небезпека може бути ліквідована лише в результаті перемоги пролетарської революції в ряді країн?

Нинішній період «перепочинку» базується, щонайменше, на чотирьох основних фактах.

По-перше, на суперечностях в таборі імперіалістів, які не слабшають і які утруднюють зговір проти Республіки Рад.

По-друге, на суперечностях між імперіалізмом і колоніальними країнами, на зростанні визвольного руху в колоніальних і залежних країнах.

По-третє, на зростанні революційного руху в капіталістичних країнах і ростущому співчутті пролетарів усіх країн до Республіки Рад. Пролетарі капіталістичних країн **ще** не в силі підтримати пролетарів СРСР прямою революцією проти своїх капіталістів.

Але капіталісти імперіалістичних держав **уже не в** силі рушити «своїх» робітників проти пролетаріату СРСР, бо співчуття пролетарів усіх країн до Республіки Рад росте і не може не рости день у день. А воювати тепер без робітників не можна.

По-четверте, на силі і могутності пролетаріату СРСР, на успіхах його соціалістичного будівництва, на силі організованості його Червоної Армії.

Поєднання цих і подібних до них умов створює той період «перепочинку», який є характерною рисою нинішнього міжнародного становища Республіки Рад.

3. Єдність і неподільність «національних» і інтернаціональних завдань революції

Третє питання. Третє питання стосується проблеми про «національні» і інтернаціональні завдання пролетарської революції в тій чи іншій країні. Партія виходить з того, що «національні» і інтернаціональні завдання пролетаріату СРСР зливаються в одно загальне завдання визволення пролетарів усіх країн від капіталізму, що інтереси будівництва соціалізму в нашій країні цілком і повністю зливаються з інтересами революційного руху всіх країн в один загальний інтерес перемоги соціалістичної революції в усіх країнах.

Що було б, коли б пролетарі всіх країн не співчували і не підтримували Республіку Рад? Була б інтервенція і розгром Республіки Рад.

Що було б, коли б удалося капіталові розгромити Республіку Рад? Настала б епоха найчорнішої реакції в усіх капіталістичних і колоніальних країнах, стали б

душити робітничий клас і пригноблені народи, були б ліквідовані позиції міжнародного комунізму.

Що буде, коли співчуття і підтримка Республіки Рад з боку пролетарів усіх країн будуть посилюватися і наростати? Це докорінно полегшить будівництво соціалізму в СРСР.

Що буде, коли наростатимуть в СРСР успіхи соціалістичного будівництва? Це докорінно поліпшить революційні позиції пролетарів усіх країн в їх боротьбі з капіталом, підірве позиції міжнародного капіталу в його боротьбі з пролетаріатом і піднесе шанси світового пролетаріату на найвищий ступінь.

Але з цього випливає, що інтереси і завдання пролетаріату СРСР переплітаються і нерозривно зв'язуються з інтересами і завданнями революційного руху в усіх країнах і, навпаки, завдання революційних пролетарів усіх країн нерозривно зв'язуються з завданнями і успіхами пролетарів СРСР на фронті соціалістичного будівництва.

Тому протиставити «національні» завдання пролетарів тієї чи іншої країни завданням інтернаціональним — значить допускати якнайглибшу помилку в політиці.

Тому змальовувати завзяття і пристрасність у боротьбі пролетарів СРСР на фронті соціалістичного будівництва як ознаку «національної замкнутості» і «національної обмеженості», як це роблять іноді наші опозиціонери, — значить збожеволіти або впасти в дитинство.

Тому утвердження єдності і неподільності інтересів і завдань пролетарів однієї країни з інтересами і завданнями пролетарів усіх країн є найвірніший

шлях перемоги революційного руху пролетарів усіх країн.

Саме тому перемога пролетарської революції в одній країні є не самоціллю, а засобом і підтримкою для розвитку і перемоги революції в усіх країнах.

Тому будувати соціалізм в СРСР — це значить робити спільну справу пролетарів усіх країн, це значить кувати перемогу над капіталом не тільки в СРСР, але і в усіх капіталістичних країнах, бо революція в СРСР є частина світової революції, її початок і база її розгортання.

4. До історії питання про будівництво соціалізму

Четверте питання. Четверте питання стосується історії обговорюваного питання. Опозиція запевняє, що питання про будівництво соціалізму в одній країні поставлено вперше в нашій партії в 1925 році. В усякому разі Троцький прямо заявив на XV конференції: «Чому вимагають теоретичного визнання побудови соціалізму в одній країні? Звідки взялася ця перспектива? Чому до 1925 року ніхто цього питання не висував?».

Виходить, таким чином, що до 1925 року питання це не висувалося в нашій партії. Виходить, що тільки Сталін і Бухарін висунули це питання в партії і висунули його в 1925 році.

Чи вірно це? Ні, невірно.

Я твердажу, що питання про будівництво соціалістичного господарства в одній країні вперше було висунуте в партії Леніним ще в 1915 році. Я твердажу,

що заперечував тоді Леніну не хто інший, як Троцький. Я твердЖу, що з того часу, тобто з часу 1915 року, питання про будівництво соціалістичного господарства в одній країні не раз трактувалося в нашій пресі і в нашій партії.

Звернімося до фактів.

а) 1915 рік. Стаття Леніна в Центральному Органі більшовиків (в «Социал-Демократе»[11]): «Про лозунг Сполучених Штатів Європи». Ось що говорить Ленін у цій статті:

«Як самостійний лозунг, лозунг Сполучені Штати світу був би однак навряд чи правильний, по-перше, тому, що він зливається з соціалізмом; по-друге, тому, що він міг би породити неправильне тлумачення про неможливість перемоги соціалізму в одній країні і про відношення такої країни до інших.

Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігший пролетаріат цієї країни, **експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво** *, став би **проти** всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав»... Бо «неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

А ось заперечення Троцького, дане в тому ж 1915 році в керованому Троцьким «Нашем Слове»[12]:

««Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму». Звідси «Социал-Демократ»

* Курсив мій. **Й. Ст.**

(центральний орган більшовиків в 1915 р., де й була надрукована названа стаття Леніна. **Й. Ст.**) робив той висновок, що можлива перемога соціалізму в одній країні і що через це нема чого диктатуру пролетаріату в кожній окремій державі обумовлювати створенням Сполучених Штатів Європи... Що ні одна країна не повинна «дожидатися» інших у своїй боротьбі — це елементарна думка, яку корисно і необхідно повторювати, щоб ідея паралельної інтернаціональної дії не підмінювалась ідеєю вичікувальної інтернаціональної бездіяльності. Не дожидаючись інших, ми починаємо і продовжуємо боротьбу на національному грунті з цілковитою певністю, що наша ініціатива дасть поштовх боротьбі в інших країнах; а якби цього не сталося, то **безнадійна річ думати** — так свідчать і досвід історії і теоретичні міркування, — що, наприклад, **революційна Росія могла б устояти перед лицем консервативної Європи, або соціалістична Німеччина могла б лишитися ізольованою в капіталістичному світі.** Розглядати перспективи соціальної революції в національних рамках значило б ставати жертвою тієї самої **національної обмеженості,** яка становить суть соціал-патріотизму» * (Троцький, «1917», т. III, ч. 1, стор. 89–90).

Ви бачите, що питання про «організацію соціалістичного виробництва» ставив Ленін уже в 1915 році, на порозі буржуазно-демократичної революції в Росії, в період імперіалістичної війни, коли питання про переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну стояло на черзі.

Ви бачите, що заперечував тоді тов. Леніну не хто інший, як Троцький, який, очевидно, знав, що в статті Леніна мова йде про «перемогу соціалізму» і про можливість «організації соціалістичного виробництва в одній країні».

Ви бачите, що обвинувачення в «національній обмеженості» було виставлене вперше Троцьким ще

* Курсив мій. **Й. Ст.**

в 1915 році, причому це обвинувачення було спрямоване не проти Сталіна або Бухаріна, а проти Леніна.

Тепер Зінов'єв раз у раз пускає в хід сміховинне обвинувачення в «національній обмеженості». Але він, як видно, не розуміє, що він повторює і реставрує тим самим тезу Троцького, спрямовану проти Леніна та його партії.

б) 1919 рік. Стаття Леніна: «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату». Ось що пише Ленін у цій статті:

«Хоч би як брехали, хоч би які наклепи зводили буржуа всіх країн та їх прямі й прикриті пособники («соціалісти» II Інтернаціоналу), лишається безперечним: **з точки зору основної економічної проблеми диктатури пролетаріату у нас забезпечена перемога комунізму над капіталізмом.** Буржуазія всього світу саме тому скаженіє і лютує проти більшовизму, організовує воєнні нашестя, змови та інше проти більшовиків, що вона чудово розуміє **неминучість нашої перемоги в перебудові суспільного господарства, якщо нас не задушити військовою силою. А задушити нас таким способом їй не вдасться»** * (див. т. XXIV, стор. 510).

Ви бачите, що в цій статті Леніна мова йде про «економічну проблему диктатури пролетаріату», про «перебудову суспільного господарства» в напрямі «перемоги комунізму». А що таке «економічна проблема диктатури пролетаріату» і «перебудова суспільного господарства» при диктатурі пролетаріату? Це є не що інше, як будівництво соціалізму в одній країні, в нашій країні.

в) 1921 рік. Брошура Леніна «Про продподаток» [13]. Відоме положення про те, що ми можемо і повинні

* Курсив мій. **Й. Ст.**

побудувати «соціалістичний фундамент нашої економіки» (див. «Про продподаток»).

г) 1922 рік. Виступ тов. Леніна в Мосраді, де він говорить про те, що «ми соціалізм протягли у повсякденне життя», що «з Росії непівської буде Росія соціалістична» (див. т. XXVII, стор. 366). Заперечення Троцького в його «Післяслові» до «Програми миру» в 1922 році без прямої вказівки на те, що він полемізує з Леніним. Ось що говорить Троцький у цьому «Післяслові»:

«Кілька раз повторюване в «Програмі миру» твердження, що пролетарська революція не може переможно завершитися в національних рамках, здасться, мабуть, деяким читачам спростованим майже п'ятирічним досвідом нашої Радянської Республіки. Але такий висновок був би безпідставний. Той факт, що робітнича держава вдержалась проти всього світу в одній країні, і притому відсталій, свідчить про колосальну могутність пролетаріату, яка в інших, більш передових, більш цивілізованих країнах здатна буде чинити дійсно чудеса. Але, відстоявши себе в політичному і военному розумінні, як державу, ми до створення соціалістичного суспільства не прийшли і навіть не підійшли. Боротьба за революційно-державне самозбереження викликала за цей період надзвичайне зниження продуктивних сил; а соціалізм мислимий тільки на основі їх зростання і розквіту. Торговельні переговори з буржуазними державами, концесії, Генуезька конференція та ін. є надто яскравим свідченням про **неможливість ізольованого соціалістичного будівництва в національно-державних рамках... Справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим тільки після перемоги пролетаріату в найважливіших країнах Європи»** * (Троцький, «1917», т. III, ч. 1, стор. 92 — 93).

Кому заперечує тут Троцький щодо «неможливості ізольованого соціалістичного будівництва в

* Курсив мій. **Й. Ст.**

національно-державних рамках»? Вже, звичайно, не Сталіну або Бухаріну. Троцький заперечує тут тов. Леніну, і заперечує він не в якому-небудь іншому питанні, а в основному питанні — про можливість «соціалістичного будівництва в національно-державних рамках».

д) 1923 рік. Брошура Леніна «Про кооперацію», яка являє собою його політичний заповіт. Ось що говорить Ленін у цій брошурі:

«Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д.,— хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніш третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це **не все необхідне** для побудови **повного соціалістичного суспільства?** Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і **достатнє** для цієї побудови» * (див. т. XXVII, стор. 392).

Здається, важко висловитись ясніше.

У Троцького виходить, що «соціалістичне будівництво в національно-державних рамках» **неможливе.** А Ленін твердить, що ми, тобто пролетаріат СРСР, тепер, у період диктатури пролетаріату, маємо **«все** необхідне і **достатнє»** «для побудови **повного** соціалістичного суспільства». Протилежність у поглядах цілковита.

Такі є факти.

Ви бачите, таким чином, що питання про будівництво соціалізму в одній країні було висунуте в

* Курсив мій. **Й. Ст.**

нашій партії ще в 1915 році, висунуте воно було особисто Леніним, з яким сперечався в цьому питанні не хто інший, як Троцький, обвинувачуючи Леніна в «національній обмеженості».

Ви бачите, що з того часу це питання не сходило з порядку дня роботи нашої партії аж до смерті тов. Леніна.

Ви бачите, що це питання кілька раз порушувалося в тій чи іншій формі Троцьким у вигляді прихованої, але цілком виразної полеміки з тов. Леніним, причому щоразу трактувалося це питання у Троцького не в дусі Леніна і ленінізму, а проти Леніна і ленінізму.

Ви бачите, що Троцький говорить **пряму неправду**, запевняючи, що питання про будівництво соціалізму в одній країні не висувалося ніким до 1925 року.

5. Особливо важливе значення питання про будівництво соціалізму в СРСР в даний момент

П'яте питання. П'яте питання стосується проблеми про актуальність завдання будівництва соціалізму в даний момент. Чому питання про будівництво соціалізму набуло особливо актуального характеру саме тепер, саме останнім часом? Чому, наприклад, в 1915, 1918, 1919, 1921, 1922, 1923 роках питання про будівництво соціалізму в СРСР обговорювалося від нагоди до нагоди, в окремих статтях, а в 1924, 1925, 1926 роках це питання зайняло особливо видатне місце в нашій партійній практиці? Чим це пояснюється?

Пояснюється це, по-моєму, трьома головними причинами.

По-перше, тим, що за останні роки уповільнився темп революції в інших країнах, настала так звана «часткова стабілізація капіталізму». Звідси питання— чи не веде часткова стабілізація капіталізму до ослаблення або навіть до знищення можливостей будівництва соціалізму в нашій країні? Звідси зрослий інтерес до питання про долю соціалізму і соціалістичного будівництва в нашій країні.

По-друге, тим, що ми ввели неп, допустили приватний капітал і зробили деякий відступ для того, щоб перегрупувати сили і піти потім у наступ. Звідси питання—чи не може введення непу сприяти ослабленню можливостей соціалістичного будівництва в нашій країні? Звідси нове джерело ростущого інтересу до питання про можливість соціалістичного будівництва в нашій країні.

По-третє, тією обставиною, що ми виграли громадянську війну, прогнали інтервенціоністів і завоювали «перепочинок» від війни, забезпечили мир і мирний період, який дає сприятливі умови для того, щоб ліквідувати господарську розруху, відбудувати продуктивні сили країни і взятися до будівництва нової економіки в нашій країні. Звідси питання — в якому напрямі треба вести будівництво господарства, в бік соціалізму чи в який-небудь інший бік? Звідси питання — якщо вести будівництво в бік соціалізму, то чи є підстави розраховувати на те, що ми маємо можливість будувати соціалізм в умовах непу і при частковій стабілізації капіталізму? Звідси величезний інтерес всієї партії і всього робітничого класу до питання про долю соціалістичного будівництва в нашій країні. Звідси щорічні підрахунки всякого роду даних,

які робляться органами партії і Радянської влади з точки зору посилення питомої ваги соціалістичних форм господарства в галузі промисловості, в галузі торгівлі, в галузі землеробства.

Ось вам три головні причини, які говорять про те, що питання про будівництво соціалізму стало для нашої партії і для нашого пролетаріату, так само як для Комінтерну, найактуальнішим питанням.

Опозиція думає, що питання про будівництво соціалізму в СРСР має лише теоретичний інтерес. Це невірно. Це найглибша помилка. Таке трактування питання може бути пояснене лише цілковитою відірваністю опозиції від нашої партійної практики, від нашого господарського будівництва, від нашого кооперативного будівництва. Питання про будівництво соціалізму тепер, коли ми ліквідували господарську розруху, відбудували промисловість і вступили в смугу перебудови всього народного господарства на новій технічній основі,—питання про будівництво соціалізму має тепер величезне практичне значення. Куди вести справу при господарському будівництві, в якому напрямі будувати, щó будувати, які повинні бути перспективи нашого будівництва,—все це такі питання, без розв'язання яких чесні і вдумливі господарники не можуть зробити ані кроку вперед, якщо вони хочуть поставитися до справи будівництва дійсно свідомо і обдумано. Чи будуємо ми для того, щоб угноїти грунт для буржуазної демократії, чи для того, щоб побудувати соціалістичне суспільство, — в цьому тепер корінь нашої будівничої роботи. Чи є у нас можливість будувати соціалістичне господарство тепер, в умовах непу, при частковій стабілізації капіталізму,—

в цьому тепер одно з найважливіших питань нашої партійної і радянської роботи.

Ленін відповів на це питання **позитивно** (див. хоч би брошуру «Про кооперацію»). Партія відповіла на це питання **позитивно** (див. резолюцію XIV конференції РКП(б)). Ну, а опозиція? Я вже говорив, що опозиція відповідає на це питання **негативно.** Я вже говорив у своїй доповіді на XV конференції ВКП(б), а тепер змушений повторити тут, що Троцький, лідер опозиційного блоку, ще зовсім недавно, у вересні 1926 року, заявив у відомому своєму зверненні до опозиціонерів, що «теорію соціалізму в одній країні» вважає він «теоретичним виправданням національної обмеженості» (див. доповідь Сталіна на XV конференції ВКП(б)[14]).

Порівняйте цю цитату Троцького (1926 р.) з його статтею в 1915 році, де він, полемізуючи з Леніним у питанні про можливість перемоги соціалізму в одній країні, вперше поставив питання про «національну обмеженість» тов. Леніна і ленінців,—і ви зрозумієте, що Троцький лишився на своїй старій позиції соціал-демократичного заперечення в питанні про будівництво соціалізму в одній країні.

Саме тому твердить партія, що троцькізм є соціал-демократичний ухил в нашій партії.

6. Про перспективи революції

Шосте питання. Шосте питання стосується проблеми про перспективи пролетарської революції. Троцький говорив у своїй промові на XV конференції партії: «Ленін вважав, що за 20 років ми ніяк

не побудуємо соціалізму, при відсталості нашої селянської країни і за 30 років не побудуємо. Припустимо 30 — 50 років, як мінімум».

Я повинен заявити тут, товариші, що ця перспектива, вигадана Троцьким, не має нічого спільного з перспективою тов. Леніна про революцію в СРСР. Через кілька хвилин Троцький сам починає боротися у своїй промові з цією перспективою. Та це вже його справа. Але я повинен заявити, що ні Ленін, ні партія не можуть відповідати за цю вигадану Троцьким перспективу і за висновки, які випливають з неї. Той факт, що Троцький, вигадавши цю перспективу, починає потім у своїй промові боротися із своєю ж власною вигадкою, — цей факт говорить лише про те, що Троцький остаточно заплутався і поставив себе у смішне становище.

Ленін зовсім не говорив, що «ми ніяк не побудуємо соціалізму» за 30 чи 50 років. Насправді Ленін ось що говорив:

«10—20 років правильних співвідносин з селянством і забезпечено перемогу у всесвітньому масштабі (навіть при затягуванні пролетарських революцій, які ростуть), інакше 20—40 років мук білогвардійського терору» (див. т. XXVI, стор. 313).

Чи можна з цього положення Леніна зробити той висновок, що ми «ніяк не побудуємо соціалізму за 20—30 чи 50 років»? Ні, не можна. З цього положення можна зробити лише такі висновки:

а) при правильних співвідносинах з селянством нам забезпечена перемога (тобто перемога соціалізму) за 10—20 років;

б) перемога ця буде перемогою не тільки в СРСР, але перемогою «у всесвітньому масштабі»;

в) якщо ми не здобудемо перемоги за цей строк, то це буде ознакою того, що нас розгромили, і режим диктатури пролетаріату змінився режимом білогвардійського терору, який може тривати 20—40 років.

Можна, звичайно, погоджуватися чи не погоджуватися з цим положенням Леніна і з висновками, що з нього випливають. Але перекручувати його, як робить це Троцький, не можна.

А що значить перемога «у всесвітньому масштабі»? Чи значить це, що така перемога рівнозначна перемозі соціалізму в одній країні? Ні, не значить. Ленін строго розрізняє у своїх творах перемогу соціалізму в одній країні від перемоги «у всесвітньому масштабі». Говорячи про перемогу «у всесвітньому масштабі», Ленін хоче сказати, що успіхи соціалізму в нашій країні, перемога соціалістичного будівництва в нашій країні має таке величезне міжнародне значення, що вона (перемога) не може обмежитись нашою країною, а повинна викликати могутній рух до соціалізму в усіх капіталістичних країнах, причому, якщо вона не збігається в часі з перемогою пролетарської революції в інших країнах, то вона в усякому разі повинна почати собою могутній рух пролетарів інших країн до перемоги світової революції.

Ось яка перспектива революції за Леніним, коли мати на увазі перспективу перемоги революції, про що, власне, і йде мова у нас, в партії.

Плутати цю перспективу з перспективою Троцького відносно 30—50 років — значить зводити наклеп на Леніна.

7. Як стоїть питання на ділі

Сьоме питання. Припустимо, говорить нам опозиція, але з ким краще, кінець кінцем, тримати союз—із світовим пролетаріатом чи з селянством нашої країни, кому віддати перевагу—світовому пролетаріатові чи селянству СРСР? При цьому справу змальовують так, ніби стоїть пролетаріат СРСР і перед ним два союзники—світовий пролетаріат, який готовий повалити негайно свою буржуазію, але чекає нашої переважної згоди на це, і наше селянство, яке готове допомогти пролетаріатові СРСР, але не цілком певне, що пролетаріат СРСР прийме цю допомогу. Це, товариші, дитяча постановка питання. Така постановка питання не має нічого спільного ні з ходом революції в нашій країні, ні з співвідношенням сил на фронті боротьби між світовим капіталізмом і соціалізмом. Пробачте за вислів, але так можуть поставити питання тільки інститутки. На жаль, не так стоїть справа, як це змальовують нам деякі опозиціонери, причому немає підстав сумніватися в тому, що ми з задоволенням прийняли б допомогу і з тієї і з другої сторони, коли б це залежало тільки від нас. Ні, не так стоїть питання в дійсному житті.

Питання стоїть ось як: **тому що** темп світового революційного руху уповільнився, перемоги соціалізму на Заході нема ще, а пролетаріат СРСР стоїть при владі, зміцнює її рік у рік, згуртовує навколо себе основні маси селянства, має вже серйозні успіхи на фронті соціалістичного будівництва і з успіхом зміцнює узи дружби з пролетарями і пригнобленими народами всіх країн,—то чи є підстави заперечувати

те, що пролетаріат СРСР може подолати свою буржуазію і продовжувати переможне будівництво соціалізму в нашій країні, незважаючи на капіталістичне оточення?

Ось як стоїть питання тепер, якщо, звичайно, виходити не з фантазій, як це робить опозиційний блок, а з дійсного співвідношення сил на фронті боротьби між соціалізмом і капіталізмом.

Партія відповідає на це питання, що пролетаріат СРСР спроможний при таких умовах подолати свою, «національну», буржуазію і будувати з успіхом соціалістичне господарство.

А опозиція говорить, що:

> «Без прямої **державної** * підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатись при владі і перетворити своє тимчасове панування в тривалу соціалістичну диктатуру» (див. Троцький, «Наша революція», стор. 278).

А який смисл цієї цитати Троцького і що значить «**державна** підтримка європейського пролетаріату»? Це значить, що без **попередньої** перемоги пролетаріату на Заході, без **попереднього** захоплення влади пролетаріатом на Заході пролетаріат СРСР не тільки не може подолати свою буржуазію і будувати соціалізм, але він не може навіть вдержатись при владі.

Ось як стоїть питання і ось де корінь наших незгод.

Чим відрізняється ця позиція Троцького від позиції меншовика Отто Бауера?

На жаль, нічим.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

8. Про шанси на перемогу

Восьме питання. Припустимо, говорить опозиція, але у кого більше шансів на перемогу—у пролетаріату СРСР чи у світового пролетаріату?

«Чи можна уявити собі, — говорить Троцький у своїй промові *на XV конференції* ВКП(б), — *що протягом 30—50 років* європейський капіталізм буде загнивати, а пролетаріат буде нездатним здійснити революцію? Я питаю: чому я повинен брати цю передпосилку, яку не можна інакше назвати, як передпосилкою необгрунтованого чорного песимізму щодо європейського пролетаріату?.. Я тверджу, що у мене нема ніяких теоретичних або політичних підстав думати, що нам разом з селянством легше побудувати соціалізм, ніж європейському пролетаріатові взяти владу» (див. промову Троцького на XV конференції ВКП(б)).

По-перше, слід без застережень відкинути перспективу застою в Європі «протягом 30—50 років». Ніхто не зобов'язував Троцького виходити з цієї перспективи пролетарської революції в капіталістичних країнах Заходу, яка не має нічого спільного з перспективою нашої партії. Троцький сам зв'язав себе з цією вигаданою перспективою і сам же повинен відповідати за наслідки такої операції. Я думаю, що ці строки повинні бути скорочені, принаймні, вдвоє, коли мати на увазі дійсну перспективу пролетарської революції на Заході.

По-друге, Троцький вирішує без застережень, що у пролетарів Заходу значно більше шансів подолати світову буржуазію, яка стоїть зараз при владі, ніж у пролетаріату СРСР свою, «національну», буржуазію, яка політично вже розгромлена, від командних пунктів народного господарства відкинута геть, в економічному відношенні змушена відступати перед

натиском диктатури пролетаріату і соціалістичних форм нашого господарства.

Я вважаю, що така постановка питання неправильна. Я вважаю, що, ставлячи так питання, Троцький видає себе з головою. Хіба не те саме казали нам меншовики в жовтні 1917 року, коли вони кричали з усіх дахів, що у пролетарів Заходу є значно більше шансів повалити буржуазію і захопити владу, ніж у пролетарів Росії, де техніка мало розвинена і де пролетаріат нечисленний? І хіба це не факт, що, незважаючи на голосіння меншовиків, у пролетарів Росії в жовтні 1917 року виявилося більше шансів взяти владу і повалити буржуазію, ніж у пролетарів Англії, Франції або Німеччини? Хіба практика революційної боротьби в усьому світі не показала і не довела, що не можна ставити питання так, як ставить його Троцький?

Питання про те, у кого більше шансів на швидку перемогу, розв'язується не шляхом протиставлення пролетаріату однієї країни пролетаріатові інших країн або селянства нашої країни пролетаріатові інших країн. Таке протиставлення є дитяча гра в порівняння. Питання про те, у кого більше шансів на швидку перемогу, розв'язується реальною міжнародною обстановкою, реальним співвідношенням сил на фронті боротьби між капіталізмом і соціалізмом. Може статися, що пролетарі Заходу переможуть свою буржуазію і захоплять владу раніше, ніж ми встигнемо побудувати соціалістичний фундамент нашої економіки. Це зовсім не виключене. Але може статися і те, що пролетаріатові СРСР вдасться побудувати соціалістичний фундамент нашої економіки раніше, ніж

пролетарі на Заході повалять свою буржуазію. Це теж не виключене.

Розв'язання питання про шанси на швидку перемогу залежить тут від реальної обстановки на фронті боротьби між капіталізмом і соціалізмом і тільки від неї.

9. Практично-політичні незгоди

Такі є основи наших незгод.

З цих основ випливають незгоди практично-політичного характеру як в галузі зовнішньої і внутрішньої політики, так і в галузі чисто партійній. Ці незгоди становлять предмет **дев'ятого питання.**

а) Партія, виходячи з факту часткової стабілізації капіталізму, вважає, що ми переживаємо міжреволюційний період, що ми йдемо в капіталістичних країнах до революції, і основне завдання компартій полягає в тому, щоб прокласти шлях до мас, зміцнити зв'язки з масами, оволодіти масовими організаціями пролетаріату і підготувати широкі маси робітників до грядущих революційних боїв.

Але опозиція, не віручи у внутрішні сили нашої революції і боячись часткової стабілізації капіталізму, як факту, що може погубити нашу революцію, вважає (або вважала) за можливе заперечувати факт часткової стабілізації капіталізму, вважає (або вважала) англійський страйк[15] ознакою закінчення стабілізації капіталізму, а коли все-таки виявилось, що стабілізація є фактом, опозиція твердить, що тим гірше для фактів і що можна, значить, перестрибнути

через факти, козиряючи при цьому крикливими лозунгами про перегляд тактики єдиного фронту, про розрив з професійним рухом на Заході і т. д.

Але що значить не зважати на факти, на об'єктивний хід речей? Це значить зійти з грунту науки і стати на грунт знахарства.

Звідси авантюризм в політиці опозиційного блоку.

б) Партія, виходячи з того, що індустріалізація є основним шляхом соціалістичного будівництва, а основним ринком для соціалістичної індустрії є внутрішній ринок нашої країни, вважає, що індустріалізація повинна розвиватися на базі неухильного поліпшення матеріального становища основної маси селянства (не кажучи вже про робітників), що змичка між індустрією і селянським господарством, між пролетаріатом і селянством і керівництво пролетаріату в цій змичці є, як висловлюється Ленін, «альфою і омегою Радянської влади» [16] і перемоги нашого будівництва, що в зв'язку з цим наша політика взагалі, податкова політика і політика цін зокрема, повинна бути побудована так, щоб вона йшла назустріч інтересам цієї змички.

Але опозиція, не вірячи в можливість залучення селянства до справи будівництва соціалізму і вважаючи, очевидно, що індустріалізацію можна проводити на шкоду основній масі селянства, збивається на шлях капіталістичних методів індустріалізації, на шлях розглядання селянства як «колонії», як об'єкту «експлуатації» з боку пролетарської держави, і пропонує такі заходи індустріалізації (посилення податкового натиску на селянство, підвищення відпускних

цін на промислові товари і т. д.), які можуть лише розладнати змичку індустрії з селянським господарством, підірвати економічне становище бідноти й середняка і зруйнувати самі основи індустріалізації.

Звідси негативне ставлення опозиції до ідеї блоку між пролетаріатом і селянством і гегемонії пролетаріату в цьому блоці,—ставлення, властиве соціалдемократії.

в) Ми виходимо з того, що партія, комуністична партія, є основним інструментом диктатури пролетаріату, що керівництво **однієї** партії, яка не ділить і не може ділити це керівництво з іншими партіями, є тією основною умовою, без якої немислима скільки-небудь тривка і розвинена диктатура пролетаріату. Через це ми вважаємо недопустимим існування фракцій всередині нашої партії, бо ясно само собою, що наявність організованих фракцій всередині партії веде до розщеплення єдиної партії на паралельні організації, до утворення зародків і осередків нової партії або нових партій у країні і, значить, до розкладу диктатури пролетаріату.

Але опозиція, не заперечуючи відкрито проти цих положень, виходить, проте, у своїй практичній роботі з необхідності ослаблення єдності партії, з необхідності свободи фракцій всередині партії, а значить,— з необхідності утворення елементів для нової партії.

Звідси розкольницька політика в практичній роботі опозиційного блоку.

Звідси крики опозиції про «режим» в партії, які є по суті справи відбиттям протестів непролетарських елементів у країні проти режиму диктатури пролетаріату.

Звідси питання про дві партії.

Така є, товариші, загальна сума наших незгод з опозицією.

IV

ОПОЗИЦІЯ ЗА РОБОТОЮ

Перейдемо тепер до питання про те, як проявилися ці незгоди в практичній роботі.

Отже, як виглядала на ділі наша опозиція в її практичній роботі, в її боротьбі з партією?

Відомо, що опозиція орудувала не тільки в нашій партії, але і в інших секціях Комінтерну, наприклад, в Німеччині, у Франції і т. д. Тому питання треба поставити так: як виглядала на ділі практична робота опозиції та її послідовників як в ВКП(б), так і в інших секціях Комінтерну?

а) **Практична робота опозиції та її послідовників в ВКП(б).** Опозиція почала свою «роботу» з того, що виставила проти партії найтяжчі обвинувачення. Опозиція заявляла, що партія «сповзає на рейки опортунізму». Опозиція твердила, що політика партії «йде врозріз з класовою лінією революції». Опозиція твердила, що партія перероджується і йде до термідору. Опозиція заявляла, що наша держава є «далеко не пролетарська держава». Про все це заявлялося або у відкритих деклараціях і промовах представників опозиції (липневий пленум ЦК і ЦКК 1926 року), або в підпільних документах опозиції, що їх поширювали її прихильники.

Але, виставляючи проти партії ці тяжкі обвинувачення, опозиція тим самим створювала грунт для організації всередині партії нових паралельних

осередків, для організації нового паралельного центра партії, для створення нової партії. Один з прихильників опозиції, п. Оссовський, прямо заявив у своїх статтях, що існуюча партія, наша партія, захищає інтереси капіталістів, що з огляду на це необхідно організувати нову партію, «чисто пролетарську партію», яка б існувала і подвизалася поряд з існуючою партією.

Опозиція може сказати, що вона не відповідає за позицію Оссовського. Але це невірно. Вона цілком і повністю відповідає за «діяння» п. Оссовського. Відомо, що Оссовський відкрито залічував себе до прихильників опозиції, проти чого опозиція ні разу не спробувала заперечити. Відомо, далі, що Троцький захищав Оссовського на липневому пленумі ЦК проти тов. Молотова. Відомо, нарешті, що, незважаючи на одностайну думку партії проти Оссовського, опозиція голосувала в ЦК проти виключення Оссовського з партії. Все це говорить про те, що опозиція брала на себе моральну відповідальність за «діяння» Оссовського.

Висновок: практична робота опозиції в ВКП(б) проявила себе в позиції Оссовського, в його позиції про необхідність утворення нової партії в нашій країні, паралельно і проти ВКП(б).

Та інакше й не могло бути. Бо одно з двох:

або опозиція, виставляючи ці тяжкі обвинувачення проти партії, сама не вірила в серйозність цих обвинувачень і виставляла їх лише для демонстрації,—і тоді вона вводила в оману робітничий клас, що є злочин;

або опозиція вірила і далі вірить у серйозність своїх обвинувачень,—і тоді вона повинна була

держати курс і дійсно держала курс на розгром керівних кадрів партії, на утворення нової партії.

Ось яка була фізіономія нашої опозиції в її практичній роботі проти ВКП(б) до жовтня 1926 року.

б) **Практична робота послідовників опозиції в німецькій компартії.** Виходячи з обвинувачень проти партії, виставлених нашою опозицією, «ультраліві» в Німеччині на чолі з п. Коршем зробили свої «дальші» висновки і поставили крапки над і. Відомо, що Корш, цей ідеолог «ультралівих» у Німеччині, твердить, що наша соціалістична промисловість є «чисто капіталістичною промисловістю». Відомо, що Корш іменує нашу партію партією «куркулізованою», а Комінтерн—«опортуністичною» організацією. Відомо, далі, що Корш проповідує з огляду на це необхідність «нової революції» проти існуючої влади в СРСР.

Опозиція може сказати, що вона не відповідає за позицію Корша. Але це невірно. Опозиція цілком і повністю відповідає за «діяння» п. Корша. Те, що говорить Корш, це є природний висновок з тих передпосилок, що їх подають своїм прихильникам лідери нашої опозиції у вигляді відомих обвинувачень проти партії. Бо якщо партія сповзає на рейки опортунізму, якщо її політика розходиться з класовою лінією революції, якщо вона перероджується і йде до термідора, а наша держава є «далеко не пролетарська держава», то висновок звідси може бути тільки один—нова революція проти «куркулізованої» влади. Крім того, відомо, що «ультраліві» в Німеччині, і веддінгці[17] в тому числі, голосували проти виключення Корша з партії, взявши тим самим на себе моральну відповідальність за контрреволюційну

4*

пропаганду Корша. Ну, а кому не відомо, що «ультралīві» стоять за опозицію в ВКП(б)?

в) **Практична робота послідовників опозиції у Франції.** Те саме треба сказати і про послідовників опозиції у Франції. Я маю на увазі Суваріна та його групу, яка подвизається у відомому журналі у Франції. Виходячи з передпосилок, поданих нашою опозицією в її обвинуваченнях проти партії, Суварін приходить до того висновку, що основним ворогом революції є партійна бюрократія, керівна верхівка нашої партії. Суварін твердить, що «порятунок» може бути тільки в одному: в новій революції проти керівної верхівки в складі партії і в складі влади, в новій революції, насамперед, проти Секретаріату ЦК ВКП(б). Там, у Німеччині—«нова революція» проти існуючої влади в СРСР. Тут, у Франції—«нова революція» проти Секретаріату ЦК. Ну, а як організувати цю нову революцію? Чи можна її організувати без окремої партії, пристосованої до цілей нової революції? Звичайно, не можна. Звідси питання про створення нової партії.

Опозиція може сказати, що вона не відповідає за писання Суваріна. Але це невірно. Відомо, по-перше, *що Суварін та його група є прихильниками опозиції,* особливо її троцькістської частини. Відомо, по-друге, що ще зовсім недавно опозиція проектувала влаштувати п. Суваріна в редакцію центрального органу компартії Франції. Правда, проект цей не вдався. Але це не вина, а біда нашої опозиції.

Таким чином виходить, що опозиція в її практичній роботі, коли взяти її не в тому вигляді, в якому вона сама себе малює, а в тому, в якому вона прояв-

ляється в ході роботи як у нас, в СРСР, так і у Франції та Німеччині,—виходить, я кажу, що опозиція у своїй практичній роботі щільно підійшла до питання про розгром існуючих кадрів нашої партії і утворення нової партії.

V

ЗА ЩО ХВАЛЯТЬ ОПОЗИЦІЮ ВОРОГИ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

За що хвалять опозицію соціал-демократи і кадети? Або інакше—чиї настрої відбиває опозиція?

Ви, мабуть, звернули увагу, що так зване «російське питання» стало останнім часом злободенним питанням соціал-демократичної і буржуазної преси на Заході. Чи випадково це? Звичайно, не випадково. Зростання соціалізму в СРСР і розгортання комуністичного руху на Заході не можуть не породжувати величезної тривоги в рядах буржуазії та її агентів у робітничому класі—соціал-демократичних лідерів. Вододіл між революцією і контрреволюцією проходить тепер по лінії злобної ненависті одних і товариської дружби других щодо пролетарської партії в СРСР. Величезне міжнародне значення «російського питання» є тепер фактом, на який не можуть уже не зважати вороги комунізму.

Два фронти утворилися навколо «російського питання»: фронт противників Республіки Рад і фронт її самовідданих друзів. Чого хочуть противники Республіки Рад? Вони добиваються того, щоб створити ідейні і моральні передумови в широких масах населення для боротьби з пролетарською диктатурою.

Чого хочуть друзі Республіки Рад? Вони добиваються того, щоб створити ідейні і моральні передумови серед широких верств пролетаріату для підтримки, для захисту Республіки Рад.

Подивимося тепер, за що хвалять соціал-демократи і кадети з російської буржуазної еміграції нашу опозицію.

Ось що говорить, наприклад, Пауль Леві, відомий соціал-демократичний лідер у Німеччині:

«Ми були тієї думки, що особливі інтереси робітників, кінець кінцем інтереси соціалізму, перебувають в суперечності з існуванням селянської власності, що тотожність інтересів робітників і селян є лише видимість, і що дальший розвиток російської революції загострить і зробить більш явною цю суперечність. Ідею спільності інтересів ми вважаємо за видозмінену ідею коаліції. Якщо взагалі марксизм має хоч тінь обгрунтованості, якщо історія розвивається діалектично, то ця суперечність повинна була розбити коаліційну ідею так само, як вона вже розбита в Німеччині... Для нас, що розглядають події в СРСР збоку, з Західної Європи, ясно: **наші погляди збігаються з поглядами опозиції...** Перед нами факт, що в Росії знов починається самостійний, антикапіталістичний рух під знаком класової боротьби» («Лейпцігер Фольксцейтунг», 30 липня 1926 р.).

Що тут, у цій цитаті, є плутанина в питанні про «тотожність» інтересів робітників і селян,—це очевидно. Але що Пауль Леві хвалить нашу опозицію за її боротьбу з ідеєю блоку робітників і селян, з ідеєю союзу робітників і селян,—це також безсумнівно.

Ось що говорить про нашу опозицію досить відомий Дан, лідер «російської» соціал-демократії, лідер «російських» меншовиків, які борються за реставрацію капіталізму в СРСР:

«Своєю критикою існуючого ладу, яка майже дослівно повторює критику соціал-демократії, більшовицька опозиція **підготовляє уми...** до сприйняття позитивної платформи соціал-демократії».

І далі:

«Опозиція вирощує не тільки в робітничих масах, але і в середовищі робітників-комуністів паростки таких ідей і настроїв, які при вмілому догляді легко **можуть дати соціал-демократичні плоди**» («Социалистический Вестник» № 17—18).

Здається, ясно.

А ось що пише про нашу опозицію центральний орган контрреволюційної буржуазної партії Мілюкова «Последние Новости»[18]:

«Сьогодні опозиція підриває диктатуру, кожне нове видання опозиції промовляє все «страшніші» слова, сама опозиція еволюціонує в бік все різкіших наскоків на пануючу систему, і цього поки що досить, щоб вдячно сприйняти її як рупор для широких верств політично невдоволеного населення» («Последние Новости» № 1990).

І далі:

«Найстрашніший ворог для Радянської влади тепер є той, який підповзає до неї непомітно, охоплює її своїми щупальцями з усіх боків і ліквідує її раніше, ніж вона помічає, що ліквідована. Саме цю роль, неминучу і потрібну в підготовчому періоді, з якого ми ще не вийшли, відіграє радянська опозиція» («Последние Новости» № 1983, 27 серпня ц. р.).

Я думаю, що коментарії тут зайві.

Я обмежуюсь тільки цими цитатами, з огляду на невеликий час, хоч можна було б навести десятки і сотні таких же цитат.

Ось за що хвалять нашу опозицію соціал-демократи і кадети.

Чи випадково це? Ні, не випадково.

З цього видно, що опозиція відбиває не настрій пролетаріату нашої країни, а настрої непролетарських елементів, які невдоволені диктатурою пролетаріату, озлоблені проти диктатури пролетаріату і чекають нетерпляче її розкладу, її падіння.

Таким чином, логіка фракційної боротьби нашої *опозиції привела на ділі до того, що фронт нашої* опозиції злився об'єктивно з фронтом противників і ворогів диктатури пролетаріату.

Чи хотіла цього опозиція? Мабуть, вона цього не хотіла. Але справа залежить тут не від того, чого хоче тут опозиція, а від того, до чого об'єктивно веде її фракційна боротьба. Логіка фракційної боротьби сильніша ніж бажання тих чи інших людей. І саме тому склалося так, що фронт опозиції злився на ділі з фронтом противників і ворогів диктатури пролетаріату.

Ленін учив нас, що основний обов'язок комуністів полягає в обороні і зміцненні диктатури пролетаріату. А справа обернулася так, що опозиція внаслідок її фракційної політики опинилася в таборі противників диктатури пролетаріату.

Ось чому ми говоримо, що опозиція порвала з ленінізмом не тільки в теорії, але й на практиці.

Та інакше й не могло бути. Співвідношення сил на фронті боротьби між капіталізмом і соціалізмом таке, що в рядах робітничого класу можлива тепер лише одна з двох політик: або політика комунізму, або політика соціал-демократизму. Спроба опозиції зайняти третю позицію при загостренні боротьби проти ВКП(б) неминуче повинна була кінчитися тим,

що опозиція була скинута ходом фракційної боротьби в табір противників ленінізму.

Воно так і сталося, як видно з наведених фактів.

Ось за що хвалять опозицію соціал-демократи і кадети.

VI

ПОРАЗКА ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Я говорив вище, що у своїй боротьбі проти партії опозиція орудувала найтяжчими обвинуваченнями проти партії. Я говорив, що у своїй практичній роботі опозиція підійшла до самого порога питання про розкол і утворення нової партії. Звідси питання—як довго вдалося опозиції вдержатись на цій розкольницькій позиції? Факти говорять, що їй вдалося вдержатись на цій позиції всього кілька місяців. Факти говорять, що до початку жовтня цього року опозиція була змушена визнати свою поразку і відступити.

Чим був викликаний відступ опозиції?

Я думаю, що відступ опозиції був викликаний такими причинами.

По-перше, тим, що в СРСР у опозиції не знайшлося своєї політичної армії. Дуже можливо, що побудування нової партії є захоплююче завдання. Та коли після дискусії виявляється, що нову партію нема з кого будувати, то ясно, що відступ є єдиним виходом.

По-друге, тим, що в ході фракційної боротьби до опозиції пристали всякі брудні елементи, як у нас, в СРСР, так і за кордоном, а соціал-демократи і кадети почали вихваляти її щосили, соромлячи і ганьблячи її в очах робітників своїми поцілунками. Перед опозицією лишався вибір: або прийняти ці похвали

і поцілунки ворогів, як належне, або зробити крутий поворот до відступу з тим, щоб механічно відпали від опозиції брудні хвости, які пристали до неї. Відступивши і розписуючись у своєму відступі, опозиція визнала, що другий вихід є для неї єдиним прийнятним виходом.

По-третє, тією обставиною, що становище в СРСР виявилось кращим, ніж гадала опозиція, а партійні маси виявились свідомішими і згуртованішими, ніж це могло здатися опозиції на початку боротьби. Звичайно, коли б у країні була криза, коли б невдоволення робітників наростало і коли б партія проявила меншу згуртованість,—то опозиція пішла б другим шляхом і вона не зважилася б на відступ. Але факти показали, що розрахунки опозиції провалилися і в цій галузі.

Звідси поразка опозиції.

Звідси її відступ.

Поразка опозиції пройшла три етапи.

Перший етап—це «заява» *опозиції* від 16 жовтня 1926 року. Опозиція відмовилась в цьому документі від теорії і практики свободи фракцій і від фракційних методів боротьби, визнавши відкрито і недвозначно свої помилки в цій галузі. Але опозиція відмовилась не тільки від цього. Оскільки вона відмежувалась у своїй «заяві» від «робітничої опозиції» і від усяких Коршів і Суваріних, опозиція відмовилась тим самим і від тих своїх ідейних позицій, які зближали її недавно з цими течіями.

Другий етап—це фактичне відмовлення від тих обвинувачень, які виставляла недавно опозиція проти партії. Треба визнати і, визнавши це, треба підкреслити, що опозиція не зважилась повторити свої обвинува-

чення проти партії на XV конференції ВКП(б). Коли порівняти протоколи липневого пленуму ЦК і ЦКК з протоколами XV конференції ВКП(б), то не можна не відзначити, що від старих обвинувачень в опортунізмі, в термідоріанстві, в сповзанні з класової лінії революції і т. д.—не лишилося і сліду на XV конференції. Коли взяти, крім того, до уваги ту обставину, що цілий ряд делегатів звернувся до опозиції з питанням про старі обвинувачення, а опозиція продовжувала про це уперто мовчати, то не можна не визнати, що опозиція відмовилась на ділі від своїх старих обвинувачень проти партії.

Чи можна кваліфікувати цю обставину як фактичне відмовлення опозиції від ряду своїх ідейних позицій? Можна і треба. Це є свідоме згортання бойового прапора опозиції перед лицем своєї поразки. Та інакше й не могло бути. Обвинувачення були виставлені з розрахунком на побудування нової партії. Але раз ці розрахунки відпали—повинні були відпасти, принаймні тимчасово, і обвинувачення.

Третій етап—це цілковита ізоляція опозиції на XV конференції ВКП(б). Слід відзначити, що опозиція не здобула на XV конференції **ні одного голосу**, опинившись, таким чином, у цілковитій ізоляції. Уявіть собі той шум і гам, який зчинила опозиція в кінці вересня цього року, вирушаючи в похід, у відкритий похід проти партії, і порівняйте цей галас з тим фактом, що опозиція лишилася на XV конференції, як кажуть, сама-одна, і ви зрозумієте, що не можна було побажати опозиції «кращої» поразки.

Чи можна заперечувати той факт, що опозиція відмовилась на ділі від своїх обвинувачень проти

партії, не наважилась повторити їх на XV конференції, незважаючи на вимоги делегатів?

Ні, не можна, бо це є факт.

Чому ж стала опозиція на цей шлях, чому вона згорнула свій прапор?

Тому, що розгортання ідейного прапора опозиції означає, обов'язково і неминуче, теорію двох партій, пожвавлення всяких Каців, Коршів, Маслових, Суваріних та інших брудних елементів, розв'язування антипролетарських сил у нашій країні, похвали і поцілунки з боку соціал-демократії та ліберальних буржуа з російської еміграції.

Ідейний прапор опозиції убиває опозицію,—ось у чому питання, товариші.

Тому, щоб не згнити остаточно, опозиція була змушена відступити і відкинути геть свій прапор.

В цьому основа поразки опозиційного блоку.

VII

ПРАКТИЧНИЙ СМИСЛ І ЗНАЧЕННЯ XV КОНФЕРЕНЦІЇ ВКП(б)

Я кінчаю, товариші. Мені лишається сказати лише кілька слів про висновки з точки зору смислу і значення рішень XV конференції ВКП(б).

Перший висновок полягає в тому, що конференція підбила підсумок внутріпартійній боротьбі після XIV з'їзду, оформила ту перемогу, яку здобула партія над опозицією, і, ізолювавши опозицію, поклала край тій фракційній вакханалії, яку нав'язала нашій партії опозиція в попередній період.

Другий висновок полягає в тому, що конференція згуртувала нашу партію більше, ніж будь-коли,

на основі соціалістичної перспективи нашого будівництва, на основі ідеї боротьби за перемогу соціалістичного будівництва, проти всіх опозиційних течій нашої партії, проти всіх ухилів у нашій партії.

Найактуальніше питання в нашій партії тепер—це питання про побудову соціалізму в нашій країні. Ленін мав рацію, коли говорив, що весь світ дивиться на нас, на наше господарське будівництво, на наші успіхи на фронті будівництва. Але для того, щоб добитися успіхів на цьому фронті, треба, щоб основний інструмент диктатури пролетаріату, наша партія, був готовий до цієї справи, щоб він усвідомлював важливість цього завдання і щоб він міг стати підоймою перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні. Смисл і значення XV конференції полягають у тому, що вона оформила і увінчала справу озброєння нашої партії ідеєю перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні.

Третій висновок полягає в тому, що конференція дала рішучу відсіч усім і всяким ідейним хитанням в нашій партії і полегшила тим самим цілковите торжество ленінізму в ВКП(б).

Якщо розширений пленум Виконавчого Комітету Комінтерну схвалить рішення XV конференції ВКП(б) і визнає правильною політику нашої партії щодо опозиції, в чому я не маю підстав сумніватися, то це приведе до четвертого висновку—про те, що XV конференція підготувала деякі немаловажні умови, необхідні для того, щоб ленінізм восторжествував в усьому Комінтерні, в рядах революційного пролетаріату всіх країн і народів. (*Бурхливі оплески. Овації всього пленуму.*)

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

13 грудня

I

ОКРЕМІ ЗАУВАЖЕННЯ

1. Нам потрібні факти, а не вигадки й плітки

Товариші! Перше ніж перейти до суті питання, дозвольте зробити деякі фактичні поправки до заяв опозиції, до заяв, які або перекручують факти, або є вигадками й плітками.

1) Перше питання—це питання про виступи опозиції на розширеному пленумі ВККІ. Опозиція заявляла, що вона зважилась виступити тому, що ЦК ВКП(б) не зробив прямої вказівки на те, що виступ опозиції може порушити «заяву» опозиції від 16 жовтня 1926 року, що коли б ЦК заборонив їм виступ, то лідери опозиції не зважилися б виступити.

Опозиція заявила, далі, що, виступаючи тут, на розширеному пленумі, вона вживе всіх заходів до того, щоб не загострювати боротьби, що вона обмежиться простими «поясненнями», що в атаку проти партії вона, боронь боже, і не думає йти, що вона не має ніякого наміру, боронь боже, виставити будь-які обвинувачення проти партії та апелювати на її рішення.

Все це невірно, товариші. Це зовсім не відповідає дійсності. Це лицемірство з боку опозиції. Факти

показали, а особливо виступ Каменєва показав, що виступи лідерів опозиції на розширеному пленумі були не «поясненнями», а атакою проти партії, нападом на партію.

Що значить поставити відкрито питання про обвинувачення партії в правому ухилі? Це є атака проти партії, це є вилазка проти партії.

Хіба ЦК ВКП(б) не вказав у своїй постанові, що виступ опозиції загострить боротьбу, дасть поштовх фракційній боротьбі? Так, вказав. Це і було пересторогою опозиції з боку ЦК ВКП(б). Чи міг піти далі цього ЦК? Ні, не міг. Чому? Тому, що ЦК не міг заборонити виступ. Кожний член партії має право апелювати на рішення партії до вищої інстанції. ЦК не міг не зважати на це право членів партії. Отже, ЦК ВКП(б) зробив усе, що було в його силі, для того, щоб запобігти новому загостренню боротьби, новому посиленню фракційної боротьби.

Лідери опозиції, вони ж члени ЦК, повинні були знати, що їх виступи не можуть не вилитися в апеляцію проти рішень своєї партії, у вилазку проти партії, в напад на партію.

Таким чином, виступи опозиції, особливо ж виступ Каменєва, що не є його особистий виступ, а є виступ всього опозиційного блоку, бо його промова, яку він читав у писаному вигляді, була підписана Троцьким, Каменєвим і Зінов'євим,—цей виступ Каменєва є поворотний пункт у розвитку опозиційного блоку від «заяви» 16 жовтня 1926 року, де опозиція відмовлялася від фракційних методів боротьби, до нової смуги існування опозиції, де вона знов повертається до фракційних методів боротьби проти партії.

Звідси висновок: опозиція порушила свою ж власну «заяву» від 16 жовтня 1926 року, повернувшись до фракційних методів боротьби.

Так і запишемо, товариші. Нічого лицемірити. Каменев мав рацію, коли говорив, що кішку треба назвати кішкою. (Голоси: «Правильно!». «А свиню — свинею».)

2) Троцький говорив у своїй промові, що «Сталін після лютневої революції проповідував помилкову тактику, яку Ленін характеризував як каутськіанський ухил».

Це невірно, товариші. Це — плітка. Ніякого каутськіанського ухилу Сталін не «проповідував». Те, що у мене були деякі вагання після повернення з заслання, я цього не приховував і сам писав про це у своїй брошурі «На шляхах до Жовтня». Але у кого з нас не бували скороминущі вагання. Щодо позиції Леніна і його Квітневих тез[19] в 1917 році, — про що саме і йде тут мова, — то партія знає прекрасно, що я стояв тоді в одних рядах з тов. Леніним проти Каменева та його групи, які боролися тоді проти тез Леніна. Люди, знайомі з протоколами Квітневої конференції нашої партії в 1917 році, не можуть не знати, що я стояв в одних рядах з Леніним, воюючи разом з ним проти опозиції Каменева.

Фокус тут полягає в тому, що Троцький сплутав мене з Каменевим (Сміх. Оплески.)

Це вірно, що Каменев стояв тоді в опозиції проти Леніна, проти його тез, проти більшості партії і розвивав точку зору, яка межує з оборонством. Це вірно, що Каменев писав тоді в «Правде», наприклад, у березні, статті напівоборонського характеру, і за

ці статті я не можу, звичайно, відповідати ні в якій мірі.

Біда Троцького є в тому, що він сплутав тут Сталіна з Каменевим.

А де був тоді Троцький, під час Квітневої конференції в 1917 році, коли партія вела боротьбу з групою Каменева, в якій партії він перебував тоді—в ліво-меншовицькій чи в право-меншовицькій, і чому він тоді не був в рядах лівої Ціммервальда[20],—нехай про це розповість нам Троцький, хоч би в пресі. Але що він не був тоді в нашій партії,—це факт, про який слід було б пам'ятати Троцькому.

3) Троцький говорив у своїй промові, що «в національному питанні Сталін зробив досить значну помилку». Яку помилку, при яких обставинах,—Троцький так і не сказав.

Це невірно, товариші. Це—плітка. Ніяких незгод в національному питанні з партією або з Леніним у мене не було ніколи. Мова йде тут у Троцького, мабуть, про один незначний інцидент, коли тов. Ленін перед XII з'їздом нашої партії докоряв мені за те, що я веду надто сувору організаційну політику щодо грузинських напівнаціоналістів, напівкомуністів типу Мдівані, який був недавно торгпредом у Франції, що я «переслідую» їх. Однак подальші факти показали, що так звані «ухильники», люди типу Мдівані, заслуговували на ділі більш суворого ставлення до себе, ніж це я робив, як один з секретарів ЦК нашої партії. Подальші події показали, що «ухильники» є фракцією найодвертішого опортунізму,—фракцією, що розкладається. Нехай Троцький доведе, що це не так. Ленін не знав і не міг знати цих фактів, бо

він хворів, лежав у ліжку і не мав можливості стежити за подіями. Але яке відношення може мати цей незначний інцидент до принципіальної позиції Сталіна? Троцький, очевидно, тут по-сплітницькому натякає на якісь «незгоди» між мною і партією. Але хіба це не факт, що ЦК в цілому, в тому числі і Троцький, одноголосно голосував за тези Сталіна в національному питанні? Хіба це не факт, що голосування це мало місце після інциденту з Мдівані, перед XII з'їздом нашої партії? Хіба це не факт, що доповідачем в національному питанні на XII з'їзді був саме Сталін, а не хто-небудь інший? Де ж тут «незгоди» в національному питанні, і для чого, власне, Троцькому захотілося згадати про цей незначний інцидент?

4) Каменєв заявив у своїй промові, що XIV з'їзд нашої партії допустив помилку, «відкривши огонь наліво», тобто відкривши огонь проти опозиції. Виходить, що партія боролась і далі бореться проти революційного ядра партії. Виходить, що наша опозиція є лівою, а не правою.

Все це дурниці, товариші. Це плітка, яку поширюють наші опозиціонери. XIV з'їзд не думав і не міг відкривати огонь проти революційної більшості. Насправді він відкрив огонь проти правих, проти наших опозиціонерів, які є правою опозицією, хоч і драпіруються в «ліву» тогу. Звичайно, опозиція схильна вважати себе за «революційну ліву». Але XIV з'їзд нашої партії визначив, навпаки, що опозиція лише маскується «лівою» фразою, а на ділі вона є опортуністичною опозицією. Ми знаємо, як права опозиція часто маскується в «ліву» тогу для того, щоб

ввести в оману робітничий клас. «Робітнича опозиція» теж вважала себе лівішою за всіх, проте вона виявилась на ділі правішою за всіх. Нинішня опозиція теж вважає себе лівішою за всіх, проте практика і вся робота нинішньої опозиції доводять, що вона є центром стягування і вогнищем усіх правих опортуністичних течій від «робітничої опозиції» і троцькізму до «нової опозиції» і всяких там Суваріних.

Каменєв допустив «маленьке» пересмикування відносно «лівих» і «правих».

5) Каменєв навів цитату з творів Леніна про те, що ми не доробили ще соціалістичного фундаменту нашої економіки, і заявив, що партія допускає помилку, твердячи нібито, що ми вже доробили соціалістичний фундамент нашої економіки.

Це дурниці, товариші. Це—дрібна плітка Каменєва. Ніколи ще партія не заявляла, що вона вже доробила соціалістичний фундамент нашої економіки. Суперечка йде тепер зовсім не про те, чи доробили ми чи не доробили ще соціалістичний фундамент нашої економіки. Суперечка не в цьому тепер. Суперечка йде лише про те, **чи можемо** ми доробити своїми власними силами соціалістичний фундамент нашої економіки чи **не можемо**. Партія заявляє, що у нас є можливості доробити соціалістичний фундамент нашої економіки. Опозиція це заперечує, скочуючись тим самим на шлях пораженства і капітулянтства. Ось про що йде тепер суперечка. Каменєв, почуваючи нестійкість своєї позиції, намагається ухилитися від цього питання. Але це йому не вдасться.

Каменєв допустив ще одне «маленьке» пересмикування.

6) Троцький заявив у своїй промові, що він «передхопив політику Леніна в березні—квітні 1917 року». Виходить, таким чином, що Троцький «передхопив» Квітневі тези тов. Леніна. Виходить, що Троцький ще в лютому—березні 1917 року самостійно прийшов до тієї політики, яку захищав тов. Ленін у квітні—травні 1917 року в своїх Квітневих тезах.

Дозвольте, товариші, заявити, що це—дурні і непристойні хвастощі. Троцький, «передхоплюючий» Леніна,—це така картина, над якою варто посміятися. Селяни мають цілковиту рацію, коли в таких випадках кажуть звичайно: «Прирівняв муху до каланчі». (Сміх.) Троцький, «передхоплюючий» Леніна... Нехай Троцький спробує висунутися і довести це в пресі. Чому він цього не спробував хоч би разок? Троцький «передхопив» Леніна... Але чим пояснити тоді той факт, що тов. Ленін з самої своєї появи на арені в Росії, у квітні 1917 року, визнав за необхідне відмежуватися від позиції Троцького? Чим пояснити той факт, що «передхоплюваний» визнає за потрібне відгородитися від «передхоплюючого»? Хіба це не факт, що Ленін у квітні 1917 року кілька разів заявляв, що він не має нічого спільного з основною формулою Троцького: «без царя, а уряд робітничий»? Хіба це не факт, що Ленін тоді ж заявляв кілька разів, що він не має нічого спільного з Троцьким, який намагається перестрибнути через селянський рух, через аграрну революцію?

Де ж тут «передхоплення»?

Висновок: нам потрібні факти, а не вигадки й плітки, тимчасом як опозиція воліє оперувати вигадками й плітками.

2. За що хвалять опозицію вороги диктатури пролетаріату

Я говорив у своїй доповіді, що вороги диктатури пролетаріату, меншовики й кадети з російської еміграції, хвалять опозицію. Я говорив, що вони хвалять опозицію за таку роботу, яка веде до підриву єдності партії і, значить, до підриву диктатури пролетаріату. Я навів ряд цитат, які говорять про те, що са́ме за це хвалять опозицію вороги диктатури пролетаріату, за те, що опозиція своєю роботою розв'язує антипролетарські сили в країні, намагається розвінчати нашу партію, розвінчати пролетарську диктатуру і полегшує тим самим справу ворогів диктатури пролетаріату.

У відповідь на це Каменев (а також Зінов'єв) послався спочатку на капіталістичну пресу на Заході, яка хвалить, виявляється, нашу партію, а також Сталіна, а потім послався на Устрялова, зміновіхівця [21], представника буржуазних спеців у нашій країні, який солідаризується з позицією нашої партії.

Щодо капіталістів, то там у них великі незгоди відносно нашої партії. Ось, наприклад, недавно в американській пресі хвалили Сталіна, що він, мовляв, дасть їм можливість одержати великі концесії. А тепер, виявляється, всіляко лають і ганять Сталіна, твердячи, що він, Сталін, «обманув» їх. З'явилась один час в буржуазній пресі карикатура на Сталіна, який держить в руках відро з водою і гасить пожар революції. Але потім з'явилась на спростування цієї інша карикатура, де Сталін держить в руках відро, але у відрі не вода, а гас, і, виявляється, Сталін не гасить, а розпалює пожар революції. (Оплески, сміх.)

Як бачите, там у них, у капіталістів, є великі незгоди відносно позиції нашої партії так само, як і відносно позиції Сталіна.

Перейдемо до питання про Устрялова. Хто такий Устрялов? Устрялов—це представник буржуазних спеціалістів і взагалі нової буржуазії. Він—класовий ворог пролетаріату. Це безперечно. Але вороги бувають різні. Є класові вороги, які не миряться з Радянською владою і добиваються її повалення що б то не стало. Є і такі класові вороги, які миряться, так чи інакше, з Радянською владою. Є вороги, які намагаються підготувати умови для повалення диктатури пролетаріату. Це—меншовики, есери, кадети та інші. Але є і такі вороги, які співробітничають з Радянською владою і борються проти тих, які стоять на точці зору повалення Радянської влади, сподіваючись на те, що диктатура буде помаленьку слабшати, перероджуватися і піде потім назустріч інтересам нової буржуазії. До останньої категорії ворогів належить Устрялов.

Для чого послався Каменєв на Устрялова? Може для того, щоб показати, що партія у нас переродилась, і Устрялов через це і хвалить Сталіна, або нашу партію взагалі? Видимо, не для цього, бо сказати це прямо Каменєв не зважився. Для чого ж послався в такому разі на Устрялова Каменєв? Очевидно, для того, щоб зробити натяк відносно «переродження».

Але Каменєв забув сказати, що цей самий Устрялов ще більше хвалив Леніна. Статті Устрялова з похвалою на адресу Леніна відомі всій нашій партії. В чому ж тут річ? Може, тов. Ленін «переродився» або почав «перероджуватися», коли він запроваджував неп? Досить поставити це питання, щоб зрозуміти

всю абсурдність такого припущення відносно «переродження».

Отже: за що хвалить Леніна і нашу партію Устрялов і за що хвалять опозицію меншовики й кадети,— ось питання, яке треба насамперед розв'язати і яке всіма заходами намагається обминути Каменєв.

Опозицію хвалять меншовики й кадети за те, що вона підриває єдність нашої партії, ослаблює диктатуру пролетаріату і полегшує тим самим роботу меншовиків і кадетів щодо повалення Радянської влади. Це доводять цитати. А Устрялов хвалить нашу партію за те, що Радянська влада допустила неп, допустила приватний капітал, допустила буржуазних спеців, допомоги і досвіду яких потребує пролетаріат.

Меншовики й кадети хвалять опозицію за те, що вона своєю фракційною роботою допомагає їм у справі підготовки умов для повалення диктатури пролетаріату. А Устрялови, знаючи, що диктатуру не повалиш, відкидають геть точку зору повалення Радянської влади, намагаються дістати куточок коло диктатури пролетаріату, намагаються примазатися до неї і—хвалять партію за те, що вона запровадила неп і допустила при певних умовах нову буржуазію, яка хоче використати Радянську владу в своїх класових цілях, але яку сама Радянська влада використовує для цілей пролетарської диктатури.

Ось де різниця між різними класовими ворогами пролетаріату нашої країни.

Ось де корінь того, що меншовики й кадети хвалять опозицію, а пани Устрялови—нашу партію.

Я хотів би звернути вашу увагу на точку зору Леніна в цьому питанні.

«В нашій Радянській республіці, — говорить Ленін, — соціальний лад грунтується на співробітництві двох класів: робітників і селян, до якого тепер допущені на певних умовах і «непмани», тобто буржуазія» (**Ленін**, т. XXVII, стор. 405).

От за це допущення нової буржуазії до деякого умовного співробітництва, звичайно, при певних умовах і при контролі з боку Радянської влади,—за це саме і хвалить Устрялов нашу партію, сподіваючись зачепитися за це допущення і використати Радянську владу для цілей буржуазії. А у нас, у партії, інші розрахунки: використати представників нової буржуазії, їх досвід, їх знання з тим, щоб радянізувати, асимілювати частину з них, а другу частину, яка буде неспроможна радянізуватися, відкинути геть.

Хіба це не факт, що Ленін робив різницю між новою буржуазією і меншовиками та кадетами, допускаючи і використовуючи першу і пропонуючи арештовувати других?

Ось що писав відносно цього тов. Ленін у своєму «Продподатку»:

«Не боятися «вчення» комуністів у буржуазних спеців, в тому числі і у торговців, і у капіталістиків-кооператорів, і у капіталістів. Учитися у них по формі інакше, а по суті справи так само, як учились і навчились у військспеців. Результати «науки» перевіряти тільки практичним досвідом: зроби краще, ніж зробили поруч буржуазні специ, зумій добитися і так і отак піднесення землеробства, піднесення промисловості, розвитку обороту землеробства з промисловістю. Не скупись платити «за науку»: за науку заплатити дорого не шкода, аби тільки вчення ішло до ладу» (**Ленін**, т. XXVI, стор. 352).

Так говорив Ленін про нову буржуазію і буржуазних спеців, представником яких є Устрялов.

А ось що говорив Ленін про меншовиків та есерів:

«А «безпартійних», які на ділі не що інше, як переодягнені в модне, кронштадтсько-безпартійне вбрання меншовики й есери,— тримати бережливо в тюрмі або відсилати в Берлін до Мартова для вільного використовування всіх принад чистої демократії, для вільного обміну думками з Черновим, з Мілюковим, з грузинськими меншовиками» (див. там же, стор. 352).

Так говорив Ленін.

Може, опозиція не згодна з Леніним? Нехай скаже вона це прямо.

Ось чим пояснюється той факт, що меншовики й кадети арештовуються у нас, а нову буржуазію ми допускаємо при певних умовах і з певними обмеженнями для того, щоб, борючись з нею заходами економічного порядку і переборюючи її крок за кроком, використати разом з тим її досвід, її знання для нашого господарського будівництва.

Виходить, таким чином, що нашу партію хвалять деякі класові вороги, як-от Устрялов, за те, що ми запровадили неп і допустили буржуазію до деякого умовного і обмеженого співробітництва з існуючим радянським ладом, причому ми маємо при цьому мету використати знання і досвід цієї буржуазії для нашого будівництва, і цю мету здійснюємо, як відомо, не без успіхів. А опозицію хвалять інші класові вороги, як-от меншовики й кадети, за те, що її робота веде до підриву єдності нашої партії, до підриву диктатури пролетаріату і до полегшення роботи меншовиків і кадетів щодо повалення диктатури.

Сподіваюсь, що опозиція зрозуміє, нарешті, всю глибину різниці між похвалою першого роду і похвалою другого роду.

3. Є помилки і помилки

Опозиція говорила тут про деякі помилки окремих членів ЦК. Окремі помилки, звичайно, бували. У нас нема людей абсолютно «безпомилкових». Таких людей і не буває. Але бувають різні помилки. Бувають помилки, на яких автори помилок не настоюють і з яких не виростають платформи, течії, фракції. Такі помилки забуваються швидко. Бувають і іншого роду помилки, на яких автори помилок настоюють і з яких виростають фракції, платформи і боротьба в партії. Такі помилки не можуть забуватися швидко.

Ці дві категорії помилок треба строго розрізняти.

Ось, наприклад, Троцький говорить, що я допустив один час помилку в справі монополії зовнішньої торгівлі. Це вірно. Я дійсно пропонував в період розрухи наших заготовчих органів відкрити **тимчасово** один з портів для вивозу хліба. Але я не настоював на своїй помилці і після переговорів з Леніним негайно виправив її. Таких помилок Троцького, виправлених потім ЦК, на яких він потім не настоював, я міг би налічити десятки, сотні. Коли б я взявся перелічувати всі помилки, дуже серйозні, менш серйозні і мало серйозні, які Троцький допустив у своїй роботі в ЦК, але на яких не настоював і які були забуті,—мені довелося б прочитати кілька рефератів з цього приводу. Але я думаю, що в політичній боротьбі, в політичній полеміці треба було б говорити не про такі помилки, а про ті помилки, які розвинулись потім у платформи і вйкликали боротьбу всередині партії.

Але Троцький і Каменєв зачепили питання якраз про такого роду помилки, які не розвинулися в опозиційні течії і які були скоро забуті. І через те що опозиція зачепила саме ці питання, то дозвольте і мені нагадати тут про деякі помилки такого роду, допущені у свій час лідерами опозиції. Може це стане їм за науку і другим разом вони не намагатимуться чіплятися за вже забуті помилки.

Був час, коли Троцький заявляв в ЦК нашої партії, що Радянська влада висить на волоску, що «зозуля вже прокувала», і Радянській владі лишається жити кілька місяців, якщо не тижнів. Це було в 1921 році. Це було найнебезпечнішою помилкою, яка говорила про небезпечні настрої Троцького. Але ЦК його висміяв за це, а Троцький не настоював на цій своїй помилці, і помилка була забута.

Був час—це було в 1922 році,—коли Троцький пропонував дозволити нашим промисловим підприємствам і трестам заставляти державне майно, в тому числі й основний капітал, приватним капіталістам для одержання кредиту. (Тов. Ярославський: «Це—шлях капітуляції».) Певно, що так. В усякому разі, це було б передумовою денаціоналізації наших підприємств. Але ЦК відкинув цей план, Троцький боровся, але перестав потім настоювати на своїй помилці, і помилка тепер забута.

Був час—це було в 1922 році,—коли Троцький пропонував сувору концентрацію нашої промисловості, таку божевільну концентрацію, яка неминуче залишила б за воротами фабрик і заводів близько третини нашого робітничого класу. ЦК відкинув цю пропозицію Троцького, як щось схоластичне, божевільне

і політично небезпечне. Троцький кілька раз нагадував ЦК, що все ж доведеться в майбутньому стати на цей шлях. Проте ми на цей шлях не стали. (Голос з місця: «Довелося б закрити Путіловський завод».) Так, до цього йшло діло. Але згодом Троцький перестав настоювати на своїй помилці, і помилка була забута.

І т. д. і т. п.

Або візьмімо друзів Троцького—Зінов'єва і Каменева, які люблять часто нагадувати про те, що Бухарін одного разу сказав—«збагачуйтесь», і танцюють навколо цього «збагачуйтесь».

Це було в 1922 році, коли у нас обговорювалося питання про концесію Уркарта, про дуже кабальні умови цієї концесії. І що ж? Хіба це не факт, що Каменєв і Зінов'єв пропонували прийняти кабальні умови концесії Уркарта і, пропонуючи, наполягали на своїй пропозиції? Проте ЦК відкинув уркартівську концесію, Зінов'єв і Каменєв не настоювали більше на своїй помилці, і помилка була забута.

Або взяти, наприклад, ще один факт із помилок Каменєва, про який я не хотів би говорити, але про який Каменєв змушує мене нагадати, тому що він набрид із своїм нагадуванням про помилку Бухаріна, про помилку, яку Бухарін давно вже виправив і ліквідував. Я говорю про один інцидент, що трапився з Каменєвим, коли він був на засланні в Сибіру, після лютневої революції, коли Каменєв разом з іменитими купцями в Сибіру (в Ачінську) взяв участь в посланні привітальної телеграми конституціоналістові Михайлу Романову (крики: «Ганьба!»), тому самому Михайлу Романову, якому цар, відрікшись від

престолу, передав «право на престол». Звичайно, це була найдурніша помилка, і за цю помилку Каменєв дістав великого прочухана від нашої партії під час Квітневої конференції в 1917 році. Але Каменєв визнав свою помилку, і помилка була забута.

Чи треба нагадувати про такого роду помилки? Звичайно, не треба, бо вони забуті і давно вже ліквідовані. Чому ж Троцький і Каменєв тичуть в ніс такого роду помилки своїм партійним опонентам? Чи не ясно, що цим вони лише змушують нас нагадати про численні помилки лідерів опозиції? І ми змушені зробити це, хоч би для того, щоб відучити опозицію від причіпок і пліток.

Але *бувають помилки іншого роду, такі помилки*, на яких настоюють автори цих помилок і з яких виростають потім фракційні платформи. Це вже помилки зовсім іншого сорту. Завдання партії полягає в тому, щоб розкрити такі помилки і подолати їх. Бо подолання таких помилок є єдиний засіб утвердити принципи марксизму в партії, зберегти єдність в партії, ліквідувати фракційність і створити гарантію від повторення таких помилок.

Взяти, наприклад, помилку Троцького під час Брестського миру, яка перетворилася в цілу платформу проти партії. Чи треба боротися проти таких помилок відкрито і рішуче? Так, треба.

Або іншу помилку Троцького під час профспілкової дискусії, яка (помилка) викликала всеросійську дискусію в нашій партії.

Або, наприклад, жовтневу помилку Зінов'єва і Каменєва, яка створила в партії кризу перед повстанням у Жовтні 1917 року.

Або, наприклад, нинішні помилки опозиційного блоку, які вилились у фракційну платформу і в боротьбу проти партії.

І т. д. і т. п.

Чи треба боротися проти таких помилок відкрито і рішуче? Так, треба.

Чи можна замовчувати такі помилки, коли мова йде про незгоди в партії? Ясно, що не можна.

4. Диктатура пролетаріату за Зінов'євим

Зінов'єв говорив у своїй промові про диктатуру пролетаріату і запевняв, що Сталін неправильно роз'яснює поняття диктатури пролетаріату у відомій статті «До питань ленінізму».

Це дурниці, товариші. Зінов'єв валить тут з хворої голови на здорову. Насправді мова може йти лише про те, що Зінов'єв перекручує ленінське розуміння диктатури пролетаріату.

У Зінов'єва є дві версії відносно диктатури пролетаріату, з яких ні одна не може бути названа марксистською і які суперечать одна одній докорінно.

Перша версія. Виходячи з правильного положення про те, що партія є основною керівною силою в системі диктатури пролетаріату, Зінов'єв приходить до зовсім неправильного висновку про те, що **диктатура пролетаріату є диктатура партії.** Тим самим Зінов'єв ототожнює диктатуру партії з диктатурою пролетаріату.

Але що значить ототожнювати диктатуру партії з диктатурою пролетаріату?

Це значить, по-перше,—ставити знак рівності між класом і партією, між цілим і частиною цього ці-

лого, що є абсурдом і недоладністю. Ленін ніколи не ототожнював і не міг ототожнювати партію з класом. Між партією і класом стоїть цілий ряд масових безпартійних організацій пролетаріату, а за цими організаціями стоїть уся маса класу пролетарів. Ігнорувати роль і питому вагу цих масових безпартійних організацій і, тим більше, всієї маси робітничого класу і думати, що партія може замінити собою масові безпартійні організації пролетаріату і всю пролетарську масу взагалі,—значить відривати партію від мас, довести бюрократизацію партії до найвищої точки, перетворити партію в непогрішиму силу, насадити в партії «нечаєвщину»[22], «аракчеєвщину»[23].

Нічого й казати, що Ленін не має нічóго спільного з *такою «теорією» диктатури пролетаріату*.

Це значить, по-друге,—розуміти диктатуру партії не в переносному значенні, не в значенні **керівництва** партії робітничим класом, як сáме і розумів її тов. Ленін, а розуміти її в точному значенні слова «диктатура», тобто в значенні заміни керівництва **насильством** партії над робітничим класом. Бо, що таке диктатура в точному значенні цього слова? Диктатура, в точному значенні цього слова, є влада, що спирається на насильство, бо без елементів насильства не буває диктатури, коли брати диктатуру в точному значенні цього слова. Чи може партія бути владою, яка спирається на насильство щодо свого класу, щодо більшості робітничого класу? Ясно, що не може. В противному разі це було б не диктатурою над буржуазією, а диктатурою над робітничим класом.

Партія є учитель, керівник, вождь свого класу, але не влада, яка спирається на насильство щодо більшості робітничого класу. Інакше нічого було б і говорити про метод переконування, як основний метод роботи пролетарської партії в рядах робітничого класу. Інакше нічого було б і говорити про те, що партія повинна переконувати широкі маси пролетаріату в правильності своєї політики, що лише в ході виконання цього завдання партія могла б вважати себе дійсно масовою партією, здатною повести в бій пролетаріат. Інакше партії довелося б замінити метод переконування наказом і погрозою щодо пролетаріату, що абсурдне і що зовсім несумісне з марксистським розумінням диктатури пролетаріату.

Ось до якого безглуздя приводить «теорія» Зінов'єва про ототожнення диктатури (керівництва) партії з диктатурою пролетаріату.

Нічого й казати, що Ленін не має нічого спільного з цією «теорією».

Проти цього безглуздя і заперечував я у своїй статті «До питань ленінізму», коли я виступав проти Зінов'єва.

Може не зайвим буде заявити, що стаття ця була написана і здана до друку за цілковитою згодою і схваленням керівних товаришів нашої партії.

Так стоїть справа з першою версією диктатури пролетаріату за Зінов'євим.

А ось і **друга версія.** Якщо перша версія є перекрученням ленінізму в одному напрямі, то друга версія є перекручення цілком в іншому напрямі, прямо протилежному першому напрямові. Полягає вона, ця друга версія, в тому, що Зінов'єв визначає

диктатуру пролетаріату як керівництво не одного класу, не класу пролетарів, а як керівництво **двох** класів, робітників і селян.

Ось що говорить відносно цього Зінов'єв:

«Зараз **керівництво,** кермо, спрямування державного життя перебуває в руках **двох класів** — робітничого класу і селянства» (Г. Зінов'єв. «Робітничо-селянський союз і Червона Армія». Вид. «Прибой». Л., 1925 р., стор. 4).

Чи можна заперечувати, що зараз у нас існує диктатура пролетаріату? Ні, не можна. В чому полягає диктатура пролетаріату в нашій країні? За Зінов'євим полягає вона, виявляється, в тому, що державним життям нашої країни управляють два класи. Чи сумісне це з марксистським розумінням диктатури пролетаріату? Ясно, що несумісне.

Ленін говорить, що диктатура пролетаріату є панування **одного** класу, класу пролетарів. В умовах союзу пролетаріату і селянства ця **єдинодержавність** пролетаріату виражається в тому, що керівною силою в цьому союзі є пролетаріат, його партія, яка не ділить і не може ділити керівництво державним життям з іншою силою або з іншою партією. Все це до того елементарне і безспірне, що навряд чи є потреба роз'яснювати ці елементарні речі. А у Зінов'єва виходить, що диктатура пролетаріату є керівництво двох класів. Чому б тоді не назвати таку диктатуру не диктатурою пролетаріату, а диктатурою пролетаріату і селянства? І хіба не ясно, що при зінов'євському розумінні диктатури пролетаріату ми повинні були б мати керівництво двох партій, відповідно до двох класів, які стоять при «кермі державного життя»? Що може бути спільного між цією «теорією»

Зінов'єва і марксистським розумінням диктатури пролетаріату?

Нічого й казати, що Ленін не має нічого спільного з цією «теорією».

Висновок: Зінов'єв явно перекручує ленінське вчення про диктатуру пролетаріату, однаково, чи йде мова про першу версію зінов'євської «теорії» чи про другу версію.

5. Оракульські прорікання Троцького

Я хотів би спинитися, далі, на деяких двозначних заявах Троцького, які мають на меті, по суті справи, ввести людей в оману. Я хотів би навести всього кілька фактів.

Один факт. На запитання про те, як ставиться Троцький до свого меншовицького минулого, Троцький відповів не без деякої пози:

> «Уже сам по собі той факт, що я вступив до більшовицької партії... уже сам по собі цей факт доводить, що я склав на порозі партії все те, що відокремлювало мене до тієї пори від більшовизму».

Що значить «скласти на порозі партії все те, що відокремлювало» Троцького «від більшовизму»? Реммеле мав рацію, коли він покликнув на це: «Як можна складати такі речі на порозі партії». І дійсно, як можна складати такі пакості на порозі партії? (Сміх.) Це запитання так і лишилось без відповіді з боку Троцького.

Крім того, що значить скласти на порозі партії меншовицькі пережитки Троцького? Чи склав він ці речі на порозі партії про запас для майбутніх боїв у партії чи просто взяв та й спалив їх? Схоже на

те, що Троцький склав їх на порозі партії про запас. Бо чим пояснити інакше ті перманентні незгоди Троцького з партією, що почалися через якийсь час після вступу його в партію і не припиняються й досі?

Судіть самі. 1918 рік,—незгоди Троцького з партією в питанні про Брестський мир і боротьба всередині партії. 1920—21 роки,—незгоди Троцького з партією щодо професійного руху і всеросійська дискусія. 1923 рік,—незгоди Троцького з партією в основних питаннях партійного будівництва та господарської політики і дискусія в партії. 1924 рік,—незгоди Троцького з партією в питанні про оцінку Жовтневої революції і про керівництво партії і дискусія в партії. 1925—26 роки,—незгоди Троцького та його опозиційного блоку з партією в основних питаннях нашої революції і поточної політики.

Чи не надто багато незгод для людини, яка «склала на порозі партії все те, що відокремлювало її від більшовизму»?

Чи можна сказати, що ці перманентні незгоди Троцького з партією є «випадок, який випадково трапився», а не закономірне явище?

Навряд чи можна це сказати.

Яку мету може мати в такому разі ця більш ніж двозначна заява Троцького?

Я думаю, що тільки одну мету: засліпити очі слухачам і ввести їх в оману.

Другий факт. Відомо, що питання про «теорію» перманентної революції Троцького має немаловажне значення з точки зору ідеології нашої партії, з точки зору перспектив нашої революції. Відомо, що ця «теорія» мала претензію і досі має претензію

конкурувати з теорією ленінізму в питанні про рушійні сили нашої революції. Отже цілком зрозуміло, що не раз звертались до Троцького з питанням про його ставлення тепер, в 1926 році, до його ж «теорії» перманентної революції. А яку відповідь дав Троцький у своїй промові на пленумі Комінтерну? Відповідь більш ніж двозначну. Він сказав, що «теорія» перманентної революції має деякі «прогалини», що деякі сторони цієї «теорії» не дістали виправдання в нашій революційній практиці. Виходить, що коли деякі сторони цієї «теорії» являють собою «прогалину», то є й інші сторони цієї «теорії», які не являють собою «прогалини» і які повинні лишитися в силі. Але як відділити деякі сторони «теорії» перманентної революції від інших сторін цієї «теорії»? Хіба «теорія» перманентної революції не є цілісна система поглядів? Хіба можна розглядати «теорію» перманентної революції як ящик, два ріжки якого, скажемо, згнили, а два інші ріжки лишилися в повній цілості? І потім, хіба можна обмежуватися тут простою і ні до чого не зобов'язуючою заявою про «прогалини» взагалі, не називаючи, **які** саме «прогалини» має на увазі Троцький і **які** саме сторони «теорії» перманентної революції вважає він неправильними? Троцький говорить про деякі «прогалини» «теорії» перманентної революції, але які саме «прогалини» має він на увазі і які саме сторони цієї «теорії» він вважає неправильними,—про все це він не сказав ні слова. Через це заяву Троцького в даному питанні треба розглядати як відписку від питання, як спробу відговоритися двозначною фразою відносно «прогалин», яка ні до чого не зобов'язує Троцького.

Троцький зробив в даному разі так само, як робили в старі часи деякі спритні оракули, коли вони відговорювались від запитуючих двозначною відповіддю, на зразок такої: «при переході через річку буде розбито велике військо». Через **яку** річку, **чиє** військо буде розбито,—зрозумій, хто може. (Сміх.)

6. Зінов'єв в ролі школяра, який цитує Маркса, Енгельса, Леніна

Я хотів би, далі, сказати кілька слів про особливу манеру Зінов'єва цитувати класиків марксизму. Характерна риса цієї зінов'євської манери полягає в тому, що вона переплутує всі періоди і дати, валить їх в одну купу, відриває окремі положення і формули Маркса і Енгельса від їх живого зв'язку з дійсністю, перетворює їх у спорохнявілі догми і порушує, таким чином, основну вимогу Маркса і Енгельса, яка полягає в тому, що «марксизм є не догма, а керівництво до дії».

Ось кілька фактів,

1) Перший факт. Зінов'єв навів у своїй промові відому цитату з брошури Маркса «Класова боротьба у Франції» (1848—1850 рр.), яка говорить про те, що «завдання робітничого класу (мова йде про перемогу соціалізму. **Й. Ст.**) нерозв'язне в національних межах»[24].

Зінов'єв навів, далі, таку цитату з листа Маркса до Енгельса (1858 р.):

«Важким для нас питанням є таке: на континенті революція неминуча і набере негайно соціалістичного характеру. Чи не буде вона в цьому маленькому куточку неминуче роздавлена через те, що на незмірно ширшій території рух буржуазного суспільства

йде все ще по висхідній лінії?»* (див. **К. Маркс** і **Ф. Енгельс**, «Листи», стор. 74—75 [25]).

Зінов'єв наводить ці цитати з Маркса за період 40—50-х років минулого століття і приходить до висновку, що тим самим питання про перемогу соціалізму в окремих країнах вирішено негативно **для всіх часів і періодів капіталізму.**

Чи можна сказати, що Зінов'єв зрозумів Маркса, його точку зору, його основну лінію в питанні про перемогу соціалізму в окремих країнах? Ні, не можна сказати. Навпаки, із цих цитат видно, що Зінов'єв зовсім не зрозумів Маркса, що він перекрутив основну точку зору Маркса.

Чи випливає із цитат Маркса, що перемога соціалізму в окремих країнах неможлива при **всяких** умовах розвитку капіталізму? Ні, не випливає. Із слів Маркса випливає лише те, що перемога соціалізму в окремих країнах неможлива тільки в тому разі, **коли** «рух буржуазного суспільства йде все ще по **висхідній** лінії». Ну, а як бути, коли рух буржуазного суспільства в цілому, в силу ходу речей, міняє свій напрям і починає йти по **низхідній** лінії? Із слів Маркса випливає, що при **таких** умовах зникає підстава для заперечення можливості перемоги соціалізму в окремих країнах.

Зінов'єв забуває, що цитати Маркса відносяться до періоду домонополістичного капіталізму, коли капіталізм в цілому розвивався по висхідній лінії, коли ріст капіталізму в цілому не супроводився процесом загнивання такої капіталістично розвинутої країни, як Англія, коли закон нерівномірності розвитку не ста-

* Курсив мій. **Й. Ст.**

новив ще, і не міг становити, того могутнього фактора в справі розкладу капіталізму, яким він став згодом, в період монополістичного капіталізму, в період імперіалізму. Для періоду домонополістичного капіталізму слова Маркса про те, що розв'язання основного завдання робітничого класу в окремих країнах неможливе,—цілком правильні. Я ще у своїй доповіді на XV конференції ВКП(б) говорив, що для старих часів, для періоду домонополістичного капіталізму, питання про перемогу соціалізму в окремих країнах вирішувалося негативно, і вирішувалося воно цілком правильно. Ну, а тепер, в нинішній період капіталізму, коли капіталізм домонополістичний переріс у капіталізм імперіалістичний,—чи можна сказати, що капіталізм в цілому розвивається тепер по висхідній лінії? Ні, не можна сказати. Аналіз економічної суті імперіалізму, даний Леніним, говорить, що в період імперіалізму буржуазне суспільство в цілому йде по низхідній лінії. Ленін має цілковиту рацію, коли він говорить, що капіталізм монополістичний, капіталізм імперіалістичний є капіталізм **умираючий**. Ось що говорить відносно цього тов. Ленін:

«Зрозуміло, чому імперіалізм є **умираючий** капіталізм, **перехідний** до соціалізму: монополія, що виростає з капіталізму, є **вже** вмирання капіталізму, початок переходу його в соціалізм. Гігантське **усуспільнення** праці імперіалізмом (те, що апологети—буржуазні економісти звуть «переплетенням») означає те саме» (див. **Ленін,** т. XIX, стор. 302).

Одна справа—капіталізм домонополістичний, що розвивається в цілому по висхідній лінії. Інша справа—капіталізм імперіалістичний, коли світ уже поділений між капіталістичними групами, коли стрибкоподібний

розвиток капіталізму вимагає нових переділів уже поділеного світу в порядку воєнних сутичок, коли конфлікти і війни між імперіалістичними групами, що виникають на цьому грунті, ослаблюють світовий фронт капіталізму, роблять його легко вразливим і створюють можливість прориву цього фронту в окремих країнах. Там, при домонополістичному капіталізмі, перемога соціалізму в окремих країнах була неможливою. Тут, в період імперіалізму, в період умираючого капіталізму, перемога соціалізму в окремих країнах стала вже можливою.

Ось в чому річ, товариші, і ось чого не хоче зрозуміти Зінов'єв.

Ви бачите, що Зінов'єв цитує Маркса, як школяр, який абстрагується від **точки зору** Маркса і хапається за окремі цитати з Маркса, застосовує ж він ці цитати не як марксист, а як соціал-демократ.

В чому полягає ревізіоністська манера цитування Маркса? Ревізіоністська манера цитування Маркса полягає в підміні **точки зору** Маркса **цитатами** з окремих положень Маркса, взятих без зв'язку з конкретними умовами певної епохи.

В чому полягає зінов'євська манера цитування Маркса? Зінов'євська манера цитування Маркса полягає в підміні **точки зору** Маркса буквою, **цитатами** з Маркса, відірваними від живого зв'язку з умовами розвитку п'ятдесятих років XIX століття і перетвореними в догму.

Я думаю, що коментарії тут зайві.

2) Другий факт. Зінов'єв цитує слова Енгельса з «Принципів комунізму»[26] (1847 р.) про те, що робітнича революція «не може відбутися в одній якій-

небудь країні», зіставляє ці слова Енгельса з моєю заявою на XV конференції ВКП(б), що ми в СРСР уже здійснили дев'ять десятих тих дванадцяти вимог, які виставляє Енгельс, і робить звідси два висновки: по-перше, про те, що перемога соціалізму в окремих країнах неможлива, по-друге, про те, що я прикрашаю сучасні умови в СРСР у своїй заяві.

Щодо цитат із Енгельса, то треба сказати, що Зінов'єв допускається тут тієї ж помилки у витлумаченні цитат, якої він допустився щодо Маркса. Зрозуміло, що в період домонополістичного капіталізму, в період розвитку буржуазного суспільства в цілому по висхідній лінії Енгельс повинен був прийти до негативного вирішення питання про можливість перемоги соціалізму в окремих країнах. Поширювати механічно це положення Енгельса, сказане стосовно до старого періоду капіталізму, на новий період капіталізму, на період імперіалістичний,—це значить перекручувати точку зору Енгельса і Маркса на догоду букві, на догоду окремій цитаті, взятій без зв'язку з реальними умовами розвитку в період домонополістичного капіталізму. Я вже говорив у своїй доповіді на XV конференції ВКП(б), що у свій час ця формула Енгельса була єдино правильною формулою. Але треба ж зрозуміти, що не можна ставити на одну дошку період 40-х років минулого століття, коли не могло бути мови про умираючий капіталізм, з нинішнім періодом розвитку капіталізму, з періодом імперіалізму, коли капіталізм в цілому є капіталізмом умираючим. Хіба важко зрозуміти, що те, що вважалося тоді неможливим, стало тепер, за нових умов капіталізму, можливим і необхідним?

Ви бачите, що і тут щодо Енгельса так само, як і щодо Маркса, Зінов'єв лишився вірний своїй ревізіоністській манері цитування класиків марксизму.

Щодо другого висновку Зінов'єва, то він допустив пряме перекручення Енгельса відносно його 12 вимог або заходів по лінії робітничої революції. Зінов'єв змальовує справу так, що Енгельс дає у своїх 12 вимогах нібито **розгорнуту** програму соціалізму аж до знищення класів, знищення товарного виробництва і, значить, знищення держави. Це зовсім невірно. Це— цілковите перекручення Енгельса. В 12 вимогах Енгельса нема ні єдиного слова ні про знищення класів, ні про знищення товарного господарства, ні про знищення держави, ні про знищення всіх і всяких форм приватної власності. Навпаки, 12 вимог Енгельса виходять з існування «демократії» (Енгельс тоді під «демократією» розумів диктатуру пролетаріату), з наявності класів і наявності товарного господарства. Енгельс прямо говорить, що його 12 вимог мають на увазі безпосереднє «посягання на приватну власність» (а не її цілковите знищення) і «забезпечення існування пролетаріату» (а не знищення пролетаріату, як класу). Ось слова Енгельса:

«Революція пролетаріату, яка, цілком імовірно, відбудеться, зуміє тільки поступово перетворити нинішнє суспільство і лише **після того** скасує приватну власність, коли вже буде створена необхідна для цього маса засобів виробництва... Насамперед вона створить демократичний лад і тим самим, прямо чи посередньо, політичне панування пролетаріату... Демократія була б цілком безкорисна для пролетаріату, коли нею не скористатися негайно як засобом для проведення широких заходів, які **безпосередньо посягають на приватну власність і забезпечують існування**

пролетаріату *. Найголовніші заходи ці, що з необхідністю випливають з існуючих нині умов, є такі».

І далі йде перелік відомих уже 12 вимог або заходів (див. **Енгельс**, «Принципи комунізму»).

Ви бачите, таким чином, що у Енгельса мова йде не про розгорнуту програму соціалізму із знищенням класів, держави, товарного виробництва і т. д., а про **перші кроки** соціалістичної революції, про **перші заходи**, необхідні для того, щоб учинити безпосереднє посягання на приватну власність, забезпечити існування робітничого класу і зміцнити політичне панування пролетаріату.

Висновок один: Зінов'єв перекрутив Енгельса, охарактеризувавши його 12 вимог як розгорнуту програму соціалізму.

Про що я говорив у своєму заключному слові на XV конференції ВКП(б)? Про те, що на $^{9}/_{10}$ енгельсівські вимоги або заходи, які становлять перші кроки соціалістичної революції, у нас в СРСР уже здійснені.

Чи значить це, що у нас уже здійснено соціалізм? Ясна річ, що не значить.

Отже, Зінов'єв, вірний своїй манері цитування, допустив «маленьке» пересмикування відносно моєї заяви на XV конференції ВКП(б).

Ось до чого приводить Зінов'єва його специфічна манера цитування Маркса і Енгельса.

Зінов'євська манера цитування нагадує мені одну, досить смішну «історію» з соціал-демократами, розказану одним шведським революційним синдикалістом у Стокгольмі. Діло було в 1906 році, під час

---

* Курсив скрізь мій. **Й. Ст.**

Стокгольмського з'їзду нашої партії. Цей шведський товариш досить смішно змальовував у своїй розповіді буквоїдську манеру деяких соціал-демократів цитувати Маркса і Енгельса, а ми, делегати з'їзду, слухаючи його, реготали до упаду. Ось зміст цієї «історії». Діло діється в Криму під час повстання флоту і піхоти. Приходять представники флоту і піхоти і кажуть соціал-демократам: ви нас закликáли за останні роки до повстання проти царизму, ми переконалися, що ваш заклик правильний, ми, матроси і піхота, зговорилися повстати і тепер звертаємося до вас за порадою. Соціал-демократи переполошилися і відповіли, що вони не можуть вирішити питання про повстання без спеціальної конференції. Матроси дали зрозуміти, що гаятися не можна, що діло вже готове, і коли вони не матимуть прямої відповіді від соціал-демократів, а соціал-демократи не візьмуться за керівництво повстанням, то діло може провалитися. Матроси й солдати пішли і почали чекати директив, а соціал-демократи склúкали конференцію для обговорення питання. Взяли перший том «Капіталу», взяли другий том «Капіталу», взяли, нарешті, третій том «Капіталу». Шукають вказівок відносно Криму, Севастополя, відносно повстання в Криму. Але ні одної, буквально ні одної вказівки не знаходять в трьох томах «Капіталу» ні про Севастополь, ні про Крим, ні про повстання матросів і солдатів. (Сміх.) Перегортають інші твори Маркса і Енгельса, шукають вказівок,—однаково ніяких вказівок не знайшлося. (Сміх.) Що ж його робити? А матроси вже прийшли, чекають відповіді. І що ж? Соціал-демократам довелося визнати, що за такого стану речей вони не в силі

дати будь-якої вказівки матросам і солдатам. «Так провалилось повстання флоту і піхоти»,—закінчив свою розповідь шведський товариш. (Сміх.)

Безперечно, що в цій розповіді є великі перебільшення. Але безперечно також і те, що ця розповідь досить влучно схоплює основну хворобу зінов'євської манери цитування Маркса і Енгельса.

3) Третій факт. Мова йде про цитати із творів Леніна. Чого тільки не зробив Зінов'єв, щоб насмикати цілу купу цитат із творів Леніна і «приголомшити» слухачів. Зінов'єв, видимо, думає, що чим більше цитат, тим краще, причому він мало зважає на те, про що говорять цитати і до чого вони ведуть. А тимчасом, коли вчитатися в ці цитати, то неважко зрозуміти, що Зінов'єв не навів ні одної цитати із творів Леніна, яка говорила б, хоч би натяком, на користь нинішньої капітулянтської позиції опозиційного блоку. Слід відзначити, що Зінов'єв чомусь не навів однієї з основних цитат Леніна про те, що здійснення «економічної проблеми» диктатури, перемогу пролетаріату СРСР в справі здійснення цієї проблеми треба вважати забезпеченою.

Зінов'єв навів цитату із брошури Леніна «Про кооперацію», яка говорить про те, що у нас в СРСР є все необхідне і достатнє для побудови повного соціалістичного суспільства. Але він не спробував навіть ударити пальцем об палець для того, щоб поставити питання, хоч би натяком,—до чого веде ця цитата і на чию користь вона наведена: на користь опозиційного блоку чи на користь ВКП(б).

Зінов'єв намагався довести, що перемога соціалістичного будівництва в нашій країні неможлива, але

на доказ цього положення він навів такі цитати з творів Леніна, які перевертають догори дном положення Зінов'єва.

Ось, наприклад, одна з таких цитат:

«Мені доводилося говорити вже не раз: в порівнянні з передовими країнами росіянам було легше **почати** велику пролетарську революцію, але їм **важче** буде **продовжувати** її і довести до остаточної перемоги, в розумінні **повної організації соціалістичного суспільства**»* (див. **Ленін,** т. XXIV, стор. 250).

Зінов'єв навіть не подумав про те, що ця цитата говорить не на користь опозиційного блоку, а на користь партії, бо в ній говориться не про неможливість побудови соціалізму в СРСР, а про труднощі цієї побудови, причому можливість побудови соціалізму в СРСР визнається в цій цитаті, як щось, само собою зрозуміле. Партія завжди говорила, що почати революцію в СРСР буде легше, ніж в західноєвропейських капіталістичних країнах, але побудувати соціалізм буде важче. Чи значить це, що визнання цього факту рівнозначне запереченню можливості побудови соціалізму в СРСР? Звичайно, не значить. Навпаки, з цього факту випливає тільки той висновок, що побудова соціалізму в СРСР цілком можлива і необхідна, незважаючи на труднощі.

Постає питання: для чого стали потрібними такого роду цитати Зінов'єву?

Видимо, для того, щоб «приголомшити» слухача купою цитат і намутити воду. (Сміх.)

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Але тепер ясно, я думаю, що Зінов'єв не досяг своєї мети, що його підвела якнайнедвозначніше його більш ніж смішна манера цитування класиків марксизму.

7. Ревізіонізм за Зінов'євим

Нарешті кілька слів про зінов'євське тлумачення поняття «ревізіонізм». За Зінов'євим виходить, що всяке поліпшення, всяке уточнення старих формул або окремих положень Маркса чи Енгельса, а тим більше їх заміна іншими формулами, які відповідають новим умовам, є ревізіонізм. Чому, постає питання? Хіба марксизм не є наука, і хіба наука не розвивається, збагачуючись новим досвідом і поліпшуючи старі формули? Тому, виявляється, що «ревізія» означає «перегляд», а поліпшення і уточнення старих формул не можна зробити без деякого перегляду цих формул, отже, всяке уточнення і поліпшення старих формул, всяке збагачення марксизму новим досвідом і новими формулами є ревізіонізм. Все це, звичайно, смішно. Але що робити з Зінов'євим, коли він сам ставить себе у смішне становище і уявляє разом з тим, що воює проти ревізіонізму.

Чи мав право, наприклад, Сталін змінити і уточнити свою ж власну формулу про перемогу соціалізму в одній країні (1924 р.) у повній відповідності з вказівками і основною лінією ленінізму? За Зінов'євим виходить, що не мав права. Чому? Тому, що зміна і уточнення старої формули є перегляд цієї формули, а перегляд по-німецькому означає ревізію. Чи не ясно, що Сталін впав у ревізіонізм?

Виходить, таким чином, що ми маємо новий зінов'євський критерій ревізіонізму, який прирікає марксистську думку на цілковиту нерухомість під страхом обвинувачення в ревізіонізмі.

Якщо, наприклад, Маркс говорив в середині минулого століття, що при **висхідній лінії** розвитку капіталізму перемога соціалізму в національних межах неможлива, а Ленін в 15 році XX століття сказав, що *при* **низхідній лінії** *розвитку капіталізму, при* вмираючому капіталізмі, така перемога можлива,—то виходить, що Ленін впав у ревізіонізм щодо Маркса.

Якщо, наприклад, Маркс говорив в середині минулого століття, що соціалістичний «переворот в економічних відносинах будь-якої країни европейського континенту або навіть всього европейського континенту без Англії—тільки буря в склянці води» [27], а Енгельс, враховуючи новий досвід класової боротьби, змінив згодом це положення, сказавши, що соціалістичну революцію «почне француз, а німець доробить»,—то виходить, що Енгельс впав у ревізіонізм щодо Маркса.

Якщо Енгельс говорив, що француз почне соціалістичну революцію, а німець доробить, тимчасом як Ленін, врахувавши досвід перемоги революції в СРСР, змінив цю формулу і замінив її іншою, сказавши, що росіянин почав соціалістичну революцію, а німець, француз, англієць дороблять,—то виходить, що Ленін впав у ревізіонізм щодо Енгельса і, тим більше, щодо Маркса.

Ось, наприклад, слова Леніна відносно цього:

«Великі основоположники соціалізму Маркс і Енгельс, спостерігаючи протягом ряду десятиліть розвиток робітничого руху

і ріст світової соціалістичної революції, бачили ясно, що перехід від капіталізму до соціалізму вимагатиме довгих мук родів, довгого періоду диктатури пролетаріату, ломки всього старого, нещадного знищення всіх форм капіталізму, співробітництва робітників усіх країн, які повинні злити всі свої зусилля, щоб забезпечити перемогу до кінця. І вони говорили, що в кінці XIX століття буде так, що «француз почне, а німець доробить»,— француз почне тому, що протягом десятиліть революції він виробив у собі той беззавітний почин у революційній дії, який зробив з нього авангард соціалістичної революції.

Ми бачимо тепер інше поєднання сил міжнародного соціалізму. Ми говоримо, що легше починається рух в тих країнах, які не належать до числа експлуатуючих країн, що мають можливість легше грабувати і можуть підкупити верхівки своїх робітників... **Справа склалася інакше, ніж чекали Маркс і Енгельс** *, вони дали нам, російським трудящим і експлуатованим класам, почесну роль авангарду міжнародної соціалістичної революції, і ми тепер ясно бачимо, як піде далеко розвиток революції; росіянин почав — німець, француз, англієць доробить, і соціалізм переможе» (див. **Ленін**, т. XXII, стор. 218).

Ви бачите, що Ленін тут прямо «переглядає» Енгельса і Маркса, впадаючи за Зінов'євим у «ревізіонізм».

Якщо, наприклад, Енгельс і Маркс визначили Паризьку Комуну, як диктатуру пролетаріату, якою, як відомо, керували дві партії, що з них ні одна не була марксистською, а Ленін, враховуючи новий досвід боротьби класів в умовах імперіалізму, сказав потім, що скільки-небудь розвинута диктатура пролетаріату може бути здійснена лише при керівництві однієї партії, партії марксизму,—то виходить, що Ленін впав в явний «ревізіонізм» щодо Маркса і Енгельса.

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Якщо Ленін в період перед імперіалістичною війною говорив, що федерація є неприйнятним типом державного устрою, а в 1917 році, враховуючи новий досвід боротьби пролетаріату, змінив, переглянув цю формулу, сказавши, що федерація є доцільний тип державного устрою при переході до соціалізму,—то виходить, що Ленін впав у «ревізіонізм» щодо себе самого і ленінізму.

І т. д. і т. п.

За Зінов'євим виходить, таким чином, що марксизм не повинен збагачуватися новим досвідом, що всяке поліпшення окремих положень і формул тих або інших класиків марксизму є ревізіонізм.

Що таке марксизм? Марксизм є наука. Чи може зберегтися і розвиватися марксизм як наука, якщо він не збагачуватиметься новим досвідом класової боротьби пролетаріату, якщо він не перетравлюватиме цей досвід **з точки зору марксизму, під кутом зору** марксистського методу? Ясно, що не може.

Чи не ясно після цього, що марксизм вимагає поліпшення і збагачення старих формул на основі врахування нового досвіду **при збереженні** точки зору марксизму, при збереженні його методу, а Зінов'єв робить навпаки, зберігаючи букву і підмінюючи буквою окремих положень марксизму точку зору марксизму, його метод.

Що може бути спільного між дійсним марксизмом і підміною основної лінії марксизму буквою окремих формул і цитатами з окремих положень марксизму?

Хіба можна сумніватися в тому, що це є не марксизм, а карикатура на марксизм?

Маркс і Енгельс мали на увазі саме таких «марксистів», як Зінов'єв, коли вони говорили: «Наше вчення не догма, а керівництво до дії».

Біда Зінов'єва є в тому, що він не розуміє смислу і значення цих слів Маркса і Енгельса.

II

ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІЗМУ В ОКРЕМИХ КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

Я говорив про окремі помилки опозиції і фактичні невірності, помічені в промовах лідерів опозиції. Я постарався вичерпати це питання в першій частині заключного слова у вигляді окремих зауважень. Дозвольте тепер перейти прямо до суті справи.

1. Передумови пролетарських революцій в окремих країнах в період імперіалізму

Перше питання—це питання про можливість перемоги соціалізму в окремих капіталістичних країнах в період імперіалізму. Мова йде, як бачите, не про одну яку-небудь країну, а про всі більш-менш розвинені імперіалістичні країни.

В чому полягає основна помилка опозиції в питанні про перемогу соціалізму в окремих капіталістичних країнах?

Основна помилка опозиції полягає в тому, що вона не розуміє чи не хоче зрозуміти всієї різниці між капіталізмом доімперіалістичним і капіталізмом імперіалістичним, вона не розуміє економічної суті імперіалізму і змішує між собою дві різні фази капіталізму—фазу доімперіалістичну з фазою імперіалістичною.

З цієї помилки опозиції випливає друга її помилка, яка полягає в тому, що вона не розуміє смислу і значення закону нерівномірності розвитку в період імперіалізму, протиставить цьому законові тенденцію до нівелювання і скочується, таким чином, на каутськіанську позицію ультраімперіалізму.

Ці дві помилки ведуть до третьої помилки опозиції, до помилки в тому, що вона механічно поширює формули і положення, які виросли на основі доімперіалістичного капіталізму, на імперіалістичний капіталізм, внаслідок чого і приходить вона до заперечення можливості перемоги соціалізму в окремих капіталістичних країнах.

В чому полягає різниця між старим, домонополістичним капіталізмом і новим, монополістичним капіталізмом, коли виразити цю різницю двома словами?

Полягає вона в тому, що розвиток капіталізму через вільну конкуренцію змінився розвитком через грандіозні монополістичні союзи капіталістів, що старий, «культурний», «прогресивний» капітал змінився капіталом фінансовим, капіталом «загниваючим», що «мирне» розширення капіталу і поширення його на «вільні» території змінилося розвитком стрибкоподібним, розвитком через переділ уже поділеного світу шляхом воєнних сутичок між капіталістичними групами, що капіталізм старий, який розвивався в цілому по лінії висхідній, змінився, таким чином, капіталізмом умираючим, капіталізмом, який розвивається в цілому по лінії низхідній.

Ось що говорить Ленін з цього приводу:

«Згадаймо, на чому основана зміна попередньої, «мирної», епохи капіталізму сучасною, імперіалістичною: на тому, що вільна

конкуренція поступилася місцем монополістичним союзам капіталістів, і на тому, що весь земний світ (земну кулю? **Й. Ст.**) поділено. Ясно, що обидва ці факти (і фактори) мають дійсно світове значення: вільна торгівля і мирна конкуренція були можливі і необхідні, поки капітал міг безборонно збільшувати колонії і захоплювати в Африці і т. п. незайняті землі, причому концентрація капіталу була ще слаба, монополістичних підприємств, тобто таких величезних, що вони панують в **усій** даній галузі промисловості, ще не було. Виникнення і зростання таких монополістичних підприємств... робить **неможливою** колишню вільну конкуренцію, вириває грунт з-під ніг у неї, а поділ земної кулі **змушує** від мирного розширення перейти до збройної боротьби за **переділ** колоній і сфер впливу» (див. т. XVIII, стор. 254)

І далі:

«**Не можна** жити по-старому в порівняно спокійній культурній, мирній обстановці капіталізму, що **плавно еволюціонує** * і розширяється поступово на нові країни, бо настала інша епоха. Фінансовий капітал **витісняє** і витіснить дану країну з ряду великих держав, відбере її колонії та її сфери впливу» (див. т. XVIII, стор. 256—257).

Звідси основний висновок Леніна про характер імперіалістичного капіталізму:

«Зрозуміло, чому імперіалізм є **умираючий** капіталізм, **перехідний** до соціалізму: монополія, що виростає з капіталізму, є **вже** вмирання капіталізму, початок переходу його в соціалізм. Гігантське **усуспільнення** праці імперіалізмом (те, що апологети — буржуазні економісти звуть «переплетенням») означає те саме» (див. т. XIX, стор. 302).

Біда нашої опозиції є в тому, що вона не розуміє всієї важливості цієї різниці між капіталізмом доімперіалістичним і капіталізмом імперіалістичним.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Таким чином, вихідним пунктом позиції нашої партії є визнання того факту, що капіталізм нинішній, капіталізм імперіалістичний є капіталізм умираючий.

Це не означає ще, на жаль, що капіталізм уже вмер. Але це, безсумнівно, означає, що капіталізм в цілому йде не до відродження, а до вмирання, що капіталізм в цілому розвивається не по висхідній лінії, а по лінії низхідній.

З цього загального питання випливає питання про нерівномірність розвитку в період імперіалізму.

Про що звичайно йде мова у ленінців, коли вони говорять про нерівномірність розвитку в період імперіалізму?

Чи не про те, що існує велика різниця в рівні розвитку різних капіталістичних країн, що одні країни відстають від інших у своєму розвитку, що різниця ця все більше й більше зростає?

Ні, не про це. Плутати нерівномірність розвитку при імперіалізмі з різницею в рівні розвитку капіталістичних країн,—значить впадати в обивательщину. Саме в цю обивательщину впала опозиція, коли вона сплутала на XV конференції ВКП(б) питання про нерівномірність **розвитку** з питанням про різницю в рівні господарського становища різних капіталістичних країн. Саме, виходячи з цієї плутанини, опозиція прийшла тоді до того цілком неправильного висновку, що раніше нерівномірність розвитку була більша, ніж при імперіалізмі. Саме тому й говорив на XV конференції Троцький, що «в XIX столітті ця нерівномірність була **більша,** ніж у XX» (див. промову Троцького на XV конференції ВКП). Те саме

говорив тоді Зінов'єв, твердячи: «невірно, що нерівномірність капіталістичного розвитку до початку імперіалістичної епохи була менша» (див. промову Зінов'єва на XV конференції ВКП).

Правда, тепер, після дискусії на XV конференції, опозиція визнала за потрібне змінити фронт, заявляючи у своїх промовах на розщиреному пленумі ВККІ щось зовсім протилежне або намагаючись просто замовчати цю свою помилку. Ось, наприклад, заява Троцького в його промові на розширеному пленумі: «Щодо темпу розвитку, то імперіалізм цю нерівномірність **загострив безконечно**». Щождо Зінов'єва, то він у своїй промові на пленумі ВККІ визнав за розумне просто замовчати це питання, хоч він не міг не знати, що спір ішов саме про те, посилюється діяння закону нерівномірності в період імперіалізму чи послаблюється. Але це говорить лише про те, що дискусія дечого навчила опозицію і не минула для неї без користі.

Отже: питання про нерівномірність розвитку капіталістичних країн в період імперіалізму не можна плутати з питанням про різницю в рівні господарського становища різних капіталістичних країн.

Чи можна сказати, що ослаблення різниці в рівні розвитку капіталістичних країн і розвиток нівелювання цих країн ослаблюють діяння закону нерівномірності розвитку при імперіалізмі? Ні, не можна цього сказати. Збільшується чи зменшується ця різниця в рівні розвитку? Безперечно, зменшується. Росте чи падає нівелювання? Безумовно, росте. Чи не суперечить ріст нівелювання посиленню нерівномірності розвитку при імперіалізмі? Ні, не суперечить.

Навпаки, нівелювання є той фон і та база, на основі якої і можливе посилення діяння нерівномірності розвитку при імперіалізмі. Тільки люди, які не розуміють економічної суті імперіалізму, на зразок наших опозиціонерів, можуть протиставити нівелювання законові нерівномірності розвитку при імперіалізмі. Саме через те, що країни, які відстали, прискорюють свій розвиток і нівелюються з передовими країнами,—саме через це загострюється боротьба за випередження одних країн іншими, саме через це **створюється можливість** для одних країн перегнати інші країни і витіснити їх з ринків, створюючи тим самим передумови для воєнних сутичок, для ослаблення світового фронту капіталізму, для прориву цього фронту пролетарями різних капіталістичних країн. Хто не зрозумів цієї простої речі, той нічого не зрозумів у питанні про економічну суть монополістичного капіталізму.

Отже: нівелювання є однією з умов для посилення нерівномірності розвитку в період імперіалізму.

Чи можна сказати, що нерівномірність розвитку при імперіалізмі полягає в тому, що одні країни доганяють інші і потім випереджають їх в господарському відношенні **в звичайному порядку**, в порядку, так би мовити, **еволюційному**, без стрибків, без воєнних катастроф, без переділів уже поділеного світу? Ні, не можна цього сказати. Така нерівномірність була і в період домонополістичного капіталізму, про що знав Маркс і про що писав Ленін у своєму «Розвитку капіталізму в Росії» [28]. Тоді розвиток капіталізму йшов більш-менш плавно, більш-менш еволюційно, і одні країни випереджали інші протягом довгого

періоду часу без стрибків і без обов'язкових воєнних сутичок світового масштабу. Мова йде тепер не про цю нерівномірність.

Що ж таке в такому разі закон нерівномірності розвитку капіталістичних країн при імперіалізмі?

Закон нерівномірності розвитку в період імперіалізму означає стрибкоподібний розвиток одних країн у відношенні до інших, швидке відтіснення з світового ринку одних країн іншими, періодичні переділи **вже поділеного світу** в порядку воєнних сутичок і воєнних катастроф, поглиблення і загострення конфліктів у таборі імперіалізму, ослаблення фронту світового капіталізму, можливість прориву цього фронту пролетаріатом окремих країн, можливість перемоги соціалізму в окремих країнах.

В чому полягають основні елементи закону нерівномірності розвитку при імперіалізмі?

По-перше, в тому факті, що світ уже поділений між імперіалістичними групами, «вільних», незайнятих територій нема більше в світі, і для того, щоб зайняти нові ринки і джерела сировини, для того, щоб розширитись,—треба взяти у інших цю територію силою.

По-друге, в тому, що небувалий розвиток техніки і нівелювання, що посилюється, в рівні розвитку капіталістичних країн створили можливість і полегшили справу стрибкоподібного випередження одних країн іншими, справу витіснення більш могутніх країн країнами, що менш могутні, але швидко розвиваються.

По-третє, в тому, що старий розподіл сфер впливу між окремими імперіалістичними групами приходить

щоразу в сутичку з новим співвідношенням сил на світовому ринку, що для встановлення «рівноваги» між старим розподілом сфер впливу і новим співвідношенням сил необхідні періодичні переділи світу шляхом імперіалістичних воєн.

Звідси—посилення і загострення нерівномірності розвитку в період імперіалізму.

Звідси—неможливість розв'язання конфліктів у таборі імперіалізму мирним порядком.

Звідси — неспроможність каутськіанської теорії ультраімперіалізму, яка проповідує можливість мирного розв'язання цих конфліктів.

Але з цього виходить, що опозиція, яка заперечує факт посилення і загострення нерівномірності розвитку в період імперіалізму, скочується на позицію ультраімперіалізму.

Такі є характерні риси нерівномірності розвитку в період імперіалізму.

Коли був закінчений поділ світу між імперіалістичними групами?

Ленін говорить, що поділ світу був закінчений на початку XX століття.

Коли було поставлено вперше на ділі питання про переділ уже поділеного світу?

В період першої всесвітньої імперіалістичної війни.

Але з цього виходить, що закон нерівномірності розвитку **при імперіалізмі** міг бути відкритий і обгрунтований лише на початку XX століття.

Про це я і говорив у своїй доповіді на XV конференції ВКП(б), коли сказав, що закон нерівномірності розвитку при імперіалізмі був відкритий і обгрунтований тов. Леніним.

Всесвітня імперіалістична війна була першою спробою переділити вже поділений світ. Ця спроба коштувала капіталізмові перемоги революції в Росії і підриву основ імперіалізму в колоніальних і залежних країнах.

Нема чого й казати, що за першою спробою переділу має настати друга спроба, до чого вже йде підготовча робота в таборі імперіалістів.

Навряд чи можна сумніватися, що друга спроба переділу обійдеться світовому капіталізмові багато дорожче, ніж перша.

Такі є перспективи розвитку світового капіталізму з точки зору закону нерівномірності в умовах імперіалізму.

Ви бачите, що ці перспективи ведуть прямо і безпосередньо до можливості перемоги соціалізму в окремих капіталістичних країнах в період імперіалізму.

Відомо, що Ленін можливість перемоги соціалізму в окремих країнах виводив прямо і безпосередньо з закону нерівномірності розвитку капіталістичних країн. І Ленін мав цілковиту рацію. Бо закон нерівномірності розвитку при імперіалізмі знищує всякий грунт для «теоретичних» вправ усіх і всяких соціал-демократів щодо неможливості перемоги соціалізму в окремих капіталістичних країнах.

Ось що говорить Ленін з цього приводу в своїй програмній статті, написаній у 1915 році:

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. **Звідси виходить** *, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні» (див. т. XVIII, стор. 232).

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Висновки:

а) Основна помилка опозиції полягає в тому, що вона не бачить різниці між двома фазами капіталізму або уникає підкреслити цю різницю. А чому вона уникає цього? Тому, що ця різниця веде до закону нерівномірності розвитку в період імперіалізму.

б) Друга помилка опозиції полягає в тому, що вона не розуміє або недооцінює вирішального значення закону нерівномірності розвитку капіталістичних країн при імперіалізмі. А чому вона недооцінює цього? Тому, що правильна оцінка закону нерівномірності розвитку капіталістичних країн веде до висновку про можливість перемоги соціалізму в окремих країнах.

в) Звідси третя помилка опозиції, яка полягає в запереченні можливості перемоги соціалізму в окремих капіталістичних країнах при імперіалізмі.

Хто заперечує можливість перемоги соціалізму в окремих країнах, той змушений замовчати значення закону нерівномірності розвитку при імперіалізмі, а хто змушений замовчувати значення закону нерівномірності, той не може не затушовувати різниці, яка існує між капіталізмом доімперіалістичним і капіталізмом імперіалістичним.

Так стоїть справа з питанням про передумови пролетарських революцій у капіталістичних країнах.

Яке практичне значення цього питання?

З точки зору практики перед нами постають дві лінії.

Одна лінія—це лінія нашої партії, яка закликає пролетарів окремих країн готуватися до грядущої революції, стежити пильно за ходом подій і бути

готовими до того, щоб при сприятливих умовах прорвати самостійно фронт капіталу, взяти владу і розхитувати основи світового капіталізму.

Друга лінія—це лінія нашої опозиції, яка сіє сумніви відносно доцільності самостійного прориву капіталістичного фронту і закликає пролетарів окремих країн до того, щоб вони чекали моменту «загальної розв'язки».

Якщо лінія нашої партії є лінія на посилення революційного натиску на свою буржуазію і розв'язування ініціативи пролетарів окремих країн, то лінія нашої опозиції є лінія пасивного вичікування і зв'язування ініціативи пролетарів окремих країн в їх боротьбі проти своєї буржуазії.

Перша лінія є лінія активізації пролетарів окремих країн.

Друга лінія є лінія ослаблення волі пролетаріату до революції, лінія пасивності і вичікування.

Ленін тисячу раз мав рацію, коли він писав такі віщі слова, які мають пряме відношення до наших нинішніх спорів:

> «Я знаю, є, звичайно, мудреці, що вважають себе дуже розумними і навіть називають себе соціалістами, які запевняють, що не слід було брати влади до того часу, поки не вибухне революція в усіх країнах. Вони й гадки не мають, що, кажучи так, вони відходять від революції і переходять на бік буржуазії. Чекати, поки трудящі класи вчинять революцію в міжнародному масштабі,—це значить усім застигнути в чеканні. Це безглуздя» (див. т. XXIII, стор. 9).

Цих слів Леніна забувати не можна.

2. Як Зінов'єв «обробляє» Леніна

Я говорив про передумови пролетарських революцій в окремих капіталістичних країнах. Я хотів би тепер сказати кілька слів про те, як Зінов'єв перекручує або «обробляє» основну статтю Леніна про передумови пролетарських революцій і про перемогу соціалізму в окремих капіталістичних країнах. Я маю на увазі відому статтю Леніна «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», написану в 1915 році і кілька разів цитовану під час наших дебатів. Мені закидав Зінов'єв, що я цитував цю статтю не повністю; при цьому він намагається дати цій статті таке тлумачення, яке не може бути назване інакше, як цілковитим перекрученням поглядів Леніна, його основної лінії в питанні про перемогу соціалізму в окремих країнах. Дозвольте навести цю цитату повністю, причому рядки, пропущені мною минулого разу, з огляду на невеликий час, я постараюсь відзначити курсивом. Ось ця цитата:

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став би **проти** всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав. **Політичною формою суспільства, в якому перемагає пролетаріат, скидаючи буржуазію, буде демократична республіка, яка чимраз більше централізує сили пролетаріату даної нації або даних націй у боротьбі проти держав, які ще не перейшли до соціалізму. Неможливе**

знищення класів без диктатури пригнобленого класу, пролетаріату. Неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

Наводячи цю цитату, Зінов'єв робить два зауваження: перше—про демократичну республіку і друге—про організацію соціалістичного виробництва.

Поговоримо спочатку про перше зауваження. Зінов'єв думає, що коли Ленін говорить тут про демократичну республіку, то мова може йти, щонайбільше, про взяття влади пролетаріатом, причому Зінов'єв не посоромився зробити тут досить туманний, але упертий натяк на те, що у Леніна мова йде тут, мабуть, про буржуазну республіку. Чи вірно це? Звичайно, невірно. Для того, щоб спростувати цей не зовсім чистоплотний натяк Зінов'єва, досить прочитати останні рядки цитати, де говориться про «боротьбу **соціалістичних** республік з відсталими державами». Ясно, що, говорячи про демократичну республіку, Ленін мав на увазі не буржуазну республіку, а соціалістичну республіку.

Ленін не знав ще в 1915 році Радянської влади як державної форми диктатури пролетаріату. Ленін знав ще в 1905 році, що окремі Ради є зародком революційної влади в період повалення царизму. Але об'єднану в державному масштабі Радянську владу, як державну форму диктатури пролетаріату, він ще не знав тоді. Республіку Рад, як державну форму диктатури пролетаріату, Ленін відкрив лише в 1917 році і докладно розробив питання про цю нову форму політичної організації перехідного суспільства влітку 1917 року, головним чином, у своїй книзі «Держава

і революція» [29]. Цим, власне, і пояснюється, що Ленін говорить в цитаті не про Радянську республіку, а про демократичну республіку, розуміючи під цим, як це видно з цитати, республіку соціалістичну. Ленін тут зробив так само, як робили у свій час Маркс і Енгельс, які до Паризької Комуни за форму політичної організації перехідного суспільства від капіталізму до соціалізму вважали республіку взагалі, а після Паризької Комуни розшифрували цей термін, сказавши, що республіка ця повинна бути республікою типу Паризької Комуни. Я вже не кажу про те, що коли б Ленін мав на увазі в своїй цитаті буржуазно-демократичну республіку, то не могло бути мови про «диктатуру пролетаріату», «експропріацію капіталістів» і т. д.

Ви бачите, що спробу Зінов'єва «обробити» Леніна не можна назвати успішною.

Перейдемо до другого зауваження Зінов'єва. Зінов'єв запевняє, що фразу тов. Леніна про «організацію соціалістичного виробництва» треба зрозуміти не так, як її взагалі повинні зрозуміти нормальні люди, а якось інакше, а саме так, що Ленін мав тут на увазі лише **приступ** до організації соціалістичного виробництва. Чому, на якій підставі,—Зінов'єв так і не пояснив. Дозвольте заявити, що Зінов'єв робить тут ще одну спробу «обробити» Леніна. В цитаті прямо сказано, що «перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і **організувавши** у себе соціалістичне виробництво, став би проти всього іншого, капіталістичного світу». Тут сказано— **«організувавши»**, а не «організуючи». Чи треба ще доводити, що тут є різниця? Чи треба ще доводити,

що коли б Ленін мав на увазі лише **приступ** до організації соціалістичного виробництва, то він би сказав—«організуючи», а не «організувавши». Отже, Ленін мав на увазі не тільки приступ до організації соціалістичного виробництва, але і можливість організувати соціалістичне виробництво, можливість побудувати соціалістичне виробництво в окремих країнах.

Ви бачите, що і цю другу спробу Зінов'єва «обробити» Леніна треба вважати більш ніж невдалою.

Зінов'єв намагається прикрити ці свої спроби «обробити» Леніна смішками відносно того, що «не можна будувати соціалізм за щучим велінням у два тижні або в два місяці». Боюсь, що Зінов'єву потрібні ці смішки для того, щоб зробити «хорошу міну при поганій грі». Та де ж знайшов Зінов'єв таких людей, які збираються будувати соціалізм в два тижні, в два місяці або в два роки? Чому б йому не назвати таких людей, якщо вони взагалі існують в природі? Та він не назвав їх тому, що нема таких людей в природі. Фальшиві смішки потрібні були Зінов'єву для того, щоб прикрити свою «роботу» по «обробці» Леніна і ленінізму.

Отже:

а) виходячи з закону нерівномірності розвитку при імперіалізмі, Ленін прийшов у своїй основній статті «Про лозунг Сполучених Штатів Європи» до того висновку, що перемога соціалізму в окремих капіталістичних країнах можлива;

б) під перемогою соціалізму в окремих країнах Ленін розуміє захоплення влади пролетаріатом, експропріацію капіталістів і організацію соціалістичного виробництва, причому всі ці завдання є не самоціллю,

а засобом для того, щоб стати проти всього іншого, капіталістичного світу і допомогти пролетарям усіх країн в їх боротьбі проти капіталізму;

в) Зінов'єв спробував обкарнати ці положення ленінізму і «обробити» Леніна стосовно до нинішньої напівменшовицької позиції опозиційного блоку. Але спроба ця виявилась спробою з нікчемними засобами.

Я думаю, що дальші коментарії тут зайві.

III

ПИТАННЯ ПРО БУДІВНИЦТВО СОЦІАЛІЗМУ В СРСР

Дозвольте тепер перейти, товариші, до питання про будівництво соціалізму в СРСР, в нашій країні.

1. «Маневри» опозиції і «націонал-реформізм» партії Леніна

Троцький заявив у своїй промові, що найбільшою помилкою Сталіна є теорія про можливість будівництва соціалізму в одній країні, в нашій країні. Виходить, таким чином, що мова йде не про теорію Леніна відносно можливості побудови соціалізму в нашій країні, а про якусь, нікому невідому, «теорію» Сталіна. Я розумію це так, що Троцький поставив собі мету вести боротьбу проти теорії Леніна, але тому що відкрито вести боротьбу проти Леніна—справа рискована, то він вирішив провести цю боротьбу під виглядом боротьби з «теорією» Сталіна. Троцький хоче цим полегшити собі боротьбу з ленінізмом, маскуючи цю боротьбу своєю критикою «теорії» Сталіна. Що справа стоїть саме так, що Сталін тут ні при чому, що ні про яку «теорію» Сталіна не може бути й мови,

що ніколи Сталін не претендував на що-небудь нове в теорії, а добивався лише того, щоб полегшити повне торжество ленінізму в нашій партії, всупереч ревізіоністським силкуванням Троцького,—це я постараюсь показати нижче. А поки що відзначимо, що заява Троцького про «теорію» Сталіна є маневр, викрут, полохливий і невдалий викрут, розрахований на те, щоб прикрити цим викрутом свою боротьбу з ленінською теорією перемоги соціалізму в окремих країнах, боротьбу, яка веде свій початок з 1915 року і триває до наших днів. Чи є цей прийом Троцького ознакою чесної полеміки,—нехай судять про це товариші.

Вихідним пунктом рішень нашої партії в питанні про можливість будівництва соціалізму в нашій країні є відомі програмні праці тов. Леніна. В цих працях Леніна говориться, що перемога соціалізму в окремих країнах в умовах імперіалізму можлива, що перемога диктатури пролетаріату в справі розв'язання економічної проблеми цієї диктатури забезпечена, що ми, пролетарі СРСР, маємо все необхідне і достатнє для побудови повного соціалістичного суспільства.

Я тільки що навів цитату з відомої статті Леніна, де він уперше ставив питання про можливість перемоги соціалізму в окремих країнах, і яку через це я не буду тут повторювати. Стаття ця написана в 1915 році. В цій статті говориться, що перемога соціалізму в окремих країнах, взяття влади пролетаріатом, експропріація капіталістів і організація соціалістичного виробництва—можливі. Відомо, що Троцький тоді ж, у тому ж 1915 році, виступив у пресі проти цієї статті Леніна, назвавши ленінську теорію соціалізму в одній країні теорією «національної обмеженості».

Постає питання, при чому тут «теорія» Сталіна?

Я навів, далі, у своїй доповіді цитату з відомого твору Леніна «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату», де говориться прямо і виразно, що перемогу пролетаріату СРСР в розумінні здійснення економічної проблеми диктатури пролетаріату треба вважати забезпеченою. Твір цей написаний в 1919 році. Ось ця цитата:

«Хоч би як брехали, хоч би які наклепи зводили буржуа всіх країн та їх прямі й прикриті пособники («соціалісти» II Інтернаціоналу), лишається безперечним: **з точки зору основної економічної проблеми диктатури пролетаріату у нас забезпечена перемога комунізму над капіталізмом.** Буржуазія всього світу саме тому скаженіє і лютує проти більшовизму, організовує воєнні нашестя, змови та інше проти більшовиків, що вона чудово розуміє **неминучість нашої перемоги в перебудові суспільного господарства, якщо нас не задушити військовою силою. А задушити нас таким способом їй не вдається»*** (див. т. XXIV, стор. 510).

Ви бачите, що Ленін прямо говорить тут про можливість перемоги пролетаріату СРСР у справі перебудови суспільного господарства, у справі розв'язання економічної проблеми диктатури пролетаріату.

Відомо, що Троцький і опозиція в цілому не згодні з основними положеннями, даними в цій цитаті.

Постає питання, при чому ж тут «теорія» Сталіна?

Я навів, нарешті, цитату з відомої брошури Леніна, брошури «Про кооперацію», написаної в 1923 році. В цій цитаті говориться:

«Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпе-

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

чення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д.,— хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніш третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це не **все необхідне** для побудови **повного соціалістичного суспільства?** Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і **достатнє** для цієї побудови» * (див. т. XXVII, стор. 392).

Ви бачите, що ця цитата не залишає ніяких сумнівів відносно можливості побудови соціалізму в нашій країні.

Ви бачите, що в цій цитаті перелічено головні фактори побудови соціалістичного господарства в нашій країні: пролетарська влада, велике виробництво в руках пролетарської влади, союз пролетаріату і селянства, керівництво пролетаріату в цьому союзі, кооперація.

Троцький намагався недавно, на XV конференції ВКП(б), протипоставити цій цитаті іншу цитату з творів Леніна, де говориться про те, що «Комунізм— це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни» (див. т. XXVI, стор. 46). Але протиставити ці цитати одну одній—значить перекручувати основний смисл брошури Леніна «Про кооперацію». Хіба електрифікація не є складова частина великого виробництва і хіба вона можлива взагалі в нашій країні без великого виробництва, зосередженого в руках пролетарської влади? Чи не ясно, що слова Леніна в брошурі «Про кооперацію» з приводу великого виробництва, як одного з факторів будівництва соціалізму, включають в себе і електрифікацію?

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Відомо, що опозиція веде більш-менш явну, а найчастіше приховану боротьбу проти основних положень, викладених у цій цитаті з брошури Леніна «Про кооперацію».

Постає питання, при чому ж тут «теорія» Сталіна?

Такі є основні положення ленінізму в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні.

Партія твердить, що цим положенням ленінізму докорінно суперечать відомі положення Троцького і опозиційного блоку про те, що «будівництво соціалізму в національно-державних рамках **неможливе**», що «теорія соціалізму в одній країні є **теоретичне виправдання національної обмеженості»,** що «без прямої державної підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії **не зможе вдержатися при владі»** (Троцький).

Партія твердить, що ці положення опозиційного блоку є виявом соціал-демократичного ухилу в нашій партії.

Партія твердить, що формула Троцького відносно «прямої державної підтримки європейського пролетаріату» є формула цілковитого розриву з ленінізмом. Бо, що значить поставити будівництво соціалізму в нашій країні в залежність від «прямої державної підтримки європейського пролетаріату»? Як бути, коли європейському пролетаріатові не вдасться взяти владу в найближчі роки? Чи можна крутитися нашій революції на холостому ходу, чекаючи перемоги революції на Заході протягом невизначеного часу? Чи можна розраховувати на те, що буржуазія нашої країни погодиться чекати перемоги революції на Заході, відмовившись від своєї роботи і від своєї боротьби

проти соціалістичних елементів нашого господарства? Чи не випливає з цієї формули Троцького перспектива поступової здачі своїх позицій капіталістичним елементам нашого господарства і потім перспектива відходу нашої партії від влади, в разі загаяння переможної революції на Заході?

Чи не ясно, що ми маємо тут справу з двома цілком різними лініями, з яких одна є лінія партії і ленінізму, а друга—лінія опозиції і троцькізму?

Я запитував у своїй доповіді Троцького і знов запитую: хіба це не вірно, що теорію Леніна про можливість перемоги соціалізму в окремих країнах Троцький кваліфікував у 1915 році, як теорію «національної обмеженості»? Але я не дістав відповіді. Чому? Невже фігура умовчання є ознакою мужності в полеміці?

Я запитував, далі, Троцького і знов запитую: хіба це не вірно, що він повторив обвинувачення в «національній обмеженості» проти теорії будівництва соціалізму ще зовсім недавно, у вересні 1926 року, у відомому своєму документі, зверненому до опозиції? Але я і на цей раз не дістав відповіді. Чому? Чи не тому, що фігура умовчання є теж свого роду «маневром» у Троцького?

Про що все це говорить?

Про те, що Троцький лишається на своїх старих позиціях боротьби з ленінізмом в основному питанні про будівництво соціалізму в нашій країні.

Про те, що Троцький, не маючи мужності виступити прямо проти ленінізму, намагається прикрити цю свою боротьбу критикою неіснуючої «теорії» Сталіна.

Перейдемо до іншого «маневрера», до Каменева. Він, як видно, заразився у Троцького і став теж

маневрувати. Але маневр у нього вийшов грубіший, ніж у Троцького. Якщо Троцький намагався обвинувачувати одного Сталіна, то Каменєв взяв та й кинув обвинувачення усій партії, заявивши, що вона, тобто партія, «підмінює міжнародну революційну перспективу національно-реформістською перспективою». Чи не угодно: наша партія, виявляється, підмінює міжнародну революційну перспективу перспективою націонал-реформістською. Але тому що наша партія є партія Леніна, тому що вона у своїх рішеннях в питанні про будівництво соціалізму спирається цілком і повністю на відомі положення Леніна, то виходить, що ленінська теорія будівництва соціалізму є теорією націонал-реформізму. Ленін—«націонал-реформіст»,—ось якою дурницею угощає нас Каменєв.

Чи є у нашої партії які-небудь рішення в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні? Так, є, і навіть дуже виразні рішення. Коли були ухвалені партією ці рішення? Вони були ухвалені на XIV конференції нашої партії в квітні 1925 року. Я маю на увазі відому резолюцію XIV конференції про роботу ВККІ і соціалістичне будівництво в нашій країні. Чи є ця резолюція ленінською? Так, є, бо за це можуть нам поручитися такі компетентні люди, як Зінов'єв, який робив доповідь на XIV конференції на **захист** цієї резолюції, і Каменєв, який головував на цій конференції і який голосував **за** цю резолюцію.

Чому ж тоді Каменєв і Зінов'єв не постарались довести партії наявність у неї суперечностей, розходження з резолюцією XIV конференції в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні, яка (резолюція) була ухвалена, як відомо, **одноголосно?**

Що ж, здавалося б, може бути легше: у партії є спеціальна резолюція в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні, голосували за неї Каменєв і Зінов'єв, обидва вони обвинувачують тепер партію в націонал-реформізмі,—чому б їм не аргументувати від такого важливого партійного документу, як резолюція XIV конференції, яка трактує про будівництво соціалізму в нашій країні і яка є, очевидно, ленінською від початку до кінця?

Чи звернули ви увагу, що опозиція взагалі, Каменєв особливо, обходили резолюцію XIV конференції, як кіт гарячу кашу? (Сміх.) Звідки у них така боязнь резолюції XIV конференції, ухваленої на доповідь Зінов'єва і проведеної з активною допомогою Каменєва? Чому Каменєв і Зінов'єв бояться навіть побіжно згадати про цю резолюцію? Хіба вона, ця резолюція, не трактує про будівництво соціалізму в нашій країні? Хіба питання про будівництво соціалізму не є основним спірним питанням нашої дискусії?

В чому ж тут справа?

Та в тому, що Каменєв і Зінов'єв, бувши в 1925 році за резолюцію XIV конференції, зреклися потім цієї резолюції, зреклися, значить, ленінізму, перейшли на бік троцькізму, і тепер вони бояться торкнутися хоч би побіжно цієї резолюції, побоюючись бути викритими.

Про що говорить ця резолюція?

Ось цитата з цієї резолюції:

«Взагалі перемога соціалізму (**не** в розумінні **остаточної** перемоги) **безумовно можлива** * в одній країні».

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

І далі:

«...Наявність двох прямо протилежних суспільних систем викликає постійну загрозу капіталістичної блокади, інших форм економічного тиску, збройної інтервенції, реставрації. Єдиною гарантією **остаточної перемоги соціалізму,** тобто гарантії від реставрації, є, отже, переможна соціалістична революція в ряді країн. З цього **аж ніяк не випливає, що неможлива побудова повного соціалістичного суспільства в такій відсталій країні, як Росія, без «державної допомоги»*** (Троцький) більш розвинених в техніко-економічному відношенні країн. Складовою частиною троцькістської теорії перманентної революції є твердження, що «справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим **тільки після перемоги** пролетаріату в найважливіших країнах Європи» (Троцький, 1922 р.),— твердження, яке прирікає пролетаріат СРСР в нинішній період на фаталістичну пасивність. Проти подібних «теорій» тов. Ленін писав: «До безмежності шаблонним є у них довід, який вони вивчили напам'ять під час розвитку західноєвропейської соціал-демократії і який полягає в тому, що ми не доросли до соціалізму, що у нас нема, як висловлюються різні «вчені» пани з них, об'єктивних економічних передумов для соціалізму» (Замітки про Суханова)». (Резолюція XIV конференції РКП(б) «Про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширеним пленумом ВККІ» [30]).

Ви бачите, що резолюція XIV конференції є точний виклад основних положень ленінізму в питанні про можливість будівництва соціалізму в нашій країні.

Ви бачите, що в резолюції троцькізм кваліфікується як противага ленінізмові, а ряд тез резолюції виходить з прямого заперечення основ троцькізму.

Ви бачите, що резолюція цілком відбиває ті спори, які розгорнулися тепер знов у питанні про побудову соціалістичного суспільства в нашій країні.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Ви знаєте, що моя доповідь була побудована на основі керівних положень цієї резолюції.

Ви пам'ятаєте, мабуть, що я згадував у своїй доповіді спеціально про резолюцію XIV конференції, обвинувачуючи Каменева і Зінов'єва в порушенні цієї резолюції, у відході від цієї резолюції.

Чому ж Каменєв і Зінов'єв не спробували розвіяти це обвинувачення?

В чому тут секрет?

А секрет тут в тому, що Каменєв і Зінов'єв давно вже зреклися цієї резолюції і, зрікшись,—перейшли на бік троцькізму.

Бо одно з двох:

або резолюція XIV конференції є не ленінською,— і тоді Каменєв і Зінов'єв, голосувавши за цю резолюцію, не були ленінцями;

або ця резолюція є ленінською,—і тоді Каменєв і Зінов'єв, порвавши з цією резолюцією, перестали бути ленінцями.

Деякі промовці казали тут (в тому числі, здається, Різе), що не Зінов'єв і Каменєв перейшли до троцькізму, а, навпаки, Троцький перейшов до Зінов'єва і Каменєва. Це все дурниці, товариші. Факт відречення Каменєва і Зінов'єва від резолюції XIV конференції є прямим доказом того, що саме Каменєв і Зінов'єв перейшли на бік троцькізму.

Отже:

Хто зрікся ленінської лінії в питанні про будівництво соціалізму в СРСР, сформульованої в резолюції XIV конференції РКП(б)?

Виходить, що Каменєв і Зінов'єв.

Хто «підмінив міжнародну революційну перспективу» троцькізмом?

Виходить, що Каменєв і Зінов'єв.

Коли тепер Каменєв шумить і кричить про «націонал-реформізм» нашої партії, то це тому, що він намагається цим відвернути увагу товаришів від свого гріхопадіння і звалити з хворої голови на здорову.

Ось чому «маневр» Каменєва щодо «націонал-реформізму» нашої партії є викрут, некрасивий і грубий викрут, розрахований на те, щоб криком про «націонал-реформізм» нашої партії прикрити своє відречення від резолюції XIV конференції, своє відречення від ленінізму, свій перехід на бік троцькізму.

2. Ми будуємо і можемо побудувати економічну базу соціалізму в СРСР

Я говорив у своїй доповіді, що **політична** база соціалізму у нас уже створена—це диктатура пролетаріату. Я говорив, що **економічна** база соціалізму далеко ще не створена і її треба ще створювати. Я говорив, далі, що питання стоїть з огляду на це так: чи маємо ми можливість побудувати своїми власними силами економічну базу соціалізму в нашій країні? Я говорив, нарешті, що, коли це питання перекласти на класову мову, то воно набере такого вигляду: чи маємо ми можливість подолати своїми власними силами нашу, радянську, буржуазію?

Троцький твердить у своїй промові, що, говорячи про подолання буржуазії СРСР, я мав на увазі її політичне подолання. Це невірно, звичайно. Це—

фракційне захоплення Троцького. З моєї доповіді видно, що, говорячи про подолання буржуазії СРСР, я мав на увазі її економічне подолання, бо політично вона вже подолана.

Що значить подолати економічно буржуазію СРСР? Або інакше: що значить створити економічну базу соціалізму в СРСР?

«Створити економічну базу соціалізму—це значить зімкнути сільське *господарство з соціалістичною індустрією в одно цілісне* господарство, підпорядкувати сільське господарство керівництву соціалістичної індустрії, налагодити відносини між містом і селом на основі обміну продуктів сільського господарства і індустрії, закрити і ліквідувати всі ті канали, за допомогою яких народжуються класи і народжується, насамперед, капітал, створити, кінець кінцем, такі умови виробництва і розподілу, які ведуть прямо і безпосередньо до знищення класів» (див. доповідь Сталіна на VII розширеному пленумі ВККІ *).

Ось як я визначав у своїй доповіді суть економічної бази соціалізму в СРСР.

Це визначення є точний виклад визначення «економічної суті», «економічної бази» соціалізму, даного Леніним в його відомому начерку брошури «Про продподаток» [31].

Чи правильне це визначення, і чи можемо ми розраховувати на можливість побудови економічної бази соціалізму в нашій країні,—ось у чому тепер основне питання наших незгод.

Троцький навіть не торкнувся цього питання. Він просто обминув його, вважаючи, як видно, що розсудливіше буде помовчати.

---

* Див. цей том, стор. 24. *Ред.*

А що ми будуємо і можемо побудувати економічну базу соціалізму, це видно хоч би з того, що:

а) наше соціалізоване виробництво є виробництво велике і об'єднане, тимчасом як ненаціоналізоване виробництво в нашій країні є виробництво дрібне і розпорошене, причому відомо, що перевага великого виробництва, та ще об'єднаного, над дрібним виробництвом є незаперечним фактом;

б) наше соціалізоване виробництво вже керує і починає підпорядковувати собі дрібне виробництво, все одно, чи йде мова про міське дрібне виробництво чи про сільське;

в) на фронті боротьби соціалістичних елементів нашого господарства з елементами капіталістичними перші мають безсумнівну перевагу сил проти других і крок за кроком рухаються вперед, переборюючи капіталістичні елементи нашого господарства як в галузі виробництва, так і в галузі обігу.

Я вже не кажу про інші фактори, які ведуть до перемоги соціалістичних елементів нашого господарства над елементами капіталістичними.

Які є підстави припускати, що процес подолання капіталістичних елементів нашого господарства не триватиме і надалі?

Троцький говорив у своїй промові:

«Сталін каже, що ми проводимо будівництво соціалізму, тобто добиваємося знищення класів і держави, тобто переборюємо нашу буржуазію. Так, товариші, але ж державі потрібна армія проти зовнішніх ворогів» (цитую за стенограмою. **Й. Ст.**).

Що це значить? Який смисл цієї цитати? З цієї цитати можна зробити тільки один висновок: тому що побудова економічної бази соціалізму означає

знищення класів і держави і тому що армія нам все-таки потрібна буде для захисту соціалістичної вітчизни, тимчасом як армія без держави неможлива (так думає Троцький),—то виходить, що ми не можемо побудувати економічної бази соціалізму до того моменту, поки не зникне необхідність збройного захисту соціалістичної вітчизни.

Це, товариші, змішання всіх понять. Або тут під державою розуміється просто апарат збройного захисту соціалістичного суспільства, що є абсурдом, бо держава є, насамперед, знаряддя одного класу проти інших класів, причому, само собою зрозуміло, що, коли нема класів, не може бути і держави. Або армія захисту соціалістичного суспільства не мислиться тут без наявності держави, що знов-таки є абсурдом, бо теоретично можна цілком припустити такий стан суспільства, при якому нема класів, нема держави, але є озброєний народ, який захищає своє безкласове суспільство від зовнішніх ворогів. Соціологія дає немало прикладів того, що в історії людства бували суспільства, які не мали класів, не мали держави, але захищалися так чи інакше від зовнішніх ворогів. Те саме треба сказати про майбутнє безкласове суспільство, яке, не маючи класів і держави, може все ж мати соціалістичну міліцію, необхідну для захисту від зовнішніх ворогів. Я вважаю за мало імовірне, щоб справа могла дійти у нас до такого стану, бо не підлягає сумніву, що успіхи соціалістичного будівництва в нашій країні, а тим більше перемога соціалізму і знищення класів,—це такі всесвітньоісторичного значення факти, які не можуть не викликати могутнього пориву пролетарів

капіталістичних країн до соціалізму, які не можуть не викликати революційних вибухів в інших країнах. Але теоретично цілком припустимий такий стан суспільства, при якому мислиме існування соціалістичної міліції без наявності класів і держави.

А втім, питання це висвітлене певною мірою в програмі нашої партії. Ось що сказано там:

«Червона Армія, як знаряддя пролетарської диктатури, повинна з необхідності мати відкрито класовий характер, тобто формуватися виключно з пролетаріату і близьких йому напівпролетарських верств селянства. **Тільки в зв'язку із знищенням класів подібна класова армія перетвориться у всенародну соціалістичну міліцію»*** (див. Програму ВКП(б)[32]).

Троцький, як видно, забув цей пункт нашої програми.

Троцький говорив у своїй промові про залежність нашого народного господарства від світового капіталістичного господарства і запевняв, що «від ізольованого воєнного комунізму ми все більше і більше приходимо до **зрощування** з світовим господарством».

Виходить, таким чином, що наше народне господарство з його боротьбою капіталістичних і соціалістичних елементів **зрощується** з світовим **капіталістичним** господарством. Я говорю про **капіталістичне** світове господарство, бо іншого світового господарства не існує в природі в теперішній момент.

Це невірно, товариші. Це—абсурд. Це—фракційне захоплення Троцького.

Ніхто не заперечує, що існує залежність нашого народного господарства від світового капіталістич-

* Курсив мій. **Й. Ст.**

ного господарства. Цього ніхто не заперечував і не заперечує, так само як ніхто не заперечує того, що існує залежність кожної країни і кожного народного господарства, не виключаючи і американського народного господарства, від міжнародного капіталістичного господарства. Але залежність ця обопільна. Не тільки наше господарство залежить від капіталістичних країн, але й капіталістичні країни залежать від нашого господарства, від нашої нафти, від нашого хліба, від нашого лісу, нарешті, від нашого неосяжного ринку. Ми одержуємо кредити, скажемо, від «Стандарт Ойл». Одержуємо кредити від німецьких капіталістів. Але одержуємо їх не заради наших прекрасних очей, а тому, що капіталістичні країни потребують нашої нафти, нашого хліба, нашого ринку для збуту устаткування. Не можна забувати того, що наша країна становить одну шосту частину світу, становить величезний ринок для збуту, і капіталістичні країни не можуть обійтись без тих чи інших зв'язків з нашим ринком. Все це є залежність капіталістичних країн від нашого господарства. Залежність тут обопільна.

Чи значить це, що залежність нашого народного господарства від капіталістичних країн виключає можливість побудови соціалістичного господарства в нашій країні? Звичайно, не значить. Зображати соціалістичне господарство як абсолютно замкнуте і абсолютно незалежне від навколишніх народних господарств,—значить твердити дурницю. Чи можна твердити, що соціалістичне господарство не матиме абсолютно ніякого експорту і імпорту, не буде ввозити відсутніх у країні продуктів і вивозити в зв'язку

з цим своїх продуктів? Ні, не можна твердити. А що таке експорт і імпорт? Це є вияв залежності одних країн від інших. Це є вияв економічної взаємозалежності.

Те саме треба сказати про капіталістичні країни нашого часу. Ви не можете уявити ні одної країни, яка не мала б експорту і імпорту. Візьмемо Америку, найбагатшу країну з усіх країн світу. Чи можна сказати, що нинішні капіталістичні держави, скажемо, Англія або Америка, є абсолютно незалежні країни? Ні, не можна сказати. Чому? Тому, що вони залежать від експорту і імпорту, вони залежать від сировини з інших країн (Америка залежить, наприклад, від каучуку та інших предметів сировини), вони залежать від ринків збуту, куди вони збувають своє устаткування та інші готові товари.

Чи значить це, що коли нема абсолютно незалежних країн, то тим самим виключається самостійність окремих народних господарств? Ні, не значить. Наша країна залежить від інших країн так само, як і інші країни залежать від нашого народного господарства, але це ще не означає, що наша країна втратила, тим самим, або втратить свою самостійність, що вона не може відстояти своєї самостійності, що вона мусить перетворитись у гвинтик міжнародного капіталістичного господарства. Треба розрізняти залежність одних країн від інших і економічну самостійність цих країн. Заперечення абсолютної незалежності окремих народногосподарських одиниць ще не означає і не може означати заперечення економічної самостійності цих одиниць.

Але Троцький говорить не тільки про залежність нашого народного господарства. Він перетворює цю залежність у зрощування нашого господарства з капіталістичним світовим господарством. Але що значить зрощування нашого народного господарства з капіталістичним світовим господарством? Це значить перетворення його в придаток світового капіталізму. Але хіба наша країна становить придаток світового капіталізму? Звичайно, ні! Це—дурниця, товариші. Це—не серйозно.

Коли б це було вірно, то ми не мали б ніякої можливості відстояти нашу соціалістичну промисловість, нашу монополію зовнішньої торгівлі, наш націоналізований транспорт, наш націоналізований кредит, наше планове керування господарством.

Коли б це було вірно, то ми б уже стояли на шляху переродження нашої соціалістичної промисловості у звичайну капіталістичну промисловість.

Коли б це було вірно, то ми не мали б успіхів на фронті боротьби соціалістичних елементів нашого господарства з елементами капіталістичними.

Троцький говорив у своїй промові, що «в дійсності ми весь час перебуватимемо **під контролем** світового господарства».

Виходить, таким чином, що наше народне господарство буде розвиватися під контролем світового капіталістичного господарства, бо іншого світового господарства, крім капіталістичного, нема зараз в природі.

Чи вірно це? Ні, невірно. Це—мрія капіталістичних акул, яка ніколи не буде здійснена.

Що таке контроль капіталістичного світового господарства? Контроль в устах капіталістів не є пусте

слово. Контроль в устах капіталістів—це щось реальне.

Капіталістичний контроль—це значить, насамперед, фінансовий контроль. Але хіба наші банки не націоналізовано, і хіба вони працюють під керівництвом європейських капіталістичних банків? Фінансовий контроль—це значить насадження в нашій країні філій великих капіталістичних банків, це значить утворення так званих «дочірніх» банків. Але хіба є у нас такі банки? Звичайно, нема! І не тільки нема, але й не буде їх ніколи, поки жива Радянська влада.

Капіталістичний контроль—це значить контроль над нашою промисловістю, денаціоналізація нашої соціалістичної промисловості, денаціоналізація нашого транспорту. Але хіба нашу промисловість не націоналізовано, і хіба вона не росте саме як націоналізована промисловість? Хіба хто-небудь збирається денаціоналізувати хоча б одно з націоналізованих підприємств? Я не знаю, звичайно, які плани є там, в Концескомі у Троцького. (Сміх.) Але що денаціоналізаторам не буде життя в нашій країні, поки живе Радянська влада,—в цьому можете не сумніватися.

Капіталістичний контроль—це значить право розпорядження нашим ринком, це значить ліквідація монополії зовнішньої торгівлі. Я знаю, що капіталісти Заходу не раз билися лобами об стіну, намагаючись пробити броню монополії зовнішньої торгівлі. Відомо, що монополія зовнішньої торгівлі є щит і оборона нашої молодої соціалістичної промисловості. Але хіба капіталісти зуміли вже добитися успіхів у справі ліквідації монополії зовнішньої торгівлі? Хіба важко

зрозуміти, що, поки є Радянська влада, монополія зовнішньої торгівлі буде жива і здорова, незважаючи ні на що.

Капіталістичний контроль означає, нарешті, контроль політичний, знищення політичної самостійності нашої країни, пристосовування законів країни до інтересів і смаків міжнародного капіталістичного господарства. Але хіба наша країна не є політично самостійна країна? Хіба наші закони диктуються не інтересами пролетаріату і трудящих мас нашої країни? Чому б не навести фактів, хоч би один факт, який говорив би про втрату політичної самостійності нашої країни? Нехай спробують навести.

Ось як розуміється у капіталістів контроль, коли, звичайно, говорити про дійсний контроль, а не базікати попустому про якийсь безплотний контроль.

Якщо мова йде про такий дійсний капіталістичний контроль,—а мова може йти тільки про такий контроль, бо пустим базіканням про безплотний контроль можуть займатися тільки погані літератори,—то я повинен заявити, що такого контролю у нас нема і не буде його ніколи, поки живий наш пролетаріат і поки є у нас Радянська влада. (Оплески.)

Троцький говорив у своїй промові:

«Мова йде про те, щоб в оточенні капіталістичного світового господарства побудувати ізольовану соціалістичну державу. Цього можна досягти лише тим, що продуктивні сили цієї ізольованої держави будуть вищі від продуктивних сил капіталізму, бо в перспективі не на рік або на десять років, а на півстоліття, **навіть століття** може укріпитися лише та держава, та нова суспільна форма, продуктивні сили якої виявляться більш могутніми, ніж продуктивні сили старої господарської системи» (див. стенограму промови Троцького на VII розширеному пленумі ВККІ).

Виходить, таким чином, що необхідно років п'ятдесят або навіть сто років для того, щоб соціалістична система господарства довела на ділі свою перевагу, з точки зору розвитку продуктивних сил, над капіталістичною системою господарства.

Це невірно, товариші. Це—змішання всіх понять і перспектив.

Для того, щоб феодальна система господарства довела свою перевагу над рабською системою господарства, на це пішло, здається, близько двохсот років, коли не менше. Та інакше й не могло бути, бо темп розвитку був тоді страшенно повільний, а техніка виробництва була більш ніж примітивна.

Для того, щоб буржуазна система господарства довела свою перевагу над феодальною системою господарства, на це пішло щось близько ста років або і того менше. Вже в надрах феодального суспільства буржуазна система господарства показала, що вона стоїть вище, багато вище, ніж феодальна система господарства. Різниця в строках пояснюється тут більш швидким темпом розвитку і більш розвиненою технікою буржуазної системи господарства.

З того часу техніка виявила небувалі успіхи, а темп розвитку став прямо шаленим. Постає питання, яка є підстава у Троцького припустити, що соціалістичній системі господарства потрібно буде для доведення своєї переваги над капіталістичною системою господарства щось близько ста років?

Хіба той факт, що на чолі нашого виробництва стоятимуть не дармоїди, а самі виробники,—хіба цей факт не є величезним фактором того, що соціалістична система господарства матиме всі шанси для

того, щоб рушити вперед господарство семимильними кроками і довести свою перевагу над капіталістичною системою господарства в коротший строк?

Хіба той факт, що соціалістичне господарство є найбільш об'єднаним концентрованим господарством, що соціалістичне господарство ведеться плановим порядком,—хіба цей факт не говорить за те, що соціалістичне господарство матиме всі плюси для того, щоб довести свою перевагу в порівняно короткий строк над капіталістичною системою господарства, яку роздирають внутрішні суперечності і роз'їдають кризи?

Чи не ясно після всього цього, що оперувати тут перспективою в п'ятдесят і в сто років,—це значить слабувати на *суєвірну віру заляканого міщанина* у всемогутність капіталістичної системи господарства? (Голоси: «Правильно!».)

А висновки які? Висновків тут два.

По-перше. У своїх запереченнях в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні Троцький відступив від старої бази полеміки на нову базу. Раніш опозиція заперечувала з точки зору внутрішніх суперечностей, з точки зору суперечностей між пролетаріатом і селянством, вважаючи ці суперечності непереборними. Тепер Троцький підкреслює суперечності зовнішні, суперечності між нашим народним господарством і світовим капіталістичним господарством, вважаючи ці суперечності непереборними. Якщо раніш Троцький вважав, що каменем спотикання для соціалістичного будівництва в нашій країні є суперечності між пролетаріатом і селянством, то тепер він міняє фронт, відступає на іншу базу критики партійної позиції і твердить, що каменем спотикання для

соціалістичного будівництва є суперечності між нашою системою господарства і капіталістичним світовим господарством. Тим самим він визнав на ділі неспроможність старих аргументів опозиції.

По-друге. Але відступ Троцького є відступ у нетрі, в болота. Троцький по суті справи відступив до Суханова, прямо і відкрито. До чого зводяться по суті справи «нові» аргументи Троцького? Вони зводяться до того, що внаслідок своєї економічної відсталості ми не доросли до соціалізму, що у нас нема об'єктивних передумов для побудови соціалістичного господарства, що наше народне господарство перетворюється внаслідок цього і мусить перетворитися в придаток капіталістичного світового господарства, в підконтрольну господарську одиницю світового капіталізму.

Але це є «сухановщина», одверта і нічим не прикрита «сухановщина».

Опозиція скотилась до меншовика Суханова, до його позиції прямого заперечення можливості переможного соціалістичного будівництва в нашій країні.

3. Ми будуємо соціалізм у союзі з світовим пролетаріатом

Що ми будуємо соціалізм у союзі з селянством, цього, здається, не зважується заперечувати прямо наша опозиція. Чи будуємо ми соціалізм у союзі з світовим пролетаріатом, — в цьому опозиція має нахил сумніватися. Деякі опозиціонери навіть твердять, що наша партія недооцінює значення цього союзу. А один з них, Каменев, дійшов навіть до того, що почав

обвинувачувати партію в націонал-реформізмі, в підміні міжнародної революційної перспективи націонал-реформістською перспективою.

Це, товариші, дурниця. Несосвітенна дурниця. Тільки божевільні можуть заперечувати величезне значення союзу пролетарів нашої країни з пролетарями всіх інших країн у справі будівництва соціалізму. Тільки божевільні можуть обвинувачувати нашу партію в недооцінці справи союзу пролетарів усіх країн. Тільки в союзі з світовим пролетаріатом і можна будувати соціалізм у нашій країні.

Все питання в тому, як розуміти цей союз.

Коли пролетарі СРСР взяли владу в жовтні 1917 року,—то це була допомога пролетарям усіх країн, це був союз з ними.

Коли пролетарі Німеччини підняли революцію в 1918 році,—то це була допомога пролетарям усіх країн, особливо ж пролетарям СРСР, це був союз з пролетаріатом СРСР.

Коли пролетарі Західної Європи розладнували справу інтервенції в СРСР, не перевозили озброєння для контрреволюційних генералів, створювали комітети дії і підривали тил своїх капіталістів,—то це була допомога пролетарям СРСР, це був союз західноєвропейських пролетарів з пролетарями СРСР. Без такого співчуття і без цієї підтримки з боку пролетарів капіталістичних країн ми не могли б виграти громадянську війну.

Коли пролетарі капіталістичних країн присилають до нас цілий ряд делегацій, контролюють наше будівництво і потім розносять славу про успіхи нашого будівництва по всій робітничій Європі, — то це є

допомога пролетарям СРСР, це є величезна підтримка пролетарям СРСР, це є союз з пролетарями СРСР і узда проти можливої імперіалістичної інтервенції в нашу країну. Без такої підтримки і без такої узди ми не мали б тепер «перепочинку», а без «перепочинку» у нас не було б розгорнутої роботи по будівництву соціалізму в нашій країні.

Коли пролетарі СРСР зміцнюють свою диктатуру, ліквідують господарську розруху, розгортають будівничу роботу і роблять успіхи в справі будівництва соціалізму,—то це є величезна підтримка пролетарям усіх країн, їх боротьбі проти капіталізму, їх боротьбі за владу, бо існування Радянської республіки, її стійкість, її успіхи на фронті соціалістичного будівництва є величезним фактором світової революції, який підбадьорює пролетарів усіх країн в їх боротьбі проти капіталізму. Навряд чи можна сумніватися в тому, що знищення Радянської республіки спричинилося б до найчорнішої і найлютішої реакції в усіх капіталістичних країнах.

Сила нашої революції і сила революційного руху капіталістичних країн полягає в цій взаємній підтримці і в цьому союзі пролетарів усіх країн.

Такі є різноманітні форми союзу пролетарів СРСР із світовим пролетаріатом.

Помилка опозиції полягає в тому, що вона не розуміє або не визнає цих форм союзу. Біда опозиції полягає в тому, що вона визнає лише одну форму союзу, форму «прямої державної підтримки» пролетаріату СРСР з боку пролетарів Західної Європи, тобто ту форму, яка не має поки що, на жаль, застосування, причому долю соціалістичного будів-

ництва в СРСР опозиція ставить в пряму залежність від цієї підтримки в майбутньому.

Опозиція думає, що, тільки визнаючи таку форму підтримки, можна зберегти за партією «міжнародну революційну перспективу». Але я вже казав, що в разі загаяння світової революції така позиція може повести лише до безперервних поступок з нашого боку капіталістичним елементам нашого господарства і, кінець кінцем,—до капітулянтства, до пораженства.

Виходить, таким чином, що «пряма державна підтримка» пролетаріату Європи, що її пропонує опозиція, як єдину форму союзу з світовим пролетаріатом, є, в разі загаяння світової революції, прикриттям капітулянтства.

«Міжнародна революційна перспектива» Каменєва, як прикриття капітулянтства,—ось, виявляється, куди веде діло Каменєв.

Отже можна лише дивуватися тій сміливості, з якою виступив тут Каменєв, обвинувачуючи нашу партію в націонал-реформізмі.

Звідки взялася—як би це м'якше сказати—така сміливість у Каменєва, який ніколи не відзначався у нас ні революційністю, ні інтернаціоналізмом?

Звідки така сміливість у Каменєва, який завжди був у нас більшовиком серед меншовиків і меншовиком серед більшовиків? (Сміх.)

Звідки набрався цієї сміливості Каменєв, якого Ленін цілком слушно назвав у свій час «штрейкбрехером» Жовтневої революції?

Каменєв бажає знати, чи є пролетаріат СРСР інтернаціональним. Я повинен заявити, що пролетаріат

СРСР не потребує атестації «штрейкбрехера» Жовтневої революції.

Ви хочете знати міру інтернаціоналізму пролетаріату СРСР? Спитайте англійських робітників, спитайте німецьких робітників (*бурхливі оплески*), спитайте китайських робітників,—і вони вам розкажуть про інтернаціоналізм пролетаріату СРСР.

4. Питання про переродження

Таким чином, можна вважати за доведене, що опозиція стоїть на точці зору прямого заперечення можливості переможного будівництва соціалізму в нашій країні.

Але заперечення можливості переможного будівництва соціалізму веде до перспективи переродження партії, а перспектива переродження, в свою чергу, веде до відходу від влади і до питання про утворення іншої партії.

Троцький удав, що він не може ставитись до цього питання серйозно. Це—маскування.

Не може бути сумніву в тому, що коли ми не можемо будувати соціалізм, а революція в інших країнах загаюється, тимчасом як капітал у нас росте так само, як росте «зрощування» нашого народного господарства з світовим капіталістичним господарством,—то, **з точки зору опозиції**, лишаються тільки два виходи:

а) або лишитися при владі і проводити політику буржуазної демократії, брати участь в буржуазному уряді, проводити, отже, «мільєранізм»;

б) або відійти від влади, щоб не переродитись, і поруч з офіціальною партією утворити нову партію, чого, власне, і добивалася і продовжує, по суті справи, добиватися наша опозиція.

Теорія двох партій, або теорія нової партії, є прямий результат заперечення можливості переможного будівництва соціалізму, прямий результат перспективи переродження.

І той і другий виходи ведуть до капітулянтства, до пораженства.

Як стояло питання в період громадянської війни? Питання стояло так: якщо ми не зуміємо організувати армію і дати відсіч ворогам, то диктатура пролетаріату впаде і ми втратимо владу. Тоді війна була на першому місці.

Як стоїть питання тепер, коли громадянська війна закінчилась і завдання господарського будівництва стали на перше місце? Тепер питання стоїть так: якщо ми не можемо будувати соціалістичне господарство, то диктатура пролетаріату, ідучи на все більш і більш серйозні поступки буржуазії, повинна буде переродитися і поплентатися в хвості за буржуазною демократією.

Чи можуть комуністи погодитись вести буржуазну політику при диктатурі пролетаріату, яка перероджується?

Ні, не можуть і не повинні.

Звідси вихід: відійти від влади і створити нову партію, очистивши шлях капіталізмові, який реставрується.

Капітулянтство, як природний результат нинішньої позиції опозиційного блоку,—такий є висновок.

IV

ОПОЗИЦІЯ І ПИТАННЯ ПРО ЄДНІСТЬ ПАРТІЇ

Переходжу до останнього питання, до питання про опозиційний блок і єдність нашої партії.

Як склався опозиційний блок?

Партія твердить, що опозиційний блок склався шляхом переходу «нової опозиції», шляхом переходу Каменева і Зінов'єва на бік троцькізму.

Зінов'єв і Каменев заперечують це, натякаючи на те, що не вони прийшли до Троцького, а Троцький прийшов до них.

Звернімося до фактів.

Я говорив про резолюцію XIV конференції в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні. Я говорив про те, що Каменев і Зінов'єв зреклися цієї резолюції, яку не приймає і не може прийняти Троцький, зреклися для того, щоб зблизитися з Троцьким і перейти на бік троцькізму. Вірно це чи ні? Так, вірно. Чи намагались Каменев і Зінов'єв протипоставити що-небудь цьому твердженню? Ні, не намагались. Вони обминули питання мовчанням.

У нас є, далі, резолюція XIII конференції нашої партії, що кваліфікує троцькізм як дрібнобуржуазний ухил і ревізію ленінізму [33]. Резолюція ця затверджена, як відомо, V конгресом Комінтерну. Я говорив у своїй доповіді, що Каменев і Зінов'єв зреклися цієї резолюції, визнавши у спеціальних своїх заявах правоту троцькізму в його боротьбі з партією в 1923 році. Вірно це чи ні? Так, вірно. Чи намагались Зінов'єв і Каменев протипоставити що-небудь цьому

твердженню? Ні, не намагались. Вони відповіли мовчанням.

Ще факти. Каменєв писав про троцькізм в 1925 році ось що:

«Тов. Троцький став тим каналом, по якому дрібнобуржуазна стихія проявляє себе всередині нашої партії. Весь характер його виступів, все його історичне минуле показує, що це так. У своїй боротьбі з партією він став уже в країні символом для всього, що спрямоване проти нашої партії»... «Ми повинні вжити всіх заходів, щоб захистити від зарази цього небільшовицького вчення ті верстви партії, на які воно розраховує, саме — нашу молодь, той майбутній склад, який повинен взяти в руки долю партії. І тому посилення всілякого роду роз'яснень про неправильність позицій тов. Троцького, про те, що **треба вибрати між троцькізмом і ленінізмом**, що **не можна поєднати те і друге** *, — це повинно бути черговим завданням нашої партії» (див. Каменєв, «Партія і троцькізм», збірник «За ленінізм», стор. 84—86).

Чи вистачить у Каменєва сміливості повторити тепер ці слова? Якщо він готовий їх повторити, чому він перебуває тепер у блоці з Троцьким? Якщо він не зважується їх повторити, то чи не ясно, що Каменєв відійшов від своїх старих позицій і перейшов на бік троцькізму?

Зінов'єв писав про троцькізм в 1925 році:

«Останній виступ тов. Троцького («Уроки Жовтня») є не що інше, як уже досить відкрита **спроба ревізії або навіть прямої ліквідації—основ ленінізму** *. Мине найкоротший час, і це буде ясно всій нашій партії і всьому Інтернаціоналові» (див. Зінов'єв, «Більшовизм чи троцькізм», збірник «За ленінізм», стор. 120).

Порівняйте цю цитату Зінов'єва з заявою Каменєва у своїй промові: «Ми з Троцьким тому, що він

* Курсив мій. **Й. Ст.**

не ревізує основних ідей Леніна»,—і ви зрозумієте всю глибину падіння Каменєва і Зінов'єва.

Зінов'єв писав про Троцького в тому ж 1925 році:

«Тепер вирішується питання, що таке РКП в 1925 році. В 1903 році воно вирішувалося ставленням до першого параграфа статуту, а в 1925 році — ставленням до Троцького, до троцькізму. Хто говорить, що троцькізм може стати «законним відтінком» у більшовицькій партії, той сам перестає бути більшовиком. **Хто хоче тепер будувати партію в союзі з Троцьким, у співробітництві з тим троцькізмом, який одверто виступає проти більшовизму, той відступає від основ ленінізму** *. Треба зрозуміти, що троцькізм — пройдений етап, що будувати ленінську партію тепер можна тільки всупереч троцькізмові» («Правда», 5 лютого 1925 р.).

Чи вистачить у Зінов'єва сміливості повторити тепер ці слова? Якщо він готовий повторити, чому він перебуває тепер у блоці з Троцьким? Якщо він не може їх повторити, то чи не ясно, що Зінов'єв відійшов від ленінізму і перейшов до троцькізму?

Про що говорять усі ці факти?

Про те, що опозиційний блок склався шляхом переходу Каменєва і Зінов'єва на бік троцькізму.

Яка платформа опозиційного блоку?

Платформа опозиційного блоку є платформа соціал-демократичного ухилу, платформа правого ухилу в нашій партії, платформа збирання всіх і всяких опортуністичних течій для організації боротьби проти партії, проти її єдності, проти її авторитету. Каменєв говорить про правий ухил в нашій партії, киваючи в бік Центрального Комітету. Але це—викрут, грубий

* Курсив мій. **Й. Ст.**

і фальшивий викрут, який має на меті прикрити кричущими обвинуваченнями проти партії опортунізм опозиційного блоку. Насправді виявом правого ухилу в нашій партії є опозиційний блок. Ми судимо про опозицію не по її заявах, а по її ділах. А діла опозиції говорять про те, що вона є збірним пунктом і вогнищем всіх і всяких опортуністичних елементів від Оссовського і «робітничої опозиції» до Суваріна і Маслова, Корша і Рут Фішер. Відновлення фракційності, відновлення теорії свободи фракцій у нашій партії, збирання всіх опортуністичних елементів нашої партії, боротьба проти єдності партії, боротьба проти її керівних кадрів, боротьба за утворення нової партії,—ось куди гне тепер опозиція, коли судити з виступу Каменева. Виступ Каменева є в цьому відношенні поворотний пункт від «заяви» опозиції в жовтні 1926 року до відновлення розкольницької лінії опозиції.

Що таке опозиційний блок з точки зору єдності партії?

Опозиційний блок є зародок нової партії всередині нашої партії. Хіба це не факт, що опозиція мала свій центральний комітет і свої паралельні місцеві комітети? Опозиція запевняла у своїй «заяві» від 16 жовтня 1926 року, що вона зреклася фракційності. Але хіба виступ Каменева не говорить про те, що вона знов вернулась до фракційної боротьби? Яка гарантія, що вона вже не відновила центральну і місцеві паралельні організації опозиції? Хіба це не факт, що опозиція збирала спеціальні членські внески для своєї каси? Яка гарантія, що вона не стала знов на цей розкольницький шлях?

Опозиційний блок є зародок нової партії, який підриває єдність нашої партії.

Завдання полягає в тому, щоб розбити цей блок і ліквідувати його. (Бурхливі оплески.)

Товариші, диктатура пролетаріату при пануванні імперіалізму в інших країнах, коли одна країна, тільки одна країна, зуміла прорвати фронт капіталу,— диктатура пролетаріату при таких умовах не може існувати ні одної хвилини без єдності партії, озброєної залізною дисципліною. Спроби підірвати єдність партії, спроби утворити нову партію повинні бути знищені в корені, якщо ми хочемо зберегти диктатуру пролетаріату, якщо ми хочемо будувати соціалізм.

Отже завдання полягає в тому, щоб ліквідувати опозиційний блок і зміцнити єдність нашої партії.

V

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Я кінчаю, товариші.

Якщо підбити підсумок дебатам, то можна прийти до одного загального висновку, який не допускає ніяких сумнівів, а саме—до висновку про те, що XIV з'їзд нашої партії мав рацію, сказавши, що опозиція слабує на невір'я в сили нашого пролетаріату, невір'я в можливість переможного будівництва соціалізму в нашій країні.

Це—той загальний осадок враження і той загальний висновок, який не міг не скластися у товаришів.

Таким чином, перед вами стоять дві сили. З одного боку—наша партія, яка упевнено веде вперед пролетаріат СРСР, будує соціалізм і кличе пролетарів усіх

країн до боротьби. З другого боку—опозиція, яка шкутильгає за нашою партією, як дряхлий старик, з ревматизмом у ногах, з болем у крижах, з мігренню в голові,—опозиція, яка сіє навкруги песимізм і отруює атмосферу базіканням про те, що нічого у нас з соціалізмом в СРСР не вийде, що у них там, у буржуа, все гаразд, а у нас, у пролетарів, все погано.

Такі є, товариші, дві сили, що стоять перед вами. Ви повинні зробити вибір між ними. (Сміх.)

Я не маю сумніву, що ви зробите правильний вибір. (Оплески.)

Опозиція у своєму фракційному засліпленні розглядає нашу революцію, як щось, позбавлене всякої самостійної сили, як щось на зразок безплатного додатку до майбутньої революції на Заході, яка ще не перемогла.

Тов. Ленін не так дивився на нашу революцію, на Республіку Рад. Тов. Ленін вважав Республіку Рад факелом, який освітлює шлях пролетарям усіх країн.

Ось що говорив про це тов. Ленін:

«Приклад Радянської республіки стоятиме перед ними (тобто пролетарями всіх країн. **Й. Ст.**) на довгий час. Наша соціалістична республіка Рад стоятиме міцно, як факел міжнародного соціалізму і як приклад перед усіма трудящими масами. Там — бійка, війна, кровопролиття, жертви мільйонів людей, експлуатація капіталу, тут — справжня політика миру і соціалістична республіка Рад» (див. т. XXII, стор. 218).

Навколо цього факела створились два фронти: фронт ворогів пролетарської диктатури, які намагаються розвінчати цей факел, похитнути його

і загасити його, і фронт друзів диктатури пролетаріату, які стараються підтримати факел і роздути його полум'я.

Завдання полягає в тому, щоб підтримати цей факел і зміцнити його існування в ім'я перемоги світової революції.

Товариші! Я не маю сумніву, що ви вживете всіх заходів до того, щоб факел цей горів і освітлював шлях усім пригнобленим і поневоленим.

Я не маю сумніву, що ви вживете всіх заходів до того, щоб полум'я цього факела роздувалось щосили на страх ворогам пролетаріату.

Я не маю сумніву, що ви вживете всіх заходів до того, щоб такі факели засвітилися в усіх частинах світу на радість пролетарям всіх країн. (Тривалі, довго не стихаючі оплески. Всі делегати встають і співають «Інтернаціонал». Триразове «ура».)

ЛИСТ КСЕНОФОНТОВУ

Ваш лист і начерк статті читав. Прошу вибачити за пізню відповідь.

Мої зауваження:

1) Я проти того, щоб Ви називали себе «учнем Леніна і Сталіна». У мене нема учнів. Називайте себе учнем Леніна, Ви маєте на це право, незважаючи на критику Шацкіна. Але у Вас нема підстав називати себе учнем учня Леніна. Це невірно. Це зайве.

2) Я проти того, щоб Ви в полеміці з Шацкіним в кінці 1926 року посилались на мій особистий лист, написаний в липні 1924 року. Тим більше, що обговорюване питання **про визначення ленінізму** було сформульоване мною в березні 1924 року, до виходу в світ книжки «Про Леніна і ленінізм»[34]. Я вже не кажу про те, що таке посилання на уривок з мого листа, не даючи Вам нічогісінько в полеміці з Шацкіним, заплутує справу і переносить увагу в іншу площину, а мене може змусити виступити в пресі з заявою, для Вас несприятливою (чого я не хотів би робити).

3) Я вважаю, що загалом Шацкін має рацію, а Ви не маєте рації. Я шкодую, що не мав можливості переглянути Вашу нову брошуру про стратегію. Я неодмінно відрадив би Вас від надрукування такої скороспілої і недбало написаної праці з рядом найгрубіших помилок і неправильних формулювань.

4) Це, звичайно, не значить, що Шацкін має рацію в усьому. Відзначу головні помилки Шацкіна.

Помилкове у Шацкіна, наприклад, те місце його статті, де він формулу Маркса про неможливість виконання завдання робітничого класу в національних межах вважає майже тотожною з формулою Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні. Замість того, щоб виявити різницю між цими формулами і розкрити її історичні корені, Шацкін відговорився беззмістовною приміткою, затушувавши дуже важливе питання. Але відговорка не є розв'язання питання.

Не має рації Шацкін і в тому, що він непомітно для себе **протиставить** одну одній дві формули Леніна про диктатуру пролетаріату (про диктатуру, як панування **одного** класу, і про диктатуру, як **особливу форму союзу** пролетаріату і трудящих верств непролетарських класів при державному керівництві пролетаріату). Шацкін має рацію, відкидаючи ідею співучасті селянства у владі, ідею поділу влади між двома класами при диктатурі. Але він не має рації, протиставлячи одну одній ці дві формули, бо протиставити їх—значить не зрозуміти їх.

Мені не подобається також грубо-самовпевнений тон статей Шацкіна: сам же проповідує скромність, а проявляє на ділі максимум самовпевненості.

5) Раджу не виступати в пресі з полемікою, бо Ви не маєте рації, а Шацкін загалом має рацію. Краще буде наполягати на серйозне і вдумливе вивчення ленінізму. Крім того раджу раз назавжди розпрощатися із звичкою поспішливого печіння книжок по ленінізму. Це не годиться.

30 грудня 1926 р.

Друкується вперше

ПРОМОВА НА XV МОСКОВСЬКІЙ ГУБЕРНСЬКІЙ ПАРТІЙНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ[35]

14 січня 1927 р.

Товариші! Я не збирався виступати. Не збирався, тому що все, що треба було сказати на конференції, вже сказали інші товариші, нового тут не скажеш, а повторювати сказане—ні для чого. Проте, з огляду на вимоги ряду делегацій, мені доводиться сказати кілька слів.

В чому виявляється головне і характерне в становищі нашої країни, якщо дивитися на справу з точки зору управління країною, з точки зору керівництва всією нашою будівничою роботою?

Головне і характерне полягає в тому, що партія зуміла нащупати правильну політику,—основна лінія партії виявилась правильною, а її керівні вказівки виявились життєвими.

Ленін говорив:

Десять—двадцять років правильної політики щодо селянства,—і наша перемога забезпечена.

Що це значить? Це значить, що в даний історичний момент питання про взаємовідносини між пролетаріатом і селянством є для нас головним питанням. І ось наша практика, наша робота, робота

партії показує, що партія зуміла нащупати правильне розв'язання цього питання.

Що потрібно для того, щоб політика партії була правильною в цьому основному питанні?

Для цього потрібно, по-перше, щоб політика партії забезпечувала змичку, союз між робітничим класом і селянством.

Для цього потрібно, по-друге, щоб політика партії забезпечувала керівництво пролетаріату всередині цього союзу, всередині цієї змички.

Для того, щоб забезпечити змичку, необхідно, щоб наша фінансова політика, взагалі, і наша податкова політика, зокрема, відповідали інтересам трудящих мас, щоб політика цін була у нас правильна, така, яка йде назустріч інтересам робітничого класу і селянства, щоб кооперативна громадськість насаджувалась як у місті, так і, особливо, на селі, систематично, день у день.

Я думаю, що в цьому відношенні ми стоїмо на правильному шляху. В противному разі ми мали б дуже серйозні ускладнення.

Не скажу, що у нас нема труднощів у цій галузі. Труднощі є, і дуже серйозні. Але ми їх переборюємо. І ми переборюємо їх тому, що політика у нас загалом правильна.

А що потрібно для того, щоб забезпечити за пролетаріатом керівництво селянством? Для цього необхідна індустріалізація країни. Для цього необхідно, щоб наша соціалістична індустрія росла і міцніла. Для цього необхідно, щоб наша ростуща соціалістична індустрія вела за собою сільське господарство.

Ленін говорив: кожний новий завод, кожна нова фабрика до того зміцнює позиції робітничого класу в розумінні керівництва селом, що ніяка дрібнобуржуазна стихія нам не страшна. Це він говорив у 1921 році. З того часу минуло п'ять років. За цей період індустрія у нас виросла, з'явились нові заводи і фабрики. І ось виходить, що кожна нова фабрика, кожний новий завод є новою фортецею в руках пролетаріату, яка забезпечує за ним керівництво мільйонними масами селянства.

Ви бачите, що і в цій галузі партія зуміла нащупати правильну політику.

Я не скажу, що у нас нема труднощів у цій галузі. Труднощі, звичайно, є, але ми їх не боїмося, і ми їх переборюємо, бо політика у нас в основному правильна.

Кажуть, що влада Рад є найміцнішою владою з усіх існуючих в світі урядів. Це вірно. А чим це пояснюється? Пояснюється це тим, що політика Радянської влади є єдино правильною політикою.

Але чи досить самої тільки правильної політики для того, щоб перемагати всі і всякі труднощі, які постають на нашому шляху?

Ні, недосить.

Для цього необхідні ще, принаймні, дві умови.

Перша умова. Необхідно, насамперед, щоб правильна політика, вироблена партією, справді проводилася в життя, справді здійснювалась цілком і повністю.

Мати правильну політику—це, звичайно, найперша річ. Та коли ця політика не проводиться в життя, коли вона перекручується на практиці при проведенні

її в життя,—то яка користь від такої політики? В житті бувають випадки, коли політика правильна, але вона не проводиться або проводиться не так, як її треба проводити. Таких випадків у нас тепер немало. Саме такі випадки мав на увазі Ленін, коли він на XI з'їзді у своїй останній доповіді[36] сказав:

Політика у нас правильна, але цього недосить, через це справа тепер в тому, щоб налагодити правильний добір людей і організувати перевірку виконання.

Добір людей і перевірка виконання,—ось на чому загострював Ленін питання у своїй останній доповіді. Я думаю, що цю вказівку Леніна ми повинні мати перед очима на весь період нашої будівничої роботи. Щоб керувати будівництвом, для цього недосить мати правильні директиви,— для цього треба ще поставити на керівні пости нашої радянської, господарської, кооперативної і всякої іншої будівничої роботи таких людей, які розуміють смисл і значення цих директив, які здатні чесно і сумлінно проводити ці директиви, які вважають проведення цих директив не пустою формальністю, а справою честі, справою свого найвищого обов'язку перед партією і пролетаріатом.

Ось як треба розуміти лозунг Леніна: правильний добір людей і перевірка виконання.

А тимчасом у нас буває іноді щось прямо протилежне. Як подивитись, то начебто визнають вказівки вищих органів партії і Радянської влади, а на ділі кладуть їх під сукно і продовжують проводити цілком іншу політику. Хіба це не факт, що іноді деякі

керівники деяких апаратів, господарських, кооперативних та інших, кладуть правильні вказівки партії під сукно і прямують собі далі старою второваною стежкою? Якщо, наприклад, центральні органи партії і Радянської влади вирішують, що черговим завданням нашої політики є зниження роздрібних цін, а цілий ряд кооперативних і взагалі торговельних працівників проходить мимо цього рішення, воліючи обходити його,—то як це назвати? Що це, як не підрив тієї правильної політики, від сумлінного проведення якої залежить доля змички, доля союзу робітників і селян, доля Радянської влади?

Ленін мав на увазі саме такі випадки, коли він говорив:

Лінія у нас правильна, але машина рухається не туди, куди їй слід рухатися.

А чим пояснити цей розлад між лінією і машиною? Та тим, що склад цієї машини, склад цього апарату не завжди доброякісний.

Ось чому правильний добір працівників і перевірка виконання є тепер одним з чергових завдань партії і Радянської влади.

Ось чому партія повинна пильно стежити за тим, щоб основні працівники нашої будівничої роботи добиралися під кутом зору сумлінного проведення в життя політики партії і Радянської влади.

Друга умова. Але цим справа, звичайно, не вичерпується. Треба, крім того, добитися того, щоб піднести якість партійного керівництва масами і полегшити тим самим залучення широких мас робітників, а також і селян, до всієї нашої будівничої роботи. Забезпечення керівництва пролетаріату—це, звичайно, най-

перша річ. Але пролетаріат проявляє свою волю до керівництва через партію. Керувати будівництвом з поганою партією на чолі неможливо. Щоб пролетаріат міг керувати, треба, щоб його партія стояла на висоті свого покликання найвищого керівника мас. А що потрібно для цього? Для цього потрібно, щоб керівництво партії було не формальне, не паперове, а дійсне. Для цього потрібно, щоб керівництво партії було максимально гнучке.

Кажуть, що без приведення в рух широких мас робітничого класу ми не можемо здобути перемогу на фронті нашого будівництва. Це цілком правильно. Але що це значить? Це значить, що для того щоб широкі маси впряглися в справу нашого будівництва, треба, щоб цими масами керували правильно, гнучко, не необачно. А хто повинен керувати масами? Масами повинна керувати партія. Але партія не може керувати масами, якщо вона не врахує тих змін, які сталися серед робітників і селян за останні роки. Тепер уже не можна керувати по-старому, самими тільки розпорядженнями та вказівками. Минули часи для такого керівництва. Тепер просте формальне керівництво може внести лише роздратування. А чому? Тому, що виросла активність робітничого класу, виросли запити робітничого класу, виросла чутливість робітників до недоліків нашої роботи і робітники стали більш вимогливими.

Чи добре це? Звичайно, добре. Ми цього завжди добивались. Але з цього виходить, що керівництво робітничим класом стає більш складним, а самé керівництво повинно набути більш гнучкого характеру. Раніш, бувало, на ногу наступиш—і нічого. А тепер

це не пройде, товариші! Тепер потрібна максимальна уважність навіть до найнезначніших дрібниць, бо побут робітників складається саме з цих дрібниць.

Те саме треба сказати про селян. Теперішній селянин не той, що два—три роки тому. Він так само став чутливішим і свідомішим. Він читає статті так званих керівників, обмірковує їх, розбирає по кісточках кожного з керівників і виробляє про них свою власну думку. Ви не думайте, що він дурний, як це змальовують нам іноді деякі розумники. Ні, товариші, селянин розумніший за багатьох розумників у місті. І от він хоче, щоб до нього ставилися уважніше. Тут так само, як і щодо робітників, не можна обмежуватися самими тільки резолюціями. Тут так само, як і щодо робітників, треба роз'яснювати вказівки партії і Радянської влади, роз'яснювати терпеливо і уважно, щоб зрозуміли люди, чого хоче партія і куди вона веде країну. Не зрозуміли сьогодні—потрудіться пояснити завтра. Не зрозуміли завтра—потрудіться пояснити післязавтра. Без цього не буде і не може бути тепер ніякого керівництва.

Це не значить, звичайно, що треба кинути керівництво. Ні, не значить. Маса не може поважати партію, якщо партія кидає керівництво, якщо вона перестає керувати. Маси самі хочуть, щоб ними керували, і маси шукають твердого керівництва. Але маси хочуть, щоб керівництво було не формальне, не паперове, а дійсне, зрозуміле для них. Саме для цього й треба терпеливо роз'яснювати цілі й завдання, директиви й вказівки партії та Радянської влади. Кидати керівництво не можна так само, як не можна його ослаблювати. Навпаки, керівництво треба поси-

лити. Але, щоб посилити керівництво, необхідно, щоб само керівництво стало більш гнучким, а партія озброїлась максимальною чутливістю до запитів мас.

Я кінчаю, товариші. Політика наша правильна, і в цьому наша сила. Але, щоб наша політика не повисла в повітрі, необхідні, принаймні, дві умови. По-перше, правильний добір працівників і перевірка виконання директив партії. По-друге, гнучкість у керівництві масами і максимальна чутливість до запитів мас, чутливість і ще раз чутливість. (Гучні, тривалі оплески і овації всього залу; всі присутні встають і співають «Інтернаціонал».)

«Правда» № 13,
16 січня 1927 р.

ЛИСТ т. ЗАЙЦЕВУ

Спізнився з відповіддю відносно статті т. Жирова, але краще пізно, ніж ніколи.

Я висловився проти надрукування в «Большевике» статті т. Жирова про нерівномірність розвитку капіталістичних країн з таких мотивів.

1) Стаття, по-моєму, школярська. Видно, що автор не оволодів темою і не має уявлення про складність питання. Такі статті годиться вміщати в школярських журналах, де люди можуть вправлятися, з тим щоб потім виробитися на зрілих літераторів. Але «Большевик» є журнал керівний, від нього вимагають керівних вказівок в основних питаннях теорії і політики, і тому вміщати статтю т. Жирова в «Большевике» значить, по-перше, заплутати читачів, по-друге, принижувати реноме «Большевика», як керівного журналу.

2) Тов. Жиров явно помиляється, ставлячи на одну дошку **політичну** сторону закону нерівномірності розвитку капіталістичних країн з його **економічною** стороною. Що обидві ці сторони становлять зміст закону нерівномірності, це, звичайно, вірно. Але що політична нерівномірність не є тепер актуаль-

ним питанням для нас, коли мати на увазі наші нинішні спори з опозицією в ВКП(б), це не підлягає ніякому сумніву. В чому можна добачити найбільш кричущий вияв політичної нерівномірності в даний момент з точки зору світового розвитку? В тому, що у нас є влада передова, влада пролетаріату, влада Рад, тоді як в найбільш розвинутих технічно і культурно країнах існує влада відстала, тобто влада буржуазна. Чи заперечує опозиція можливість або наявність цієї політичної нерівномірності? Ні, не заперечує. Навпаки, вона вважає, що взяття влади пролетаріатом в одній країні цілком можливе.

Виходить, не в цій галузі лежать наші незгоди. Незгоди починаються з питання про те, чи можна **економічно** перемогти буржуазію, тобто чи можна побудувати соціалізм при наявності Радянської влади в одній країні, оточеній капіталістичними країнами. Незгоди лежать, виходить, в галузі економічній. Ось чому вип'ячується нами економічна сторона закону нерівномірності розвитку капіталістичних країн. Помилка т. Жирова полягає в тому, що він не помітив цієї особливості наших спорів з опозицією, і вип'ячування економічної сторони закону нерівномірності розвитку прийняв він за заперечення політичної сторони цього закону.

Коротше, т. Жиров проглядів сіль наших спорів з опозицією.

Я вже не кажу про те, що економічна сторона закону нерівномірності є сама по собі основою всіх і всяких катастроф в галузі розвитку капіталістичного світового господарства, в тому числі і катастроф політичних.

3) Тов. Жиров не бачить всієї глибини різниці між капіталізмом доімперіалістичним і капіталізмом імперіалістичним. У нього закон нерівномірності обертається в просту «непропорціональність і негармонійність» розвитку світового капіталізму. Але якщо це так, звідки з'явилась різниця між капіталізмом, який розвивається по висхідній лінії, і капіталізмом умираючим, який розвивається по низхідній лінії? Звідки з'явилась різниця між капіталізмом, який плавно еволюціонує, і капіталізмом, який розвивається в порядку загнивання, стрибків і катастроф? Чому раніш неможлива була перемога соціалізму в окремих країнах, а тепер вона стала можливою? Чи можна не зважати на такі факти, як панування фінансового капіталу, *колосальний розвиток техніки*, тенденція до нівелювання, поділ світу на сфери впливу, бурхливий, стрибкоподібний розвиток капіталістичних країн з катастрофами і періодичними переділами уже поділеного світу і можливістю перемоги соціалізму в окремих країнах?

Чим відрізняється в даному разі позиція т. Жирова від позиції нашої опозиції, і чому, власне, на якій підставі сперечається він з опозицією?

Тов. Жиров, видимо, не розуміє, що закони розвитку **капіталізму**, на відміну від законів соціологічних, які мають відношення до **всіх** фаз суспільного розвитку,—можуть і повинні мінятися. Закон нерівномірності при доімперіалістичному капіталізмі мав певний вигляд і результати були у нього відповідні, а при імперіалістичному капіталізмі закон цей набирає іншого вигляду і результати у нього виходять через це інші. Ось чому можна і треба говорити про

нерівномірність розвитку капіталістичних країн при імперіалізмі на відміну від нерівномірності при старому капіталізмі. Питання про те, як міняються закони капіталізму на різних стадіях капіталістичного розвитку, як вони обмежуються або посилюються у своєму діянні залежно від зміни умов,—це питання становить особливий теоретичний інтерес, про що повинна була б насамперед подумати людина, яка пише спеціальну статтю про закон нерівномірності. Біда (а не вина) т. Жирова є в тому, що він не бачить зовсім цієї сторони питання.

4) Я не торкаюсь інших, по-моєму, неясних для самого т. Жирова питань, зачеплених в його статті, от-як, наприклад, питання про «безсуб'єктивність світової капіталістичної системи» і т. д. Я бачу, що у т. Жирова так і чешеться язик, щоб сказати щось особливе і дивовижне.

5) Щодо проекту редакційної примітки до статті т. Жирова, то я думаю, що такі редакційні примітки не повинні робитися в такому відповідальному журналі, як «Большевик». Заявити, що редакція «не погоджується з деякими положеннями автора», і не сказати, в чому полягають ці положення,—це значить відговоритися від питання і лишити читача в недоумінні. Я думаю, що «Большевик» не повинен давати таких приміток.

З ком. привітом ***Й. Сталін***

28 січня 1927 р.

Друкується вперше

ЛЕНСЬКИМ РОБІТНИКАМ

Квітневий розстріл ленських робітників 15 років тому був одним з найкривавіших злочинів царського самодержавства. Відважна боротьба товаришів, які загинули в далекій тайзі від царських куль, не забута перемігшим пролетаріатом. Оглядаючись на пройдений шлях, робітники Радянського Союзу можуть сказати: ні одна краплина робітничої крові бодайбинців не пропала марно, бо вороги пролетаріату дістали відплату, а пролетаріат уже добився своєї перемоги над ними.

Нині, вільні від царського і капіталістичного гніту, на берегах Вітіма ви маєте можливість добувати золото не для збагачення дармоїдів, а для зміцнення могутності першої в світі, **своєї** робітничої держави.

Честь і слава тим, що загинули в боротьбі за перемогу робітничого класу!

Вітаючи вас, дорогі товариші, в цей день спогадів про героїчну боротьбу загиблих товаришів, дозвольте

висловити певність в тому, що ви твердо і непохитно продовжуватимете справу дальшої боротьби за повну перемогу соціалізму в нашій країні.

Й. Сталін

22 лютого 1927 р.

Газета «Ленский Шахтёр» (м. Бодайбо) № 87, 17 квітня 1927 р.

ПРИВІТАННЯ СТАЛІНГРАДСЬКІЙ ГАЗЕТІ «БОРЬБА»

Дорогі товариші!

10 років бойової роботи «Борьбы» [37] на революційному посту становлять славний ювілей, яким можуть пишатися робітники Сталінграда.

Боротьба з генералами—Красновим і Денікіним, вигнання контрреволюціонерів і західних інтервентів, подолання господарської розрухи, успіхи на фронті мирного будівництва нового життя,—такі головні події з життя сталінградського пролетаріату за останні 10 років. За весь цей період «Борьба» стояла в перших рядах борців за соціалізм, освітлюючи дорогу трудящим.

Палкий привіт «Борьбе»! Бажаю їй нових успіхів!

Й. Сталін

22 лютого 1927 р.

Газета «Борьба» (Сталінград) № 122, 31 травня 1927 р.

ПРОМОВА НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ СТАЛІНСЬКИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ МАЙСТЕРЕНЬ ОКТЯБРСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ

1 березня 1927 р.

(Короткий виклад)

Товариші! Звичайно так «ведеться», що промовці говорять без кінця для того, щоб інші теж без кінця слухали їх. Я думаю, що на цей раз ми зробимо трохи інакше. Я обмежусь тим, що відповідатиму на запитання, поставлені в записках окремих товаришів. Я думаю, що так буде веселіше. Коли згодні, я приступаю до діла.

Більшість цих записок зводить справу до одного питання: чи буде у нас війна в цьому році, навесні або восени цього року?

Моя відповідь: війни у нас не буде ні навесні, ні восени цього року.

Не буде у нас війни в цьому році не тому, що нема взагалі небезпеки імперіалістичних воєн. Ні, небезпека воєн існує. Війни не буде в цьому році тому, що наші вороги не готові до війни, тому, що наші вороги бояться результатів війни більше, ніж хто-небудь інший, тому, що робітники на Заході не хочуть воювати з СРСР, а воювати без робітників неможливо, тому, нарешті, що ми ведемо твердо

і непохитно політику миру, а ця обставина утруднює війну з нашою країною.

Обгрунтувавши ці положення на фактах з галузі наших відносин з великими і малими державами на Заході, тов. Сталін переходить до питання про політику СРСР на Сході.

Нам кажуть, що політика дружби, яку ми проводимо щодо залежних і колоніальних народів Сходу, чревата деякими поступками з нашого боку і, значить, деякими витратами для нас. Це, звичайно, вірно. Але всяка інша політика була б для нас неприйнятною не тільки з точки зору принципіальної, але і з точки зору витрат по зовнішній політиці. Що ми тут принципіально не можемо проводити іншої політики, крім політики дружби, це випливає з самої природи Радянської влади, яка розбила кайдани імперіалізму і побудувала на цьому свою могутність. Тому я не буду багато говорити про це.

Розгляньмо справу з точки зору витрат зовнішньої політики. Кордони нашої держави на Сході з Китаєм, Афганістаном, Персією, Туреччиною, як відомо, простягаються на кілька тисяч верст. На цих кордонах у нас є тепер зовсім незначна кількість військ, які перебувають у дружніх відносинах з населенням прикордонних держав, і ми маємо можливість дозволити собі цю колосальну економію в справі охорони кордонів через те, що ми ведемо політику дружби з цими державами.

Але припустимо, що відносини з цими країнами були б у нас не дружніми, а ворожими, як це мало місце в період російського самодержавства. Ми були б змушені тоді держати на цих кордонах кілька

армій, озброєних з ніг до голови, і цілий ряд військових кораблів на Далекому Сході, як це роблять тепер деякі імперіалістичні держави. А що значить держати кілька армій на цих кордонах і відповідний флот? Це значить витрачати щороку на ці армії і флот сотні мільйонів карбованців народних грошей. Це теж була б східна політика. Але це була б найбільш неощадлива, найбільш марнотратна і найбільш небезпечна політика з усіх можливих політик. Ось чому я думаю, що наша політика на Сході є найбільш правильна в принципіальному відношенні, найбільш вірна з точки зору політичних результатів і найбільш економна з усіх можливих політик на Сході.

Я вже не кажу про те, що така політика забезпечує нам міцний мир на Сході не тільки щодо колоніальних і залежних країн, але і щодо Японії.

Після ряду промовців, які виступали в порядку дебатів по наказу депутатам, тов. Сталін знов виступає з відповіддю на ряд нових записок членів зборів.

Товариші! Дозвольте відповісти на нові записки товаришів. Два питання проглядають в цих записках: питання про можливий розрив англо-радянських дипломатичних відносин і питання про основні досягнення нашого господарського будівництва.

Чи розірве Англія торговельний договір 1921 року? Чи розірве вона дипломатичні відносини з СРСР?

Звичайно, розрив відносин з боку Англії не виключений. Але я думаю, що він мало імовірний. А мало імовірний тому, що нічого, крім мінусів, не може дати Англії розрив. Я вже не кажу про те, що при тій мирній політиці, яку веде СРСР, відповідальність за розрив була б найтяжчою відповідальністю з усіх

можливих тяжких відповідальностей, які може взяти зараз на себе англійський уряд...

В чому полягає основне наше досягнення в справі господарського будівництва?

Нам говорять про недоліки нашого будівництва. Говорять, що недоліки ці ще не ліквідовані. Все це вірно, товариші. Недоліків у нас багато як на заводах і фабриках, так і в апараті нашого управління. Було б дивно, коли б не було цих недоліків при тій колосальній роботі, яку ми взяли на себе. Але справа не в цих недоліках. Справа тепер в тому, що ми зуміли поставити своїми власними силами справу індустріалізації нашої країни.

Що значить індустріалізувати нашу країну? Це значить перетворити країну аграрну в країну промислову. Це значить поставити і розвинути нашу індустрію на новій технічній основі.

Ніде ще в світі не бувало, щоб величезна відстала аграрна країна перетворилася в країну індустріальну без пограбування колоній, без пограбування чужих країн або без великих позик і довгострокових кредитів ззовні. Згадайте історію промислового розвитку Англії, Німеччини, Америки, і ви зрозумієте, що це саме так. Навіть Америка, наймогутніша з усіх капіталістичних країн, змушена була після громадянської війни провозитися цілих 30—40 років для того, щоб поставити свою промисловість за рахунок позик і довгострокових кредитів ззовні і пограбування прилеглих до неї держав та островів.

Чи можемо ми стати на цей «випробуваний» шлях? Ні, не можемо, бо природа Радянської влади не терпить колоніальних грабежів, а на великі по-

зики і довгострокові кредити немає підстав розраховувати.

Стара Росія, царська Росія, ішла до індустріалізації іншим шляхом—шляхом укладення кабальних позик і віддання кабальних концесій на основні галузі нашої промисловості. Ви знаєте, що майже весь Донбас, більша половина петербурзької промисловості, бакинська нафта і цілий ряд залізниць, не кажучи вже про електричну промисловість, були в руках іноземних капіталістів. Це був шлях індустріалізації за рахунок народів СРСР і проти інтересів робітничого класу. Ясно, що ми не можемо стати на цей шлях: не для того ми боролися з гнітом капіталізму, не для того ми скинули капіталізм, щоб піти потім добровільно під ярмо капіталізму.

Лишається один шлях, шлях власних нагромаджень, шлях економії, шлях ощадливого ведення господарства для того, щоб нагромадити необхідні кошти для індустріалізації нашої країни. Що й казати, завдання це важке. Але, незважаючи на труднощі, ми його вже розв'язуємо. Так, товариші, через чотири роки після громадянської війни ми це завдання вже розв'язуємо. Ось в чому питання, товариші, і ось в чому наші основні досягнення.

Ми віддаємо в цьому році на потреби промисловості один мільярд триста мільйонів карбованців. Ми будуємо на ці гроші нові заводи, ремонтуємо старі, запроваджуємо нову техніку, умножуємо кількість робітничого класу. Ми добились таким чином того, що закладаємо фундамент нової промисловості на основі своїх власних нагромаджень. Ми добились таким чином того, що споруджуємо грандіозну будову нової,

соціалістичної промисловості на свої власні кошти. Ось в чому наше основне досягнення, товариші.

Кажуть, що у цієї грандіозної будови є деякі недоліки, що штукатурка не та, що подекуди шпалери відстають, що десь там в кутку сміття ще не виметене і т. д. Все це так. Але хіба в цьому справа і хіба в цьому головне? А грандіозна будова нової промисловості споруджується чи ні? Так, споруджується. А споруджується ця будова на власні кошти чи ні? Так, на власні кошти. Чи не ясно, що в справі господарського будівництва, в справі індустріалізації ми вже досягаємо головного і основного?

Ось в чому основа наших досягнень.

Дехто з товаришів схильний приписувати ці успіхи самій лише нашій партії. Цим, власне, і пояснюється, що деякі товариші хвалять її, нашу партію, не в міру. Цим же треба пояснити, що дехто з комуністів не від того, щоб похвастатися і зазнатися,— грішок, який, на жаль, все ще властивий нашому братові. Звичайно, правильна в основному політика нашої партії відіграла величезну роль в справі досягнення цих успіхів. Але політика нашої партії не була б варта й копійки, коли б вона не зустрічала справжньої дружньої підтримки з боку багатомільйонних мас безпартійних робітників. Тим, власне, і сильна наша партія, що вона має підтримку з боку безпартійних робітничих мас. Цього забувати не можна, товариші. (Бурхливі оплески.)

«Правда» № 51,
3 березня 1927 р.

ЛИСТ тт. ЦВЄТКОВУ І АЛИПОВУ

Ваш запит від 1. III. 1927 р. вважаю за непорозуміння. І ось чому.

1) В доповіді[38] у мене мова йде не про утворення «самодержавного ладу» в Росії, а про утворення централізованих багатонаціональних держав на сході Європи (Росія, Австрія, Угорщина). Неважко зрозуміти, що це дві різні теми, хоч і не можна вважати їх відірваними одна від одної.

2) У мене ні в доповіді, ні в тезах[39] нічого не сказано про утворення централізованої держави в Росії «**не** в результаті економічного розвитку, **а** в інтересах боротьби з монголами та іншими народами Сходу» (див. ваш лист). За це протипоставлення повинні відповідати ви, а не я. У мене говориться лише про те, що процес утворення централізованих держав на сході Європи, зважаючи на необхідність оборони, ішов **швидше**, ніж процес складання людей в нації, через що і утворились тут багатонаціональні держави раніше ліквідації феодалізму. Це, як бачите, не те, що ви неправильно приписуєте мені.

Ось цитата з моеї доповіді:

«На сході Європи, навпаки, процес утворення націй і ліквідації феодальної роздробленості не збігся в часі з процесом утворення централізованих держав. Я маю на увазі Угорщину, Австрію, Росію. В цих країнах капіталістичного розвитку ще не було, він, можливо, тільки зароджувався, тимчасом як інтереси оборони від навали турків, монголів та інших народів Сходу вимагали негайного утворення централізованих держав, здатних стримати натиск навали. І тому що на сході Європи процес появи централізованих держав **ішов швидше**, ніж процес складання людей в нації, то там утворилися мішані держави, які складалися з кількох народів, ще не сформованих в нації, але вже об'єднаних в спільну державу» [40].

А ось цитата з моїх тез, прийнятих X з'їздом партії:

«Там, де утворення націй загалом і в цілому збіглося в часі з утворенням централізованих держав, нації, природно, прибралися в державну оболонку, розвинулися в самостійні буржуазні національні держави. Так було діло в Англії (без Ірландії), Франції, Італії. На сході Європи, навпаки, утворення централізованих держав, **прискорене** потребами самооборони (навала турків, монголів та ін.), відбулося раніше ліквідації феодалізму, отже, раніше утворення націй. Через це нації не розвинулися тут і не могли розвинутися в національні держави, а утворили кілька мішаних, багатонаціональних буржуазних держав, які складаються звичайно з однієї сильної, пануючої нації і кількох слабих, підлеглих. Це — Австрія, Угорщина, Росія» [41].

Прошу звернути увагу на підкреслені в цитатах слова.

3) Коли переглянете всю мою доповідь на X з'їзді, а також тези з національного питання (їх першу частину), то неважко переконатися, що темою допо-

віді є не питанчя про утворення «самодержавного ладу», а питання про утворення багатонаціональних централізованих держав на сході Європи і про фактори, які прискорюють цей останній процес.

З ком. привітом ***Й. Сталін***

7 березня 1927 р.

Друкується вперше

ДО ПИТАННЯ ПРО РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКИЙ УРЯД

Відповідь Дмитрієву

Ваш лист від 14 січня ц. р. до «Большевика» в питанні про робітничо-селянський уряд переслали мені в ЦК для відповіді. Через перевантаженість відповідаю з запізненням, за що прошу вибачити.

1) Не можна ставити питання так, як ставлять його деякі товариші: «робітничо-селянський уряд— фактично, чи як агітаційний лозунг». Не можна говорити, що хоч на ділі і нема у нас робітничо-селянського уряду, але, все ж таки, ми можемо говорити про робітничо-селянський уряд, як про агітаційний лозунг. При такій постановці питання виходить, що наша партія може давати внутрішньо фальшиві лозунги, які на ділі є неспроможними, в які не вірить сама партія, але які все ж пускаються в хід партією для того, щоб обманути маси. Так можуть робити есери, меншовики, буржуазні демократи, тому що розходження між словом і ділом і обман мас є одним з основних знарядь цих умираючих партій. Але так не може ставити питання наша партія ніколи і ні при яких умовах, бо вона є партія марксистська, партія ленінська, партія висхідна, яка черпає свою силу в тому, що у неї не розходиться слово з ділом, вона

не обманює маси, вона говорить масам лише правду і будує свою політику не на демагогії, а на науковому аналізі класових сил.

Питання треба поставити так: **або** у нас нема робітничо-селянського уряду,—і тоді лозунг про робітничо-селянський уряд треба відкинути, як непотрібний і фальшивий лозунг, **або** у нас є на ділі робітничо-селянський уряд, існування такого уряду відповідає станові класових сил,—і тоді лозунг про робітничо-селянський уряд є лозунгом правильним і революційним. Одно або друге. Тут треба вибирати.

2) Ви називаєте лозунг про робітничо-селянський уряд «формулою т. Сталіна». Це зовсім невірно. Насправді цей лозунг або, коли хочете, ця «формула» є лозунг Леніна, а не когось іншого. Я тільки повторив його в «Питаннях і відповідях»[42]. Візьміть XXII том творів Леніна—стор. 13, 15, 90, 133, 210; XXIII том—стор. 93, 504; XXIV том—стор. 448; XXVI том—стор. 184, де Ленін називає Радянську владу **«робітничо-селянським урядом»;** візьміть XXIII том—стор. 58, 85, 86, 89; XXIV том—стор. 115, 185, 431, 433, 436, 539, 540; XXV том—стор. 82, 146, 390, 407; XXVI том—стор. 24, 39, 40, 182, 207, 340, де Ленін називає Радянську владу **«робітничо-селянською владою»,**—візьміть всі ці, а також і деякі інші твори Леніна, і ви зрозумієте, що лозунг або «формула» робітничо-селянського уряду є лозунг або «формула» Леніна, а не когось іншого.

3) Ваша основна помилка полягає в тому, що Ви змішуєте:

а) питання про наш уряд з питанням про нашу державу;

б) питання про класову природу нашої держави і нашого уряду з питанням про повсякденну політику нашого уряду.

Не можна змішувати, а значить, і ототожнювати нашу державу з нашим урядом. Наша держава є організація **класу** пролетарів у державну владу, покликану придушувати опір експлуататорів, організувати соціалістичне господарство, ліквідувати класи і т. д. А наш уряд є **верхівка** цієї державної організації, її керівна верхівка. Уряд може помилятися, він може допуститися помилок, які загрожують тимчасовим провалом диктатурі пролетаріату, але це ще не означатиме, що пролетарська диктатура є неправильна або помилкова, як принцип побудування держави в перехідний період. Це означатиме лише те, що керівна верхівка погана, що політика керівної верхівки, політика уряду не відповідає диктатурі пролетаріату, що ця політика повинна бути змінена **відповідно** до вимог диктатури пролетаріату.

Держава і уряд однорідні по своїй класовій природі, але уряд вужчий обсягом і він не покриває держави. Вони зв'язані між собою органічно і залежать одно від одного, але це ще не значить, що їх можна валити в одну купу.

Ви бачите, що не можна змішувати питання про нашу державу з питанням про наш уряд, так само як не можна змішувати питання про клас пролетарів з питанням про керівну верхівку класу пролетарів.

Але ще більш недопустиме змішування питання про класову природу нашої держави і нашого уряду з питанням про повсякденну політику нашого уряду.

Класова природа нашої держави і нашого уряду ясна сама собою,—вона пролетарська. Цілі нашої держави і нашого уряду теж ясні,—вони зводяться до придушення опору експлуататорів, до організації соціалістичного господарства, до знищення класів і т. д. Все це ясно.

До чого зводиться, в такому разі, питання про повсякденну політику нашого уряду? Воно зводиться до питання про ті **шляхи** і **засоби**, за допомогою яких можуть бути здійснені класові цілі пролетарської диктатури в нашій селянській країні. Пролетарська держава необхідна для того, щоб придушувати опір експлуататорів, організувати соціалістичне господарство, знищити класи і т. д. А наш уряд необхідний, крім всього цього, ще для того, щоб намітити ті **шляхи** і **засоби** (повсякденна політика), без яких немислиме здійснення цих завдань у нашій країні, де пролетаріат становить меншість, де селянство є величезною більшістю.

Що це за шляхи і засоби, до чого вони зводяться? Вони зводяться в основному до заходів, спрямованих на збереження і зміцнення **союзу** робітників і основної маси селян, на збереження і зміцнення **керівної ролі** в цьому союзі пролетаріату, що стоїть при владі. Навряд чи треба доводити, що поза **таким** союзом і помимо **такого** союзу наш уряд був би безсилий, і ми не мали б можливості прийти до здійснення тих завдань диктатури пролетаріату, про які я тільки що говорив. Як довго існуватиме цей союз, ця змичка, і до якого часу триватиме політика Радянського уряду щодо зміцнення такого союзу, щодо зміцнення такої змички? Ясно, що до того часу, поки є класи і поки

існуватиме уряд, як вираз класового суспільства, як вираз диктатури пролетаріату.

При цьому треба мати на увазі, що:

а) союз робітників і селян потрібний нам не для збереження селянства як класу, а для його перетворення і переробки в напрямі, відповідному до інтересів перемоги соціалістичного будівництва;

б) політика Радянського уряду щодо зміцнення цього союзу розрахована не на закріплення, а на знищення класів, на прискорення темпу знищення класів.

Тому Ленін мав цілковиту рацію, коли він писав:

> «Найвищий принцип диктатури — це підтримання союзу пролетаріату з селянством, щоб він міг вдержати керівну роль і державну владу» (т. XXVI, стор. 460).

Немає потреби доводити, що са́ме це положення Леніна, а не щось інше, є керівною лінією Радянського уряду в його повсякденній політиці, що політика Радянського уряду на даній стадії розвитку є, по суті справи, політика збереження і зміцнення **такого** саме союзу робітників і основної маси селян. **В цьому розумінні**,—але тільки в цьому розумінні, а не в розумінні своєї класової природи,—Радянський уряд є уряд **робітничо-селянський.**

Не визнавати цього, значить зійти з шляху ленінізму, стати на шлях заперечення ідеї змички, ідеї союзу пролетаріату і трудящих мас селянства.

Не визнавати цього, значить вважати, що змичка є махінація, а не реальне революційне діло, що ми запровадили неп для «агітації», а не для соціалістичного будівництва спільно з основними масами селянства.

Не визнавати цього, значить вважати, що **корінні** інтереси основних мас селянства не можуть бути задоволені нашою революцією, що ці інтереси перебувають в непримиренній суперечності з інтересами пролетаріату, що ми не можемо і не повинні будувати соціалізм спільно з основними масами селянства, що кооперативний план Леніна неспроможний, що меншовики та їх підголоски мають рацію і т. д.

Досить тільки поставити ці питання, щоб зрозуміти всю гнилість і нікчемність «агітаційного» підходу до кардинального питання про змичку. Ось чому я говорив у своїх «Питаннях і відповідях», що лозунг робітничо-селянського уряду є не «демагогія», не «агітаційний» маневр, а безумовно правильний і революційний лозунг.

Коротше: одна справа—питання про класову природу держави і уряду, яка визначає основні цілі розвитку нашої революції, і інша справа—питання про повсякденну політику уряду, про **шляхи** і **засоби** цієї політики, необхідні для здійснення цих цілей. Обидва ці питання безумовно зв'язані між собою. Але це ще не значить, що вони тотожні, що їх можна валити в одну купу.

Ви бачите, що не можна змішувати питання про класову природу держави та уряду з питанням про повсякденну політику уряду.

Можуть сказати, що тут є суперечність: як можна називати пролетарський за своєю класовою природою уряд урядом робітничо-селянським? Але суперечність тут мнима. Власне кажучи, тут така ж «суперечність», яку стараються добачити деякі наші любомудри між двома формулами Леніна про диктатуру пролетаріату,

з яких перша формула говорить, що «диктатура пролетаріату є влада **одного** класу» (т. XXIV, стор. 398), а друга формула говорить, що «диктатура пролетаріату є **особлива форма класового союзу** * між пролетаріатом, авангардом трудящих, і численними непролетарськими верствами трудящих (дрібна буржуазія, дрібні хазяйчики, селянство, інтелігенція і т. д.)» (т. XXIV, стор. 311).

Чи є суперечність між цими двома формулами? Звичайно, нема. Як же досягається, в такому разі, влада **одного** класу (пролетаріату) при класовому союзі, скажемо, з основною масою селянства? Шляхом здійснення в цьому союзі керівної ролі пролетаріату («авангард трудящих»), що стоїть при владі. Влада одного класу, класу пролетарів, здійснювана за допомогою союзу цього класу з основною масою селянства порядком **державного** керівництва цим останнім,—ось основна думка цих двох формул. Де ж тут суперечність?

А що значить **державне** керівництво пролетаріату щодо основної маси селянства? Чи є це таке саме керівництво, яке мало місце, наприклад, в період буржуазно-демократичної революції, коли ми добивались диктатури пролетаріату і селянства? Ні, це не таке керівництво. **Державне** керівництво пролетаріату щодо селянства є керівництво при диктатурі пролетаріату. **Державне** керівництво пролетаріату означає, що:

а) буржуазія вже повалена,

б) при владі стоїть пролетаріат,

* Курсив мій. **Й. Ст.**

в) пролетаріат не ділить влади з іншими класами,

г) пролетаріат будує соціалізм, ведучи за собою основні маси селянства.

А керівництво пролетаріату при буржуазно-демократичній революції і диктатурі пролетаріату та селянства *означає*, що:

а) капіталізм залишається як основа,

б) при владі стоїть революційно-демократична буржуазія, яка становить переважну силу в складі влади,

в) демократична буржуазія ділить владу з пролетаріатом,

г) пролетаріат визволяє селянство з-під впливу буржуазних партій, керує ним ідейно-політично і підготовляє боротьбу для повалення капіталізму.

Різниця тут, як бачите, докорінна.

Те саме треба сказати в питанні про робітничо-селянський уряд. Яка може бути суперечність в тому, що пролетарська природа нашого уряду і соціалістичні завдання, які звідси випливають, не тільки не заважають йому, але, навпаки, штовхають його, необхідно штовхають на проведення політики збереження і зміцнення робітничо-селянського союзу, як найважливішого засобу досягнення соціалістичних класових завдань пролетарської диктатури в нашій селянській країні, що цей уряд називається через це робітничо-селянським урядом?

Чи не ясно, що Ленін мав рацію, проводячи лозунг робітничо-селянського уряду і кваліфікуючи наш уряд, як уряд робітничо-селянський?

Взагалі треба сказати, що «система диктатури пролетаріату», за допомогою якої здійснюється в нашій країні влада одного класу, влада пролетаріату,—

річ досить складна. Я знаю, що деяким товаришам не подобається, не до смаку ця складність. Я знаю, що багато хто з них воліли б, з точки зору «принципу найменшої трати сил», мати справу з простішою і легшою системою. Але що поробиш: по-перше, ленінізм треба брати таким, який він є в дійсності (не можна спрощувати і вульгаризувати ленінізм), по-друге, історія говорить, що найпростіші і найлегші «теорії» далеко не завжди є найправильнішими.

4) Ви скаржитесь у своєму листі:

> «Гріх усіх товаришів, які висвітлюють це питання, в тому, що вони говорять або тільки про уряд або ж тільки про державу, а тому не дають остаточної відповіді, зовсім випускаючи з уваги, яке відношення повинно бути між цими поняттями».

Я визнаю, що такий «гріх», дійсно, є за нашими керівними товаришами, особливо якщо мати на увазі ту обставину, що деякі не дуже пильні «читачі» не хочуть самі вчитатися добре в твори Леніна і вимагають, щоб їм розжували грунтовно кожну фразу. Але що поробиш: по-перше, наші керівні товариші надто зайняті і обтяжені поточною роботою, що не дає їм можливості зайнятися роз'ясненням ленінізму, як то кажуть, по пунктах; по-друге, треба ж дещо лишити і для «читачів», які повинні ж, нарешті, перейти від легкого **читання** творів Леніна до серйозного **вивчення** ленінізму. А треба сказати, що без серйозного вивчення ленінізму з боку «читачів» скарги, як-от Ваша, і «непорозуміння» завжди матимуть місце.

Взяти, наприклад, питання про нашу державу. Ясно, що держава наша є як за своєю класовою природою, так і за своєю програмою, за своїми ос-

новними завданнями, за своїми діями, за своїми ділами,—пролетарська держава, робітнича держава, правда, з певним «бюрократичним перекрученням». Згадайте визначення Леніна:

«Робітнича держава є абстракція. А на ділі ми маємо робітничу державу, по-1-е, з тією особливістю, що в країні переважає не робітниче, а селянське населення; і, по-2-е, робітничу державу з бюрократичним перекрученням» (т. XXVI, стор. 91).

Сумніватися в цьому можуть хіба тільки меншовики, есери та дехто з наших опозиціонерів. Ленін не раз роз'яснював, що наша держава є держава пролетарської диктатури, а пролетарська диктатура є влада одного класу, влада пролетаріату. Все це відомо давним-давно. А тимчасом існує чимало «читачів», які були і все ще лишаються в претензії на Леніна з приводу того, що Ленін іноді називав нашу державу державою «робітничо-селянською», хоч неважко зрозуміти, що Ленін мав на увазі при цьому не визначення класової природи нашої держави і, тим більше, не заперечення пролетарської природи цієї держави, а те, що пролетарська природа радянської держави веде до необхідності змички пролетаріату і основних мас селянства, через що політика Радянського уряду повинна бути спрямована на зміцнення цієї змички.

Візьміть, наприклад, XXII том—стор. 174, XXV том—стор. 50, 80; XXVI том—стор. 40, 67, 207, 216; XXVII том—стор. 47. В усіх цих працях, а також і в деяких інших творах Ленін кваліфікує нашу державу як державу **«робітничо-селянську»**. Але було б дивно не розуміти, що Ленін має на увазі в усіх цих

випадках не характеристику класової природи нашої держави, а визначення тієї політики зміцнення змички, яка випливає з пролетарської природи і соціалістичних завдань нашої держави в умовах нашої селянської країни. В цьому умовному і обмеженому розумінні, **але тільки в цьому розумінні,** можна говорити про «робітничо-селянську» державу, що й робить в зазначених місцях своїх праць Ленін.

Щодо класової природи нашої держави, то я вже говорив вище, що Ленін дав з цього приводу найточніше формулювання, яке не допускає ніяких кривотлумачень: робітнича держава з бюрократичним перекрученням в країні з переважанням селянського населення. Здається, ясно. Проте деякі «читачі», що вміють «читати» букви, але не бажають зрозуміти прочитане, все ще продовжують нарікати, що Ленін їх «заплутав» у питанні про природу нашої держави, а «учні» не хочуть «розплутати» «заплутане». Смішнувато трохи...

Ви спитаєте: де ж вихід з «непорозумінь»?

Вихід, по-моєму, один: вивчати Леніна не по окремих цитатах, а по суті, вивчати серйозно і вдумливо, не покладаючи рук.

Іншого виходу я не бачу.

«Большевик» № 6,
15 березня 1927 р.

ЛИСТ ШИНКЕВИЧУ

Прошу вибачити за пізню відповідь.

1) Ви посилаєтесь на слова Леніна (див. XXVI і *XXVII томи [43]) проти горілки. Слова Леніна, звичайно,* відомі Центральному Комітетові. Якщо ЦК партії, все-таки, погодився на введення горілки, то це тому, що він мав на те згоду Леніна, дану в 1922 році.

Ленін не вважав за виключене, що ми зможемо при певних жертвах з нашого боку врегулювати свої розрахунки по боргах з буржуазними державами і одержати велику позику або великі довгострокові кредити. Так думав він в період конференції в Генуї [44]. При такій комбінації нам, звичайно, не довелося б вводити горілку. Але оскільки ця комбінація не здійснилась, а грошей для промисловості у нас не було, тимчасом як без певного мінімуму коштів ми не могли розраховувати на скільки-небудь зносний розвиток нашої промисловості, від якого залежить доля всього нашого народного господарства,—то ми разом з Леніним прийшли до того, що доведеться ввести горілку.

Що краще: кабала закордонного капіталу, чи введення горілки,—так стояло питання перед нами. Ясно, що ми спинилися на горілці, бо вважали і далі вважаємо, що, коли нам заради перемоги пролетаріату і селянства доведеться трошечки забруднитися,—ми підемо і на цей крайній засіб заради інтересів нашої справи.

Питання це стояло у нас на обговоренні ЦК нашої партії в жовтні 1924 року. Деякі члени ЦК заперечували проти введення горілки, не вказуючи, проте, ніяких джерел, звідки можна було б черпати кошти для промисловості. У відповідь на це 7 членів ЦК, в тому числі я, внесли в пленум ЦК таку заяву:

«Тов. Ленін влітку 1922 р. і восени того ж року (вересень) кілька разів *заявляв кожному з нас, що, з огляду на безнадійність* одержання позики за кордоном (провал Генуї), необхідно буде ввести горілчану монополію, що це особливо необхідно для створення мінімального фонду для підтримання валюти і підтримання промисловості. Про все це вважаємо за свій обов'язок заявити через те, що деякі товариші посилаються на більш ранні заяви Леніна в цьому питанні».

Пленум ЦК нашої партії ухвалив рішення про введення горілчаної монополії.

2) Щодо Вашого бажання «завести зі мною листовний зв'язок», я готовий піти Вам назустріч і прошу Вас писати в питаннях, які Вас цікавлять. Можливо, що я відповідатиму з деяким запізненням. Але відповідати все ж буду.

З ком. привітом ***Й. Сталін***

20 березня 1927 р.

Друкується вперше

ПРОМОВА НА V ВСЕСОЮЗНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ВЛКСМ [45]

29 березня 1927 р.

Товариші! Дозвольте привітати вас від імені Центрального Комітету нашої партії. (Оплески.)

Дозвольте побажати вам успіху в трудній роботі по організації і політичній освіті робітничо-селянської молоді нашої країни.

Комсомол завжди йшов у нас в перших рядах наших бійців. Будемо сподіватися, що комсомол стоятиме і надалі в перших рядах, високо несучи вперед прапор соціалізму. (Оплески.)

А тепер, після привітання, дозвольте перейти до двох питань, про які зі мною говорили тільки що деякі з ваших товаришів-комсомольців.

Перше питання, це—питання про нашу промислову політику. Це, так би мовити, наші внутрішні справи. І друге питання—питання про нанкінські події [46]. Це—справи зовнішні, виходить.

Товариші! Основна лінія, по якій повинна піти наша індустрія, основна лінія, яка повинна визначати всі її дальші кроки,—це є лінія систематичного зниження собівартості промислової продукції, лінія

систематичного зниження відпускних цін на промислові товари. Це той стовповий шлях, яким повинна йти наша індустрія, якщо вона хоче розвиватися, якщо вона хоче міцніти, якщо вона хоче вести за собою сільське господарство, якщо вона хоче зміцнювати і розширяти фундамент нашої соціалістичної економіки.

Звідки взялася ця лінія?

В чому полягають причини, які визначають необхідність і доцільність такої лінії?

Лінія ця визначається, щонайменше, чотирма основними причинами.

Перша причина полягає в тому, що промисловість, яка базується на високих цінах, не є і не може бути справжньою промисловістю, бо така промисловість мусить неминуче виродитися в тепличну рослину, яка не має і не може мати життєздатності. Тільки промисловість, яка систематично знижує ціни на товари, тільки промисловість, яка базується на систематичному зниженні собівартості продукції, тільки промисловість, яка систематично поліпшує, таким чином, своє виробництво, техніку і організацію праці, методи і форми управління господарством,—тільки така промисловість потрібна нам, бо тільки вона може розвиватися вперед і тільки вона може дати пролетаріатові повну перемогу.

Друга причина полягає в тому, що наша промисловість базується на внутрішньому ринку. Ми не можемо і не маємо можливості конкурувати з капіталістами на закордонному ринку. Внутрішній ринок є для нашої промисловості основним її ринком. Але з цього виходить, що наша промисловість може роз-

виватися і міцніти лише в тій мірі, в якій буде розвиватися і розширятися наш внутрішній ринок, місткість цього ринку, масовий попит на промислові товари. А чим визначається розширення нашого внутрішнього ринку, посилення його місткості? Воно визначається, між іншим, систематичним зниженням цін на промислові товари, тобто тією самою основною лінією розвитку нашої промисловості, про яку я говорив вище.

Третя причина полягає в тому, що без зниження цін на промислові товари, без систематичного здешевлення промислових товарів немислимо зберегти ті умови, які необхідні для дальшого піднесення заробітної плати робітників. По-перше, робітники самі є споживачами промислових товарів, через що зниження цін на ці товари не може не мати серйозного значення для збереження і підвищення реальної заробітної плати. По-друге, зниження цін на промислові товари визначає стабільність цін на сільськогосподарські продукти, які споживаються в містах головним чином робітниками, що так само не може не мати найсерйознішого значення для збереження і підвищення реальної заробітної плати робітників. Чи може наша соціалістична держава не підвищувати систематично заробітної плати робітників? Ні, не може. Але з цього виходить, що систематичне зниження цін на промислові товари є однією з найнеобхідніших передумов для поступального підвищення рівня життя робітничого класу.

Нарешті, четверта причина полягає в тому, що без зниження цін на промислові товари ми не можемо зберегти ту змичку між пролетаріатом і селянством,

між індустрією і селянським господарством, яка становить базу диктатури пролетаріату в нашій країні. Ви знаєте, що селянин переплачує на промислових товарах, на мануфактурі, на машинах і т. д. Ви знаєте, що ця обставина викликає серйозне невдоволення серед селянства і утруднює ріст сільського господарства. А що з цього випливає? А з цього випливає лише те, що ми повинні проводити політику систематичного зниження цін на промислові товари, якщо ми дійсно хочемо зберегти змичку, зберегти союз робітничого класу і селянства і розвинути далі сільське господарство.

Але що потрібно для того, щоб зробити можливою і цілком здійсненною політику зниження собівартості промислової продукції і відпускних цін на товари? Для цього необхідні корінне поліпшення техніки виробництва, корінне поліпшення організації праці на підприємствах, корінне поліпшення і спрощення всього господарського апарату, рішуча боротьба з бюрократизмом господарського апарату. Все це називається у нас соціалістичною раціоналізацією виробництва і управління господарством. Наша промисловість вступила в таку фазу розвитку, коли серйозне зростання продуктивності праці і систематичне зниження собівартості промислової продукції стають неможливими без застосування нової, кращої техніки, без застосування нової, кращої організації праці, без спрощення і здешевлення нашого господарського апарату. Все це необхідне нам не тільки для того, щоб піднести продуктивність праці і знижувати ціни на промислові товари, але й для того, щоб добуті на цій основі заощадження обернути на

дальший розвиток і розширення нашої індустрії. Ось для чого потрібна нам соціалістична раціоналізація виробництва і управління господарством.

Виходить, таким чином, ланцюг: розвивати далі індустрію ми не можемо, не знижуючи систематично собівартість промислової продукції і відпускні ціни на товари, а знижувати ціни на промислові товари неможливо без застосування нової техніки, нових форм організації праці, нових, спрощених способів управління господарством. Звідси питання про соціалістичну раціоналізацію виробництва і управління господарством як одно з вирішальних питань сучасності.

Ось чому я думаю, що недавня постанова ЦК нашої партії про раціоналізацію виробництва і управління господарством[47] є однією з найважливіших постанов нашої партії, постановою, яка визначає нашу промислову політику на найближчий період.

Кажуть, що раціоналізація вимагає деяких тимчасових жертв з боку деяких груп робітників, в тому числі й молоді. Це вірно, товариші.

Історія нашої революції говорить, що ні один значний крок не обходився у нас без деяких жертв з боку окремих груп робітничого класу в інтересах всього класу робітників нашої країни. Взяти хоч би громадянську війну, хоч нинішні незначні жертви аж ніяк не можна порівнювати з тими серйозними жертвами, які мали місце у нас в період громадянської війни. Ви бачите, що ті жертви вже окупаються у нас тепер з лихвою.

Навряд чи треба доводити, що нинішні незначні жертви окупляться в найближчому майбутньому з

верхом. Ось чому я думаю, що ми не повинні спинятися перед деякими незначними жертвами в інтересах робітничого класу в цілому.

Комсомол завжди стояв у нас в перших рядах наших бійців. Я не знаю випадків, коли б він відставав у нас від подій нашого революційного життя. Я не маю сумніву, що комсомол і тепер в питанні проведення в життя соціалістичної раціоналізації займе належне йому місце. (Оплески.)

Дозвольте тепер перейти до другого питання—до питання про нанкінські події. Я думаю, що нанкінські події не повинні бути для нас несподіванкою. Імперіалізм не може жити без насильств і грабежів, без крові й пострілів. На те він і імперіалізм. Тому події в Нанкіні для нас не можуть бути несподіванкою.

Про що говорять нанкінські події?

В чому їх політичний смисл?

Вони говорять про те, що в політиці імперіалізму настав перелом, перелом від збройного миру до збройної війни проти китайського народу.

До нанкінських подій імперіалізм старався прикривати свої наміри єлейними промовами про мир і невтручання у внутрішні справи інших країн, маскою «цивілізації» і «людинолюбства», Лігою націй і т. д. Після нанкінських подій імперіалізм відкидає геть і єлейні промови, і невтручання, і Лігу націй, і всяку іншу маску. Тепер імперіалізм стоїть перед усім світом в усій своїй наготі одвертого хижака і гнобителя.

Буржуазному пацифізмові завдано ще одного нищівного удару. Бо що ж, власне, можуть протипоставити солодкоспівці імперіалістичного пацифізму,

як-от Бонкури, Брейтшейди та ін., **фактові** розстрілу нанкінських жителів, крім своїх брехливих пацифістських **промов?**

Лізі націй дано ще одного ляпаса. Бо хто ж, крім лакеїв імперіалізму, може вважати «нормальним» той факт, що один з членів Ліги націй розстрілює населення другого з членів Ліги націй, а сама Ліга націй змушена мовчати, гадаючи, що це її не стосується?

Доведено, що наша партія мала рацію, розцінюючи підвіз військ імперіалістичних країн до Шанхая, як прелюдію воєнних нападів на китайський народ. Бо хто ж, крім сліпих, може тепер не бачити, що війська в Шанхаї потрібні були імперіалізмові для переходу від «слів» до «діла».

Такий є смисл нанкінських подій.

Які могли бути наміри імперіалістів, що рискнули на нанкінську авантюру?

Можливо, що, зриваючи з себе маску і ставлячи на порядок денний артилерію в Нанкіні, імперіалісти хотіли повернути назад колесо історії, покласти край зростаючому революційному рухові в усіх країнах і повести боротьбу за відновлення тієї відносної стійкості світового капіталізму, яка мала місце до імперіалістичної війни.

Відомо, що з імперіалістичної війни капіталізм вийшов з невигойними ранами.

Відомо, що років десять тому робітники й селяни СРСР прорвали фронт капіталу і завдали йому невигойної рани.

Відомо, що імперіалістична війна розхитала основи імперіалістичного панування в колоніальних і залежних країнах.

Відомо, що через десять років після Жовтня китайські робітники й селяни почали так само проривати фронт імперіалізму, причому нема ніяких підстав припускати, що вони не прорвуть його остаточно.

Так от, можливо, що імперіалісти хотіли стерти все це одним ударом і почати «нову сторінку» історії. І якщо вони дійсно хотіли цього, то треба визнати, що вони попали пальцем в небо. Бо тільки люди, які впали в дитинство, можуть думати, що закони артилерії сильніші від законів історії, що можна повернути назад колесо історії пострілами в Нанкіні.

Можливо, що імперіалісти, стріляючи в Нанкін, хотіли тим самим залякати пригноблені народи інших країн, які рвуться до свободи, немовби кажучи їм: про вас кажеться казка в Нанкіні. Це зовсім не виключено, товариші. Політика залякування має свої «підстави» в історії імперіалізму. Але що вона, ця політика, не придатна і не досягає мети,—в цьому навряд чи може бути сумнів. Цю політику «з успіхом» застосовував у свій час російський царизм. Але чим вона скінчилась? Ви знаєте, що вона скінчилась повним крахом царизму.

Можливо, нарешті, що, стріляючи в Нанкін, імперіалісти хотіли поразити китайську революцію в саме серце і зробити неможливим, по-перше, дальше просування південних китайських військ і об'єднання Китаю і, по-друге, здійснення тих умов переговорів відносно концесій, які були проведені в Ханькоу. Це цілком можливо і, мабуть, цілком імовірно. Що імперіалісти не хочуть єдиного Китаю і воліють мати два Китаї для того, щоб «успішніше маневрувати»,— про це вже проговорилась кілька раз капіталістична

преса. Щодо шанхайських та інших концесій, то навряд чи можна сумніватися в тому, що багато з імперіалістів «не співчувають» тим умовам, які були вироблені і затверджені в Ханькоу. І от, стріляючи в Нанкін, імперіалісти, видимо, хотіли сказати тим самим, що вони воліють вести в майбутньому переговори з національним урядом під тиском і під акомпанемент артилерії. Такі вже музикальні уподобання імперіалістів. Те, що ця дивна музика скидається на музику канібалів,—це, видимо, не бентежить імперіалістів...

Чи доб'ються вони своєї мети,—це покаже найближче майбутнє. Треба, проте, зауважити, що вони добилися поки що одного: поглиблення ненависті серед китайців проти імперіалізму, згуртування сил Гоміндану[48] і нового пересунення революційного руху в Китаї вліво.

Навряд чи можна сумніватися, що результати виходять поки що протилежні.

Виходить, таким чином, що, стріляючи в Нанкін, імперіалісти добивались одного, а на ділі вийшло інше, причому вийшло щось прямо протилежне тому, чого вони добивались.

Такі підсумки і перспективи нанкінських подій.

Така політика мудреців з консервативного табору.

Недаром сказано, що кого бог прирікає на загибель, у того він відбирає розум. (Бурхливі, довго не стихаючі оплески.)

«Правда» № 72,
31 березня 1927 р.

ЛИСТ ЧУГУНОВУ

Спізнився надміру з відповіддю. Прошу вибачити.

1) Ленінська критика Сун Ят-сена, дана в 1912 році [49], звичайно, не застаріла і лишається в силі. Але критика ця стосувалася старого Сун Ят-сена. Адже Сун Ят-сен не стояв весь час на одній точці. Він розвивався вперед, як і все в світі розвивається. Після Жовтня, особливо ж в 1920—21 роках, Ленін ставився до Сун Ят-сена з великою повагою через те, головним чином, що Сун Ят-сен почав зближатися і співробітничати з комуністами Китаю. Цю обставину треба мати на увазі, коли говорять про Леніна і сунятсенізм. Чи значить це, що Сун Ят-сен був комуністом? Ні, не значить. Різниця між сунятсенізмом і комунізмом (марксизмом) залишається. Якщо, все-таки, комуністи Китаю співробітничають з гоміндандацями в одній партії, партії Гоміндану, то це пояснюється тим, що три принципи Сун Ят-сена— демократія, національність, соціалізм—становлять цілком прийнятну базу для спільної роботи комуністів і сунятсенівців у партії Гоміндану на даній стадії розвитку китайської революції.

Розмови про те, що Росія теж стояла один час перед буржуазно-демократичною революцією, і, все ж таки, комуністи і есери не входили тоді в одну спільну партію,—ці розмови позбавлені всякого грунту. Річ в тому, що Росія не була тоді країною пригнобленою в національному відношенні (вона сама була не від того, щоб пригноблювати інші нації), через що і не було в Росії могутнього національного моменту, який стягує в єдиний табір революційні сили країни, тоді як в нинішньому Китаї національний момент не тільки існує, але є ще **переважним** моментом (боротьба проти імперіалістичних гнобителів), який визначає характер взаємовідносин між революційними силами Китаю всередині Гоміндану.

2) В доповіді у мене на XIV з'їзді[50] не говориться **ні одного слова** про «поступки Японії», та ще «за рахунок Китаю». Це несерйозно, т. Чугунов. У мене говориться там лише про дружні відносини з Японією. А що таке дружні відносини з точки зору дипломатії? Це значить, що ми воювати з Японією не хочемо, що ми стоїмо за політику миру.

3) Щодо двозначної політики Північної Америки, то вона, ця двозначність, до того ясна й безсумнівна, що не потребує роз'яснення.

З ком. привітом ***Й. Сталін***

9 квітня 1927 р.

Друкується вперше

ПРО ТРИ ОСНОВНІ ЛОЗУНГИ ПАРТІЇ В СЕЛЯНСЬКОМУ ПИТАННІ

Відповідь Ян—ському

Вашого листа одержав, звичайно, своєчасно. Відповідаю з деяким запізненням, за що прошу вибачення.

1) Ленін говорить, що **«найголовнішим питанням всякої революції є питання про державну владу»** (див. т. XXI, стор. 142). В руках якого класу або яких класів зосереджена влада; який клас або які класи повинні бути повалені, який клас або які класи повинні взяти владу,—в цьому «найголовніше питання всякої революції».

Основні стратегічні лозунги партії, які зберігають свою силу на весь період того чи іншого етапу революції, не можуть бути названі основними лозунгами, якщо вони не спираються цілком і повністю на цю кардинальну тезу Леніна.

Основні лозунги можуть бути правильними лише в тому разі, коли вони будуються на базі марксистського аналізу класових сил, коли вони намічають правильну схему розташування революційних сил на фронті класової боротьби, коли вони полегшують підведення мас до фронту боротьби за перемогу

революції, до фронту боротьби за взяття влади новим класом, коли вони полегшують партії формування широкої і могутньої політичної армії з широких народних мас, необхідної для виконання цього завдання.

На протязі того чи іншого етапу революції можуть мати місце поразки і відступи, невдачі і окремі тактичні помилки, але це ще не значить, що основний стратегічний лозунг невірний. Так, наприклад, основний лозунг на **першому** етапі нашої революції— «разом з усім селянством, проти царя і поміщиків при нейтралізації буржуазії, за перемогу буржуазно-демократичної революції»—був цілком правильний, незважаючи на те, що революція 1905 року зазнала поразки.

Отже, не можна змішувати питання про основний лозунг партії з питанням про успіхи або невдачі революції на тому чи іншому ступені її розвитку.

Може трапитися, що в ході революції основний лозунг партії привів уже до повалення влади старих класів або старого класу, але ряд істотних вимог революції, які випливають з цього лозунга, не був здійснений, або здійснення їх розтяглося на цілий період часу, або для їх здійснення потрібна нова революція, але це ще не значить, що основний лозунг неправильний. Так, наприклад, лютнева революція 1917 року повалила царизм і поміщиків, але не привела до здійснення конфіскації поміщицьких земель і т. д., але це ще не значить, що наш основний лозунг на першому етапі революції був неправильний.

Або ще: Жовтнева революція здійснила повалення буржуазії і перехід влади в руки пролетаріату, але

не привела відразу: а) до доведення до кінця буржуазної революції, взагалі, і б) до ізоляції куркульства на селі, зокрема, розтягнувши цю справу на певний період часу, але це ще не значить, що наш основний лозунг на **другому** етапі революції—«разом з біднішим селянством, проти капіталізму в місті і на селі при нейтралізації середнього селянства, за владу пролетаріату»—був неправильний.

Отже, не можна змішувати питання про основний лозунг партії з питанням про строк і форми здійснення тих чи інших вимог, які випливають з цього лозунга.

Тому стратегічні лозунги нашої партії не можна розцінювати ні з точки зору епізодичних удач або поразок революційного руху в той чи інший період, ні, тим більше, з точки зору строків або форм здійснення тих чи інших вимог, які випливають з цих лозунгів. Стратегічні лозунги партії можуть бути розцінювані лише з точки зору марксистського аналізу класових сил і правильного розташування сил революції на фронті боротьби за перемогу революції, за зосередження влади в руках нового класу.

Ваша помилка полягає в тому, що Ви обминули це найважливіше методологічне питання або не зрозуміли його.

2) Ви пишете в своєму листі:

> «Чи правильне твердження, що ми йшли в союзі з усім селянством **тільки** до Жовтня? Ні, неправильне. Лозунг «союз з усім селянством» був дійсний до Жовтня, **в момент Жовтня і в перший період після Жовтня,** оскільки все селянство було заінтересоване в довершенні буржуазної революції до кінця».

Таким чином, з цієї цитати виходить, що стратегічний лозунг партії на **першому етапі** революції

(1905 р.—лютий 1917 р.), коли справа йшла про повалення царсько-поміщицької влади і встановлення диктатури пролетаріату і селянства, **не відрізнявся** від стратегічного лозунга на **другому** етапі революції (лютий 1917 р.—жовтень 1917 р.), коли справа йшла про повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату.

Отже, Ви заперечуєте основну різницю між революцією буржуазно-демократичною і революцією пролетарсько-соціалістичною. А робите Ви цю помилку тому, що не хочете, видимо, зрозуміти тієї простої речі, що основною темою стратегічного лозунга є питання про владу на даному етапі революції, питання про те, **який** клас скидається і в руки **якого** класу переходить влада. Навряд чи треба доводити, що Ви помиляєтесь тут докорінно.

Ви говорите, що в момент Жовтня і в перший період після Жовтня ми проводили лозунг «союз **з усім** селянством», оскільки все селянство було заінтересоване в доведенні буржуазної революції до кінця. Але хто Вам сказав, що Жовтневий переворот і Жовтнева революція вичерпувались або ставили своїм основним завданням доведення до кінця буржуазної революції? Звідки Ви це взяли? Хіба повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату можна вмістити в рамках буржуазної революції? Хіба завоювання диктатури пролетаріату не є вихід з рамок буржуазної революції?

Як можна твердити, що куркулі (адже теж селяни) могли підтримувати повалення буржуазії і перехід влади до пролетаріату?

Як можна заперечувати, що декрет про націоналізацію землі, скасування приватної власності на землю, заборону купівлі-продажу землі і т. д., незважаючи на те, що він не може бути визнаний за декрет соціалістичний, проводився у нас в **боротьбі** з куркульством, а не в союзі з ним?

Як можна твердити, що куркулі (теж селяни) могли підтримувати декрети Радянської влади про експропріацію фабрик, заводів, залізниць, банків і т. д. або лозунг пролетаріату про перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську?

Як можна твердити, що **основним** у Жовтні є не ці і подібні їм акти, не повалення буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату, а доведення до кінця буржуазної революції?

Безперечно, що Жовтнева революція мала одним із своїх головних завдань доведення до кінця буржуазної революції, що без Жовтневої революції вона не могла бути доведена до кінця, так само як сама Жовтнева революція не могла бути зміцнена без доведення до кінця буржуазної революції, і оскільки Жовтнева революція доводила до кінця буржуазну революцію, вона повинна була зустрічати співчуття з боку всіх селян. Все це безперечно. Але хіба можна на цій підставі твердити, що доведення буржуазної революції до кінця було не **похідним явищем** в ході Жовтневої революції, а її **суттю** або її **основною** метою? Куди ж поділась у Вас головна мета Жовтневої революції—повалення влади буржуазії, встановлення диктатури пролетаріату, перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську, експропріація капіталістів і т. п.?

І якщо головною темою стратегічного лозунга є основне питання всякої революції, тобто питання про перехід влади з рук одного класу в руки іншого класу, то чи не ясно з цього, що питання про доведення до кінця буржуазної революції пролетарською владою не можна змішувати з питанням про повалення буржуазії і завоювання цієї самої пролетарської влади, тобто з питанням, яке є головною темою стратегічного лозунга на другому етапі революції?

Одно з найбільших досягнень диктатури пролетаріату полягає в тому, що вона довела до кінця буржуазну революцію і вимела дочиста бруд середньовіччя. Для села це мало найголовніше і справді вирішальне значення. Без цього не могло бути здійснене з'єднання селянських воєн з пролетарською революцією, про що говорив Маркс ще в другій половині минулого століття[51]. Без цього не могла бути зміцнена сама пролетарська революція.

При цьому треба мати на увазі таку важливу обставину. Доведення до кінця буржуазної революції не є одиничний акт. На ділі воно розтяглося на цілий період, захоплюючи не тільки кусочки 1918 року, як Ви твердите у своєму листі, але й кусочки 1919 року (Поволжя—Урал) і 1919—1920 років (Україна). Я маю на увазі наступ Колчака і Денікіна, коли перед селянством в цілому постала небезпека відновлення поміщицької влади і коли воно, саме як **ціле**, змушене було згуртуватися навколо Радянської влади для того, щоб забезпечити доведення до кінця буржуазної революції і зберегти за собою плоди цієї революції. Цю складність і різноманітність процесів живого життя, це «химерне» переплетення безпосередньо

соціалістичних завдань диктатури пролетаріату з завданням доведення до кінця буржуазної революції треба мати завжди перед очима, щоб зрозуміти правильно як цитати з творів Леніна, що їх Ви наводите, так і механіку перетворення в життя партійних лозунгів.

Чи можна сказати, що це переплетення говорить про неправильність лозунга партії на **другому** етапі революції, що цей лозунг не відрізняється від лозунга на **першому** етапі революції? Ні, не можна сказати. Навпаки, це переплетення лише підтверджує правильність лозунга партії на другому етапі революції: разом з **біднішим** селянством, проти капіталістичної буржуазії в місті і на селі, за владу пролетаріату і т. д. Чому? Тому, що для того, щоб довести до кінця буржуазну революцію, треба було **спочатку** повалити в Жовтні владу буржуазії і поставити владу пролетаріату, бо тільки така влада здатна довести до кінця буржуазну революцію. А щоб поставити в Жовтні владу пролетаріату, треба було підготувати і організувати до Жовтня **відповідну** політичну армію, здатну повалити буржуазію, здатну встановити владу пролетаріату, причому нема потреби доводити, що **таку** політичну армію ми могли підготувати і організувати **лише** під лозунгом: союз пролетаріату з біднішим селянством проти буржуазії, за диктатуру пролетаріату.

Ясно, що без **такого** стратегічного лозунга, який проводився з квітня 1917 року по жовтень 1917 року, ми не могли б мати **такої** політичної армії, не могли б, значить, перемогти в Жовтні, не повалили б владу буржуазії і не мали б, отже, можливості довести до кінця буржуазну революцію.

Ось чому не можна протиставляти доведення до кінця буржуазної революції стратегічному лозунгові на другому етапі революції, який має своїм завданням забезпечити захоплення влади пролетаріатом.

Є лише один засіб уникнути всіх цих «суперечностей»,—визнати основну різницю між стратегічним лозунгом першого етапу революції (буржуазно-демократична революція) і стратегічним лозунгом другого етапу революції (пролетарська революція),—визнати, що в період першого етапу революції ми йшли разом з **усім** селянством за буржуазно-демократичну революцію, а в період другого етапу революції ми йшли разом з **біднішим** селянством проти влади капіталу за пролетарську революцію.

А визнати це треба, бо до цього зобов'язує нас аналіз класових сил на першому і другому етапах революції. В противному разі не можна було б пояснити той факт, що до лютого 1917 року ми вели роботу при лозунгу революційно-**демократичної** диктатури пролетаріату і **селянства**, а після лютого 1917 року *цей лозунг* замінили *лозунгом* **соціалістичної** диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства.

Згодьтеся, що ця заміна одного лозунга іншим лозунгом у березні—квітні 1917 року не може бути пояснена при Вашій схемі.

Цю основну різницю двох стратегічних лозунгів партії Ленін відзначив ще у своїй брошурі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції». Лозунг партії при підготовці буржуазно-демократичної революції сформулював він так:

«Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздавити

силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії» (див. т. VIII, стор. 96).

Інакше кажучи: з усім селянством проти самодержавства при нейтралізації буржуазії,—за демократичний переворот.

Щодо лозунга партії в період підготовки соціалістичної революції, то він сформулював його так:

«Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії» (див. там же).

Інакше кажучи: разом з біднішим селянством і взагалі напівпролетарськими верствами населення проти буржуазії при нейтралізації дрібної буржуазії в місті і на селі,—за соціалістичний переворот.

Це було в 1905 році.

У квітні 1917 року Ленін, характеризуючи тодішній політичний стан як переплетення революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства з реальною владою буржуазії, говорив:

«Своєрідність поточного моменту в Росії полягає **в переході** від **першого** * етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, — **до другого** її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і **бідніших верств** * селянства» (див. «Квітневі тези» **Леніна** — т. XX, стор. 88).

В кінці серпня 1917 року, коли підготовка до Жовтня йшла на всіх парах, Ленін у спеціальній статті «Селяни і робітники» писав:

«Тільки пролетаріат і **селянство** * можуть повалити монархію — таке було основне, на той час (мається на увазі 1905 рік. **Й. Ст.**), визначення нашої класової політики. І це ви-

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

значення було вірне. Лютий і березень 1917 року зайвий раз підтвердили це. Тільки пролетаріат, що керує **біднішим селянством** * (напівпролетарями, як говорить наша програма), може закінчити війну демократичним миром, загоїти її рани, розпочати кроки до соціалізму, які стали безумовно необхідними і **невідкладними**, — таке є визначення нашої класової політики тепер» (див. т. XXI, стор. 111).

Це не слід розуміти так, що у нас є нібито **тепер** диктатура пролетаріату і біднішого селянства. Це, звичайно, невірно. Ми йшли до Жовтня під лозунгом диктатури пролетаріату і біднішого селянства і здійснили його в Жовтні формально, тому що ми мали блок з лівими есерами і ділили керівництво з ними, хоч фактично у нас уже тоді була диктатура пролетаріату, оскільки ми, більшовики, становили більшість. Диктатура пролетаріату і біднішого селянства перестала, проте, існувати формально після лівоесерівського «путчу» [52], після розриву блоку з лівими есерами, коли керівництво перейшло **цілком і повністю** в руки **однієї** партії, в руки нашої партії, яка не ділить і не може ділити керівництва державою з іншою партією. Це і називається у нас диктатурою пролетаріату.

Нарешті, в листопаді 1918 року Ленін, кидаючи ретроспективний погляд на пройдений шлях революції, писав:

«Так, революція наша буржуазна, **поки** ми йдемо **разом** з селянством, як **цілим**. Це ми ясніше ясного усвідомлювали, сотні й тисячі разів з 1905 року говорили, ніколи цього необхідного ступеня історичного процесу ні перестрибнути, ні декретами скасувати не пробували... Але в 1917 році, з **квітня місяця, задовго до Жовтневої революції, до взяття** * влади **нами** *, ми говорили відкрито і роз'яснювали народові: спинитися на цьому революція тепер не зможе, бо пішла вперед країна, ступив вперед

* Курсив мій. **Й. Ст.**

капіталізм, дійшло до небачених розмірів розорення, яке **вимагатиме** (чи хоче цього хто-небудь чи ні), вимагатиме кроків вперед, **до соціалізму.** Бо інакше йти вперед, інакше рятувати країну, змучену війною, інакше **полегшувати** муки трудящих і експлуатованих **не можна.** Вийшло саме так, як ми говорили. Хід революції підтвердив правильність нашого міркування. **Спочатку** разом з «усім» селянством проти монархії, проти поміщиків, проти середньовіччя (і остільки революція лишається буржуазною, буржуазно-демократичною). **Потім,** разом з біднішим селянством, разом з напівпролетаріатом, разом з усіма експлуатованими, **проти капіталізму,** в тому числі **проти сільських багатіїв, куркулів, спекулянтів** *, *і остільки революція стає* **соціалістичною**» (див. т. XXIII, стор. 390—391).

Як бачите, Ленін не раз підкреслював всю глибину різниці між першим стратегічним лозунгом в період підготовки буржуазно-демократичної революції і другим стратегічним лозунгом в період підготовки Жовтня. Там—лозунг: з **усім селянством** проти самодержавства, тут—лозунг: з **біднішим селянством** проти буржуазії.

Той факт, що доведення буржуазної революції до кінця розтяглося на цілий період після Жовтня, що, оскільки ми доводили до кінця буржуазну революцію, нам не могло не співчувати «все» селянство,—цей факт, як я вже казав вище, ні на йоту не захитує того основного положення, що до Жовтня ми йшли і перемогли в Жовтні разом з **біднішим селянством,** що повалили владу буржуазії і встановили диктатуру пролетаріату (одним із завдань якої було доведення до кінця буржуазної революції) разом з **біднішим селянством** при опорі куркульства (теж селяни) і ваганнях з боку середнього селянства.

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Здається, ясно.

3) Ви пишете далі у своєму листі:

«Чи правильне твердження, що «**ми підійшли до Жовтня з лозунгом союзу з сільською біднотою при нейтралізації середняка**»? Ні, неправильне. З указаних уже вище міркувань і наведених цитат з Леніна видно, що цей лозунг міг виникнути тільки тоді, коли «назрів класовий поділ всередині селянства» (Ленін), тобто «влітку і восени 1918 р.»».

З цієї цитати виходить, що партія стала на шлях нейтралізації середняка не в період підготовки і не під час Жовтня, а після Жовтня і особливо після 1918 року, після комбідів. Це **зовсім невірно.**

Навпаки, політика нейтралізації середняка не почалась, а **закінчилась** після комбідів, після 1918 року. Політика нейтралізації середняка була **скасована** (а не запроваджена) в нашій практиці саме після 1918 року. Саме після 1918 року, в березні 1919 року, Ленін, відкриваючи VIII з'їзд нашої партії, сказав:

«Кращі представники соціалізму старого часу,— коли вони ще вірили в революцію і служили їй теоретично й ідейно,— говорили про **нейтралізацію селянства**, тобто про те, щоб зробити з середнього селянства суспільну верству, яка, коли не активно допомагає революції пролетаріату, то, принаймні, не заважає їй, є нейтральна, не стає на бік наших ворогів. Ця абстрактна, теоретична постановка завдання для нас цілком ясна. **Але вона недостатня** *. Ми ввійшли в **таку стадію соціалістичного будівництва** *, коли треба виробити конкретно, детально, перевірені на досвіді роботи на селі, основні правила і вказівки, якими ми повинні керуватися для того, щоб у відношенні до середнього селянина **стати на грунт міцного союзу**» (див. т. XXIV, стор. 114).

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Виходить, як бачите, щось прямо протилежне тому, про що Ви говорите у своєму листі, причому Ви перевертаєте тут нашу **дійсну** партійну практику догори ногами, плутаючи **початок** нейтралізації з її **кінцем.**

Середняк хникав і вагався між революцією і контрреволюцією, поки скидали буржуазію, поки влада Рад не була ще зміцнена, через що й доводилось його нейтралізувати. Середняк став повертати до нас, коли він почав переконуватись, що буржуазію скинуто «всерйоз», що влада Рад зміцнюється, куркуля переборюють, Червона Армія починає перемагати на громадянських фронтах. Саме після такого перелому став можливий третій стратегічний лозунг партії, даний Леніним на VIII з'їзді партії: **спираючись** на бідноту і встановлюючи **міцний союз** з середняком—вперед за соціалістичне будівництво.

Як Ви могли забути цей загальновідомий факт?

З Вашого листа випливає далі, що політика нейтралізації середняка **при переході** до пролетарської революції і в **перші дні** після перемоги цієї революції—неправильна, непридатна і тому неприйнятна. Це **зовсім невірно**. Справа стоїть якраз навпаки. Саме при поваленні влади буржуазії і до зміцнення влади пролетаріату найбільше вагається і чинить опір середняк. Саме в цей період і необхідні союз з біднотою і нейтралізація середняка.

Настоюючи на своїй помилці, Ви твердите, що питання про селянство має велике значення не тільки для нашої країни, але й для інших країн, «які більш-менш нагадують економіку дожовтневої Росії». Це останнє, звичайно, вірно. Але ось що

говорить Ленін у своїх тезах по аграрному питанню на II конгресі Комінтерну[53] про політику пролетарських партій щодо середняка в період взяття влади пролетаріатом. Визначивши бідніше селянство, або, точніше, «трудящі і експлуатовані маси на селі», як окрему групу, що складається з сільськогосподарських робітників, напівпролетарів або парцельних селян та дрібного селянства, і перейшовши потім до питання про середнє селянство, як про особливу групу на селі, Ленін говорить:

«Під «середнім селянством» в економічному значенні слід розуміти дрібних землеробів, які володіють, на праві власності або оренди, теж невеликими ділянками землі, але все ж такими, які, по-1-е, дають при капіталізмі, як загальне правило, не тільки скудне утримання сім'ї господарства, але й можливість діставати певний лишок, здатний, принаймні в кращі роки, перетворюватися в капітал, і які, по-2-е, вдаються досить часто (наприклад, в одному господарстві з двох або з трьох) до наймання чужої робочої сили... Революційний пролетаріат не може ставити своїм завданням,—принаймні **для найближчого майбутнього і для початку періоду диктатури пролетаріату**,—привернути цю верству на свій бік, а повинен **обмежитися завданням нейтралізувати її**, тобто зробити нейтральною в боротьбі між пролетаріатом і буржуазією» * (див. т. XXV, стор. 271—272).

Як можна після цього твердити, що політика нейтралізації середняка могла «виникнути» у нас **«тільки»** «влітку і восени 1918 року», тобто **після** вирішальних успіхів в справі зміцнення влади Рад, в справі зміцнення влади пролетаріату?

Як бачите, питання про стратегічний лозунг пролетарських партій на момент переходу до

* Курсив мій. **Й. Ст.**

соціалістичної революції і зміцнення влади пролетаріату, так само як і питання про нейтралізацію середняка, не таке просте, як Ви його уявляєте.

4) З усього сказаного вище видно, що цитати з творів Леніна, які Ви наводите, ні в якій мірі не можуть бути протипоставлені основному лозунгові партії на другому етапі революції, бо вони, ці цитати: а) трактують не про основний лозунг партії **перед** Жовтнем, а про доведення до кінця буржуазної революції **після** Жовтня, б) вони не спростовують, а підтверджують правильність цього лозунга.

Я вже говорив вище і змушений ще раз повторити, що стратегічному лозунгові партії на другому етапі революції, в період **до** взяття влади пролетаріатом, головною темою якого є питання про владу, не можна протиставити завдання доведення до кінця буржуазної революції, здійснюване в період **після** взяття влади пролетаріатом.

5) Ви говорите про відому статтю тов. Молотова в «Правде» «Про буржуазну революцію в нашій країні» (12 березня 1927 р.), яка, виявляється, і «підштовхнула» Вас звернутися до мене за роз'ясненням. Я не знаю, як Ви читаєте статті. Я теж читав статтю тов. Молотова і думаю, що вона ні в якій мірі не суперечить тому, що сказано в моїй доповіді на XIV з'їзді нашої партії про лозунги партії відносно селянства [54].

Тов. Молотов трактує у своїй статті не про основний лозунг партії в період Жовтня, а про те, що, оскільки партія після Жовтня доводила до кінця буржуазну революцію, вона мала співчуття всіх селян. Але я вже говорив вище, що констатування

цього факту не заперечує, а, навпаки, підтверджує правильність того основного положення, що ми повалили владу буржуазії і поставили диктатуру пролетаріату разом з біднішим селянством і при нейтралізації середняка проти буржуазії міста і села, що без цього ми не могли б довести до кінця буржуазну революцію.

«Большевик» № 7—8,
15 квітня 1927 р.

ПИТАННЯ КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Тези для пропагандистів, схвалені ЦК ВКП(б)

I

ПЕРСПЕКТИВИ КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Основні факти, які визначають характер китайської революції:

а) напівколоніальне становище Китаю і фінансово-економічне панування імперіалізму;

б) гніт феодальних пережитків, що усугубляється гнітом мілітаризму і бюрократії;

в) ростуща революційна боротьба мільйонних мас робітників і селян проти феодально-чиновницького гніту, проти мілітаризму, проти імперіалізму;

г) політична слабість національної буржуазії, її залежність від імперіалізму, її боязнь розмаху революційного руху;

д) ростуща революційна активність пролетаріату, зростання його авторитету серед мільйонних мас трудящих;

е) існування пролетарської диктатури в сусідстві з Китаєм.

Звідси два шляхи розвитку китайських подій:

або національна буржуазія розіб'є пролетаріат, вступить в угоду з імперіалізмом і разом з ним піде

в похід проти революції для того, щоб скінчити її встановленням панування капіталізму;

або пролетаріат відтіснить вбік національну буржуазію, зміцнить свою гегемонію і поведе за собою мільйонні маси трудящих в місті і на селі для того, щоб подолати опір національної буржуазії, добитися повної перемоги буржуазно-демократичної революції і поступово перевести її потім на рейки соціалістичної революції з усіма наслідками, які звідси випливають.

Одно з двох.

Криза світового капіталізму і існування пролетарської диктатури в СРСР, досвід якої може з успіхом використати китайський пролетаріат, значно полегшують *можливість здійснення другого шляху китайської* революції.

З другого боку, той факт, що імперіалізм наступає на китайську революцію, в основному, єдиним фронтом, що зараз нема серед імперіалістів того розколу і тієї війни, які існували, наприклад, перед Жовтневою революцією в таборі імперіалізму і які ослабляли імперіалізм, — цей факт говорить про те, що китайська революція зустріне на шляху до перемоги далеко більше утруднень, ніж революція в Росії, що перебіжок і зрад в ході цієї революції буде незрівнянно більше, ніж в період громадянської війни в СРСР.

Тому боротьба між цими двома шляхами революції є характерною рисою китайської революції.

Саме тому основне завдання комуністів полягає в боротьбі за перемогу другого шляху китайської революції.

II

ПЕРШИЙ ЕТАП КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В перший період китайської революції, в період першого походу на північ, коли національна армія, наближаючись до ріки Янцзи, здобувала перемогу за перемогою, а могутній рух робітників і селян ще не встиг розгорнутися, національна буржуазія (не компрадори[55]) ішла разом з революцією. Це була революція об'єднаного **загальнонаціонального** фронту.

Це не значить, що не було суперечностей між революцією і національною буржуазією. Це значить лише те, що національна буржуазія, підтримуючи революцію, намагалась використати її в своїх цілях з тим, щоб, спрямовуючи її по лінії, головним чином, територіальних завоювань, обмежити її розмах. Боротьба між правими і лівими в Гоміндані в цей період була відбиттям цих суперечностей. Спроба Чан Кай-ші у березні 1926 року вигнати комуністів з Гоміндану була першою серйозною спробою національної буржуазії приборкати революцію. Відомо, що ЦК ВКП(б) вже тоді вважав, що «необхідно вести лінію на збереження компартії в складі Гоміндану», що треба «вести справу до того, щоб праві вийшли або були виключені з Гоміндану» (квітень 1926 р.).

Це була лінія на дальше розгортання революції, на тісне співробітництво лівих і комуністів всередині Гоміндану і в складі національного уряду, на зміцнення єдності Гоміндану і одночасно—на викриття і ізоляцію правих гомінданівців, на підкорення правих дисципліні Гоміндану, на використання правих, їх зв'язків і їх досвіду, оскільки вони підкоряються

дисципліні Гоміндану, або на вигнання правих з Гоміндану, оскільки вони ламають цю дисципліну і зраджують інтереси революції.

Дальші події цілком підтвердили правильність цієї лінії. Могутній розвиток селянського руху і організація селянських союзів і селянських комітетів на селі, могутня страйкова хвиля в містах і створення рад професійних спілок, переможне просування національних військ до Шанхая, обложеного флотом і військами імперіалістів,—всі ці і подібні до них факти говорять про те, що прийнята лінія була єдино правильною лінією.

Тільки цією обставиною можна пояснити той факт, що спроба правих в лютому 1927 року розколоти Гоміндан і створити в Наньчані новий центр зазнала краху перед лицем одностайної відсічі революційного Гоміндану в Ухані.

Але ця спроба була ознакою того, що в країні відбувається перегрупування класових сил, що праві і національна буржуазія не заспокояться, що вони посилюватимуть роботу проти революції.

Отже ЦК ВКП(б) мав рацію, коли він у березні 1927 року говорив, що:

а) «тепер китайська революція, у зв'язку з перегрупуванням класових сил і концентрацією імперіалістичних армій, переживає критичний період і що її дальші перемоги можливі лише при рішучому курсі на розвиток масового руху»;

б) «необхідно держати курс на озброєння робітників і селян, перетворення селянських комітетів на місцях у фактичні органи влади із збройною самообороною»;

в) «компартія не повинна приховувати зрадницьку і реакційну політику правих гомінданівців і повинна мобілізувати маси навколо Гоміндану і китайської комуністичної партії на викритті правих» (3 березня 1927 р.).

Отже легко зрозуміти, що в дальшому могутній розмах революції, з одного боку, і натиск імперіалістів у Шанхаї, з другого боку, не могли не відкинути національну китайську буржуазію в табір контрреволюції, так само як зайняття Шанхая національними військами і страйки шанхайських робітників не могли не об'єднати імперіалістів для задушення революції.

Воно так і сталося. Нанкінські розстріли стали в цьому відношенні сигналом до нового розмежування сил, що борються в Китаї. Стріляючи в Нанкін і пред'являючи ультиматум, імперіалісти хотіли сказати, що вони шукають підтримки національної буржуазії для спільної боротьби проти китайської революції.

А розстрілюючи робітничі мітинги і влаштовуючи переворот, Чан Кай-ші, немовби у відповідь на заклик імперіалістів, говорив, що він готовий іти на угоду з імперіалістами разом з національною буржуазією проти робітників і селян Китаю.

III

ДРУГИЙ ЕТАП КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Переворот Чан Кай-ші знаменує собою відхід національної буржуазії від революції, народження центра національної контрреволюції і угоду правих

гоміндданівців з імперіалізмом проти китайської революції.

Переворот Чан Кай-ші означає, що в південному Китаї віднині будуть два табори, два уряди, дві армії, два центри—центр революції в Ухані і центр контрреволюції в Нанкіні.

Переворот Чан Кай-ші означає, що революція вступила в другий етап свого розвитку, що почався **поворот** від революції **загальнонаціонального** об'єднаного фронту до революції багатомільйонних мас **робітників і селян**, до революції **аграрної**, яка посилить і розширить боротьбу проти імперіалізму, проти джентрі і феодальних поміщиків, проти мілітаристів і контрреволюційної групи Чан Кай-ші.

Це значить, що боротьба між двома шляхами революції, між прихильниками дальшого її розгортання і прихильниками її ліквідації, загострюватиметься день у день, наповнюючи собою весь нинішній період революції.

Це значить, що революційний Гоміндан в Ухані, ведучи рішучу боротьбу проти мілітаризму та імперіалізму, перетворюватиметься на ділі в орган революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, а контрреволюційна група Чан Кай-ші в Нанкіні, відриваючись від робітників і селян і зближаючись з імперіалізмом, поділить, кінець кінцем, долю мілітаристів.

Але з цього виходить, що політика збереження єдності Гоміндану, політика ізоляції правих всередині Гоміндану і використання їх для цілей революції вже не відповідає новим завданням революції. Ця політика повинна бути замінена політикою рішучого

вигнання правих з Гоміндану, політикою рішучої боротьби з правими, аж до повної їх політичної ліквідації, політикою зосередження всієї влади в країні в руках **революційного** Гоміндану, Гоміндану без правих його елементів, Гоміндану, як блоку між лівими гомінданівцями і комуністами.

З цього виходить, далі, що політика тісного співробітництва лівих і комуністів всередині Гоміндану набуває на даному етапі особливої сили і особливого значення, що це співробітництво відображає союз робітників і селян, який складається поза Гоміндаом, що без такого співробітництва неможлива перемога революції.

З цього виходить, далі, що основним джерелом сили революційного Гоміндану є дальше розгортання революційного руху робітників і селян і зміцнення їх масових організацій—революційних селянських комітетів, профспілок робітників та інших масових революційних організацій, як підготовчих елементів Рад у майбутньому, що основною запорукою перемоги революції є зростання революційної активності мільйонних мас трудящих, а головною протиотрутою проти контрреволюції — озброєння робітників і селян.

З цього виходить, нарешті, що, борючись в одних рядах з революційними гомінданівцями, компартія повинна більше, ніж будь-коли, зберігати свою самостійність, як умову, необхідну для забезпечення гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції.

IV

ПОМИЛКИ ОПОЗИЦІЇ

Основна помилка опозиції (Радек і компанія) полягає в нерозумінні характеру революції в Китаї, в нерозумінні того, який етап проходить нині ця революція, в нерозумінні її нинішньої міжнародної обстановки.

Опозиція вимагає, щоб китайська революція розвивалась таким же приблизно темпом, яким ішла Жовтнева революція. Опозиція незадоволена, що шанхайські робітники не прийняли рішучого бою проти імперіалістів та їх поплічників.

Але вона не розуміє, що революція в Китаї не може розвиватися швидким темпом, між іншим, тому, що міжнародна обстановка тепер менш сприятлива, ніж в 1917 році (немає війни між імперіалістами).

Вона не розуміє, що не можна приймати рішучий бій при невигідних умовах, коли резерви ще не підтягнуті, так само як, наприклад, більшовики не прийняли рішучого бою ні в квітні, ні в липні 1917 року.

Опозиція не розуміє, що не уникати рішучого бою в невигідних умовах (коли його можна уникнути),—значить полегшити справу ворогів революції.

Опозиція вимагає негайного створення Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів в Китаї. Але що значить створити Ради **тепер?**

По-перше, їх не можна створити в будь-який момент,—вони створюються лише в період особливого піднесення революційних хвиль.

По-друге, Ради створюються не для балачок,—вони створюються насамперед як органи боротьби проти

існуючої влади, як органи боротьби за владу. Так було діло в 1905 році. Так було діло в 1917 році.

Але що значить створення Рад **в даний момент** в районі діяння, наприклад, уханського уряду? Це значить дати лозунг боротьби проти існуючої влади в цьому районі. Це значить дати лозунг про створення нових органів влади, дати лозунг боротьби проти влади революційного Гоміндану, куди входять і комуністи, які блокуються з лівими гомінданівцями, бо ніякої іншої влади, крім влади революційного Гоміндану, нема тепер в цьому районі.

Це значить, далі, змішувати завдання створення і зміцнення масових організацій робітників і селян у вигляді страйкових комітетів, селянських союзів і комітетів, рад профспілок, фабрично-заводських комітетів і т. д., на які вже тепер спирається революційний Гоміндан, з завданням створення радянської системи, як нового типу державної влади, взамін влади революційного Гоміндану.

Це значить, нарешті, не розуміти того, який етап проходить революція в Китаї в даний момент. Це значить дати ворогам китайського народу нову зброю в руки для боротьби з революцією, для створення нових легенд про те, що в Китаї відбувається не національна революція, а штучне пересаджування «московської радянізації».

Таким чином, опозиція, висуваючи лозунг створення Рад **в даний момент,** грає на руку ворогам китайської революції.

Опозиція вважає недоцільною участь компартії в Гоміндані. Опозиція вважає, таким чином, доцільним вихід компартії з Гоміндану. Але що значить вихід

компартії з Гоміндану **тепер,** коли вся імперіалістична зграя з усіма її прихвоснями вимагає вигнання комуністів з Гоміндану? Це значить покинути поле битви і кинути своїх союзників в Гоміндані на радість ворогам революції. Це значить ослабити компартію, підірвати революційний Гоміндан, полегшити справу шанхайських Кавеньяків і віддати прапор Гоміндану, найпопулярніший з усіх прапорів у Китаї, в руки правих гоміндані́вців.

Саме цього й вимагають тепер імперіалісти, мілітаристи і праві гомінданівці.

Виходить, таким чином, що, висловлюючись за вихід компартії з Гоміндану **в даний момент,** опозиція грає на руку ворогам китайської революції.

Недавній пленум ЦК нашої партії зробив через це цілком правильно, рішуче відкинувши платформу опозиції [56].

«Правда» № 90,
21 квітня 1927 р.

ГАЗЕТІ «ПРАВДА»

(До дня 15-х роковин)

Палкий привіт «Правде», носієві заповітів Леніна і прапороносцеві революційної боротьби пролетаріату за комунізм!

Й. Сталін

«Правда» № 99,
5 травня 1927 р.

ДО ПИТАНЬ КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Відповідь т. Марчуліну

Ваш лист до редакції «Деревенского Коммуниста»[57] в питанні про Ради в Китаї переслали мені з редакції для відповіді. Вважаючи, що Ви не матимете заперечень, я посилаю Вам коротку відповідь на Ваш лист.

Я думаю, т. Марчулін, що Ваш лист викликаний непорозумінням. І ось чому.

1) В тезах Сталіна для пропагандистів говориться проти **негайного** утворення Рад **робітничих,** селянських і солдатських депутатів у **нинішньому** Китаї. А Ви, заперечуючи проти Сталіна, посилаєтесь на тези і промову Леніна на II конгресі Комінтерну[58], де говориться лише про **селянські** Ради, про Ради **трудящих,** про Ради **трудящого народу,** але ні єдиного слова не сказано про утворення Рад **робітничих** депутатів.

Чому Ленін не говорить про утворення Рад **робітничих** депутатів ні в своїх тезах, ні в своїй промові? Тому, що Ленін має на увазі і в своїй промові, і в своїх тезах такі країни, де «не може бути й мови про чисто пролетарський рух», де «майже нема

промислового пролетаріату» (див. т. XXV, стор. 353). Ленін прямо говорить у своїй промові, що він має на увазі такі країни, як Середня Азія, Персія, де «нема майже промислового пролетаріату» (див. там же).

Чи можна залічити до числа таких країн Китай з його промисловими центрами, як-от Шанхай, Ханькоу, Нанкін, Чанша і т. д., де є вже близько трьох мільйонів організованих у профспілки робітників? Ясно, що не можна.

Ясно, що, коли говорять про сучасний Китай, де є певний мінімум промислового пролетаріату, треба мати на увазі створення не просто **селянських** Рад або Рад трудящих, а утворення Рад **робітничих** і селянських депутатів.

Інша справа, коли б мова йшла про Персію, Афганістан і т. д. Але в тезах Сталіна мова йде, як відомо, про Китай, а не про Персію, Афганістан і т. д.

Тому Ваше заперечення проти Сталіна і Ваше посилання на промову і тези Леніна на II конгресі Комінтерну є неправильними, безпредметними.

2) Ви наводите у Вашому листі цитату з «Додаткових тез» II конгресу Комінтерну в національному і колоніальному питанні, де говориться про те, що на Сході «пролетарські партії повинні вести посилену пропаганду комуністичних ідей і утворювати при першій можливості **робітничі** і селянські Ради». При цьому Ви змальовуєте справу так, що ці «Додаткові тези» і цитата з них належать начебто Леніну. Це невірно, т. Марчулін. Тут Ви просто помилились. «Додаткові тези» належать Рою. Вони так і пройшли на II конгресі, як тези Роя, прийняті на «доповнення»

до тез Леніна (див. II конгрес Комінтерну, стеногр. звіт, стор. 122—126).

Для чого стали потрібні «Додаткові тези»? Для того, щоб виділити окремо з відсталих колоніальних країн, які не мають промислового пролетаріату, такі країни, як Китай і Індія, відносно яких не можна твердити, що там «немає майже промислового пролетаріату». Прочитайте ці «Додаткові тези» і зрозумієте, що мова йде там, головним чином, про Китай і Індію (див. II конгрес Комінтерну, стеногр. звіт, стор. 122).

Як могло трапитися, що стали потрібні окремі тези Роя, які «доповнюють» тези Леніна? Річ в тому, що тези Леніна були написані і опубліковані задовго до відкриття II конгресу, задовго до приїзду представників колоніальних країн і до дискусії в спеціальній комісії II конгресу. І тому що дискусія в комісії конгресу виявила необхідність виділити з числа відсталих колоній Сходу такі країни, як Китай, Індія, то постала необхідність в «Додаткових тезах».

Через це не можна змішувати промову і тези Леніна з «Додатковими тезами» Роя, так само як не можна забувати того, що, коли мова йде про такі країни, як Китай і Індія, треба мати на увазі утворення **робітничих** і селянських Рад, а не просто селянських Рад.

3) Чи доведеться утворити в Китаї **робітничі** і селянські Ради? Так, обов'язково доведеться. Про це прямо говориться в тезах Сталіна для пропагандистів, де сказано:

«Основним джерелом сили революційного Гоміндану є дальше розгортання революційного руху робітників і селян і зміцнення

їх масових організацій — революційних селянських комітетів, профспілок робітників та інших масових революційних організацій, як **підготовчих елементів Рад у майбутньому**»... *

Все питання в тому, **коли** їх створювати, при **яких** умовах, при **якій** обстановці?

Ради робітничих депутатів є всеосяжна і тому найкраща революційна організація робітничого класу. Але це ще не значить, що їх можна створювати завжди і при всяких умовах. Коли Хрустальов, перший голова Ради робітничих депутатів у Пітері, поставив питання влітку 1906 року після відпливу революції про утворення Рад робітничих депутатів, то Ленін йому заперечував, сказавши, що в даний момент, коли ар'єргард (селянство) не підоспів ще до авангарду (до пролетаріату),—недоцільно створювати Ради робітничих депутатів. І Ленін мав цілковиту рацію. Чому? Тому, що Ради робітничих депутатів не є проста організація робітників. Ради робітничих депутатів є органи боротьби робітничого класу проти існуючої влади, органи повстання, органи нової революційної влади, і тільки як такі вони можуть розвиватися і міцніти. І якщо нема умов для безпосередньої масової боротьби проти існуючої влади, для масового повстання проти даної влади, для організації нової революційної влади, то створення робітничих Рад недоцільне, тому що вони, без таких умов, рискують згнити і перетворитися в пусту говорильню.

Ось що говорив Ленін про Ради робітничих депутатів:

«Ради робітничих депутатів —**органи масової безпосередньої боротьби**»... «Не теорія яка-небудь, не заклики чиї б то не було,

---

* Див. цей том, стор. 222. *Ред.*

не тактика, кимсь придумана, не партійна доктрина, а сила речей привела ці безпартійні, масові органи до необхідності повстання і зробила їх органами повстання. І тепер утворювати такі органи — значить створювати органи **повстання** *, закликáти до їх утворення — значить **закликáти до повстання** *. Забувати про це або затушовувати це перед широкими масами народу було б найбільш непростимою короткозорістю і найгіршою політикою» (див. т. X, стор. 15).

Або ще:

«Весь досвід обох революцій, як 1905 р., так і 1917 р., а так само всі рішення партії більшовиків, всі її політичні заяви за багато років зводяться до того, що Рада Робітничих і Солдатських Депутатів реальна лише як **орган повстання** *, лише **як орган революційної влади** *. Поза цим завданням Ради пуста іграшка, яка неминуче приводить до апатії, байдужості, розчарування мас, яким цілком законно спротивіли повторення без кінця резолюцій і протестів» (*див. т. XXI, стор. 288*).

Що значить за такого стану речей закликáти до **негайного** утворення Рад **робітничих**, селянських і солдатських депутатів в нинішньому південному Китаї, в районі, скажемо, уханського уряду, де зараз стоїть при владі революційний Гоміндан, де зараз розвивається рух під лозунгом «вся влада революційному Гомінданові»? Закликáти тепер до створення Рад **робітничих** і селянських депутатів у цьому районі,—це значить закликáти до повстання проти влади революційного Гоміндану. Чи доцільно це? Ясно, що недоцільно. Ясно, що, хто закликає тепер до негайного створення Рад **робітничих** депутатів у цьому районі, той намагається **перестрибнути** через гомінданівську фазу китайської революції, той рискує поставити революцію в Китаї в скрутне становище.

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Ось як стоїть справа, т. Марчулін, з питанням про негайне утворення Рад **робітничих,** селянських і солдатських депутатів у Китаї.

На II конгресі Комінтерну була ухвалена спеціальна резолюція під заголовком: «Коли і при яких умовах можна створювати Ради робітничих депутатів». Ця резолюція була ухвалена при Леніні. Радив би Вам прочитати цю резолюцію. Вона не позбавлена інтересу (див. II конгрес Комінтерну, стеногр. звіт, стор. 580—583).

4) Коли треба буде утворювати в Китаї Ради **робітничих** і селянських депутатів? Ради робітничих і селянських депутатів доведеться обов'язково створювати в Китаї в такий момент, коли переможна аграрна революція розростеться на всю широчінь, коли Гоміндан, як **блок революційних народників Китаю** (лівий Гоміндан) **і компартії**, почне себе зживати, коли буржуазно-демократична революція, яка ще не перемогла і яка не скоро ще переможе, почне проявляти свої негативні риси, коли від нинішнього гоміндანівського типу державної організації доведеться крок за кроком переходити до нового **пролетарського** типу організації держави.

Саме так і треба розуміти відоме місце про **робітничі** і селянські Ради в «Додаткових тезах» Роя, ухвалених на II конгресі Комінтерну.

Чи настав уже цей момент?

Нема потреби доводити, що такий момент ще не настав.

А що робити зараз? Треба розширяти і поглиблювати аграрну революцію в Китаї. Треба створювати і зміцнювати всі і всякі масові організації робітників

і селян, від рад профспілок і страйкових комітетів до селянських союзів і селянських революційних комітетів, для того, щоб перетворювати їх в міру зростання революційного руху і в міру його успіхів в організаційні і політичні бази для Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у майбутньому.

В цьому тепер завдання.

9 травня 1927 р.

Журнал «Деревенский Коммунист» № 10,
15 травня 1927 р.
Підпис: Й. Сталін

РОЗМОВА З СТУДЕНТАМИ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ СУН ЯТ-СЕНА

13 травня 1927 р.

Товариші! На жаль, я можу мати сьогодні лише дві—три години для розмови. Можливо, наступного разу ми зробимо довшу бесіду. А сьогодні, я думаю, ми могли б обмежитися розглядом тих питань, які ви формулювали в писаній формі. Я одержав всього десять питань. Я на них і відповім у сьогоднішній розмові. Якщо є додаткові питання,—а вони, як кажуть, є,—я постараюсь відповісти на них на наступній бесіді. Отже, приступимо до діла.

ПЕРШЕ ПИТАННЯ

«Чому неправильне твердження Радека, що в китайському селі боротьба селянства спрямована не стільки проти залишків феодалізму, скільки проти буржуазії?

Чи можна твердити, що в Китаї панує торговельний капіталізм, чи залишки феодалізму?

Чому китайські мілітаристи, будучи власниками великих промислових підприємств, в той же час є представниками феодалізму?»

Радек, дійсно, твердить щось на зразок того, про що говориться в цьому питанні. Наскільки я пам'я-

таю, Радек у своєму виступі на активі московської організації або заперечував зовсім наявність пережитків феодалізму, або не визнавав серйозного значення пережитків феодалізму в китайському селі.

Це, звичайно, велика помилка у Радека.

Якби не було пережитків феодалізму в Китаї, якби ці пережитки не мали найсерйознішого значення для китайського села, то не було б тоді грунту для аграрної революції, тоді нічого було б говорити про аграрну революцію як одне з головних завдань компартії на нинішньому етапі китайської революції.

Чи існує торговельний капітал в китайському селі? Так, існує, і не тільки існує, але він смокче з селянина соки не гірше всякого феодала. Але цей торговельний капітал типу первісного нагромадження своєрідно **поєднується** в китайському селі з пануванням феодала, з пануванням поміщика, запозичаючи у цього останнього середньовічні методи експлуатації і гноблення селян. Ось в чому питання, товариші.

Помилка Радека полягає в тому, що він не зрозумів цієї своєрідності, цього **поєднання** панування феодальних пережитків з існуванням купецького капіталу в китайському селі при збереженні феодально-середньовічних методів експлуатації і гноблення селянства.

Мілітаризм, дзюдзюни, губернатори всякі і вся нинішня черства, грабіжницька, військова і невійськова бюрократія є надбудовою над цією своєрідністю в Китаї.

Імперіалізм підтримує і зміцнює всю цю феодально-бюрократичну машину.

Те, що деякі мілітаристи, володіючи маєтками, є разом з тим власниками промислових підприємств,— ця обставина не міняє в основному справи. Багато російських поміщиків теж мали у свій час фабрики та інші промислові підприємства, що, проте, не заважало їм залишатися представниками феодальних пережитків.

Якщо 70% прибутку селянина в ряді районів іде джентрі, поміщикові; якщо поміщик має фактичну владу і в галузі економічній, і в галузі адміністративній і судовій; якщо досі ще є в ряді провінцій купівля і продаж жінок і дітей,—то треба визнати, що пануючою силою в цій середньовічній обстановці є сила феодальних пережитків, сила поміщиків, сила поміщицької бюрократії, військової і невійськової, яка своєрідно поєднується з силою торговельного капіталу.

Ці своєрідні умови і створюють грунт для того аграрного руху селянства, який росте і буде ще рости в Китаї.

Без цих умов, без феодальних пережитків і феодального гніту, не було б у Китаї питання про аграрну революцію, про конфіскацію поміщицьких земель і т. п.

Без цих умов аграрна революція в Китаї була б незрозуміла.

ДРУГЕ ПИТАННЯ

«В чому не має рації Радек, коли твердить, що оскільки марксисти не визнають партії кількох класів, то Гоміндан є дрібнобуржуазною партією?»

Треба дати кілька зауважень до цього питання.

По-перше. Питання поставлено тут неправильно. Ми зовсім не говорили і не говоримо, що Гоміндан є партія кількох класів. Це невірно. Ми говорили і говоримо, що Гоміндан є партія **блоку** кількох пригноблених класів. Це не одне і те саме, товариші. Якби Гоміндан був партією кількох класів, то справа звелась би до того, що ні один з класів, які примикають до Гоміндану, не мав би своєї власної партії поза Гоміндaном, а сам Гоміндан являв би собою одну спільну і **єдину** партію для всіх цих класів. Але хіба так стоїть справа в дійсності? Хіба китайський пролетаріат, що примикає до Гоміндану, не має разом з тим своєї окремої партії, партії комуністичної, яка відмінна від Гоміндану і має свою окрему програму, свою окрему організацію? Ясно, що Гоміндан є не партія кількох пригноблених класів, а партія **блоку** кількох пригноблених класів, які мають свої власні партійні організації. Отже, питання поставлено тут неправильно. Насправді, в сучасному Китаї мова може йти лише про Гоміндан як про партію **блоку** пригноблених класів.

По-друге. Невірно, що марксизм принципіально не приймає партії блоку пригноблених, революційних класів, що для марксистів принципіально недопустиме входження до складу такої партії. Це, товариші, абсолютно невірно. Насправді марксизм не тільки визнавав (і далі визнає) принципіальну допустимість входження марксистів до складу такої партії, але і здійснював на ділі таке входження при певних історичних умовах. Я міг би послатися на такий приклад, як приклад з самим Марксом

в 1848 році, під час німецької революції, коли Маркс і його однодумці входили до складу відомого буржуазно-демократичного союзу в Німеччині[59] і співробітничали там з представниками революційної буржуазії. Відомо, що в цей буржуазно-демократичний союз, в цю буржуазно-революційну партію крім марксистів входили ще представники революційної буржуазії. «Нова Рейнська Газета»[60], яку редагував тоді Маркс, була органом цього буржуазно-демократичного союзу. Тільки весною 1849 року, коли революція в Німеччині почала йти на спад, виступили з цього буржуазно-демократичного союзу Маркс і його однодумці, вирішивши поставити цілком самостійну організацію робітничого класу з самостійною класовою політикою.

Як бачите, Маркс ішов навіть далі, ніж китайські комуністи нашого часу, які входять до складу Гоміндану саме як самостійна пролетарська партія із своєю окремою організацією.

Можна сперечатися чи не сперечатися про **доцільність** входження Маркса і його однодумців до складу буржуазно-демократичного союзу Німеччини в 1848 році, коли справа йшла про революційну боротьбу проти абсолютизму спільно з революційною буржуазією. Це питання **тактики.** Але що Маркс визнавав **принципіально** допустимість такого входження,—в цьому не може бути ніякого сумніву.

По-третє. Було б в корені неправильно сказати, що Гоміндан в Ухані є дрібнобуржуазна партія, і поставити на цьому крапку. Так можуть характеризувати Гоміндан лише люди, які не зрозуміли ні імперіалізму в Китаї, ні характеру китайської революції.

Гоміндан не є «звичайна» дрібнобуржуазна партія. Дрібнобуржуазні партії бувають різні. Меншовики й есери в Росії були теж дрібнобуржуазними партіями, але вони були разом з тим партіями **імперіалістичними,** бо вони перебували в бойовому союзі з французькими і англійськими імперіалістами і разом з ними **завойовували** і **пригноблювали** інші країни— Туреччину, Персію, Месопотамію, Галичину.

Чи можна сказати, що Гоміндан є **імперіалістичною** партією? Ясно, що не можна. Гоміндан є партія **антиімперіалістична,** так само як і революція в Китаї є антиімперіалістичною. Різниця тут докорінна. Не бачити цієї різниці і плутати **антиімперіалістичний** Гоміндан з есеро-меншовицькими **імперіалістичними** партіями—значить нічого не зрозуміти в національно-революційному русі Китаю.

Звичайно, якби Гоміндан був **імперіалістичною** дрібнобуржуазною партією, то китайські комуністи не блокувалися б з ним, а послали б його до всіх архангелів. Але в тім-то й справа, що Гоміндан є партія **антиімперіалістична,** яка веде революційну боротьбу з імперіалістами та їх агентами в Китаї. В цьому розумінні Гоміндан стоїть на три голови вище всіх і всяких **імперіалістичних** «соціалістів» типу Керенського і Церетелі.

Навіть Чан Кай-ші, правий гомінданівець, Чан Кай-ші **до** здійсненого ним перевороту, який чинив всі і всякі підступи проти лівих гомінданівців і комуністів,—навіть Чан Кай-ші стояв тоді вище Керенських і Церетелі, бо Керенські і Церетелі вели війну **за** поневолення Туреччини, Персії, Месопотамії, Галичини, **зміцнюючи** тим самим імперіалізм, а Чан Кай-ші

вів війну—погано чи добре—**проти** поневолення Китаю, **ослаблюючи** тим самим імперіалізм.

Помилка Радека, і взагалі опозиції, полягає в тому, що він абстрагується від напівколоніального становища Китаю, не бачить антиімперіалістичного характеру китайської революції і не помічає того, що Гоміндан в Ухані, Гоміндан без правих гомінданівців, є центром боротьби китайських трудящих мас **проти** імперіалізму.

ТРЕТЄ ПИТАННЯ

«Чи нема суперечності між оцінкою Вами Гоміндану (промова на зборах студентів КУТС від 18 травня 1925 р.), **як блоку двох сил — компартії і дрібної буржуазії — і оцінкою, даною в резолюції Комінтерну про Гоміндан, як блок чотирьох класів, в тому числі і великої буржуазії?**

Чи можливе входження китайської компартії в Гоміндан при диктатурі пролетаріату в Китаї?»

По-перше, треба зауважити, що визначення фактичного становища в Гоміндані, дане Комінтерном у грудні 1926 року (VII розширений пленум), передано у вашому «питанні» неправильно, не цілком точно. В «питанні» сказано: «в тому числі і **великої** буржуазії». Але компрадори є теж великою буржуазією. Чи значить це, що в грудні 1926 року Комінтерн вважав компрадорську буржуазію членом блоку в Гоміндані? Ясно, що не значить, бо компрадорська буржуазія була і залишається заклятим ворогом Гоміндану. В резолюції Комінтерну говориться не про велику буржуазію взагалі, а про **«частину** капіталістичної буржуазії». Отже, мова може тут іти не про всяку

велику буржуазію, а про національну буржуазію некомпрадорського типу.

По-друге, повинен заявити, що я не вбачаю суперечності між цими двома визначеннями Гоміндану. Не вбачаю, оскільки ми маємо тут справу з визначенням Гоміндану з двох різних точок зору, з яких ні одна не може бути названа неправильною, бо обидві вони правильні.

Коли я говорив в 1925 році про Гоміндан, як про партію блоку робітників і селян, я зовсім не мав на увазі характеристику **фактичного** стану справ у Гоміндані, характеристику того, які класи примикали до Гоміндану **на ділі** в 1925 році. Коли я говорив про Гоміндан, я мав тоді на увазі Гоміндан, лише як **тип** побудови своєрідної народно-революційної партії в пригноблених країнах Сходу, особливо в таких країнах, як Китай і Індія, як **тип** побудови такої народно-революційної партії, яка **повинна** спиратися на революційний блок робітників і дрібної буржуазії міста і села. Я прямо говорив тоді, що «від політики **єдиного національного фронту** комуністи **повинні перейти** в таких країнах до політики **революційного блоку** робітників і дрібної буржуазії» (див. **Сталін**, «Про політичні завдання Університету народів Сходу»,—«Питання ленінізму», стор. 264 [61]).

Я мав на увазі, виходить, не сучасне, а **майбутнє** народно-революційних партій взагалі, Гоміндану зокрема. І я мав тут цілковиту рацію. Бо організації, на зразок Гоміндану, можуть мати майбутність лише в тому разі, коли вони намагаються спертися на блок робітників і дрібної буржуазії, причому, говорячи про дрібну буржуазію, треба мати на увазі, головним

чином, **селянство**, яке становить **основну** силу дрібної буржуазії в капіталістично відсталих країнах.

А Комінтерн цікавила інша сторона справи. На своєму VII розширеному пленумі він розглядав Гоміндан не з точки зору його майбутнього, не з точки зору того, чим він повинен стати, а з точки зору **сучасного**, з точки зору того, яке **фактичне** становище всередині Гоміндану і які саме класи примикали до Гоміндану **на ділі** в 1926 році. І Комінтерн мав цілковиту рацію, коли він сказав, що на цей момент, на момент, **коли не було ще розколу в Гоміндані**, Гоміндан становив **на ділі** блок робітників, дрібної буржуазії (міста і села) і національної буржуазії. Тут можна було б додати, що не тільки в 1926 році, але і в 1925 році Гоміндан спирався на блок саме цих класів. В резолюції Комінтерну, у виробленні якої я брав найактивнішу участь, прямо сказано, що «пролетаріат утворює блок з селянством, яке активно виступає на боротьбу за свої інтереси, з дрібною міською буржуазією і частиною капіталістичної буржуазії», що «це поєднання сил політично виразилося у відповідному групуванні в партії Гоміндану і кантонському уряді» (див. резолюцію [62]).

Але, оскільки Комінтерн не обмежився **фактичним** станом речей в 1926 році і торкнувся також **майбутнього** Гоміндану, він не міг не сказати, що цей блок є лише тимчасовим блоком, що найближчим часом цей блок повинен бути замінений блоком пролетаріату і дрібної буржуазії. Саме тому і говориться далі в резолюції Комінтерну, що «тепер рух стоїть на порозі до третьої стадії, напередодні нового перегрупування класів», що «на цій стадії розвитку основною

силою руху стане блок ще більш революційного характеру—блок пролетаріату, селянства і міської дрібної буржуазії, **при усуненні*** більшої частини великої капіталістичної буржуазії» (див. там же).

Це і є той самий блок робітників і дрібної буржуазії (селянства), на який повинен був спертися Гоміндан, який починає вже складатися в Ухані після розколу Гоміндану і відходу національної буржуазії і про який говорив я у своїй доповіді в КУТС в 1925 році (див. вище).

Отже, ми маємо, таким чином, характеристику Гоміндану з двох різних боків:

а) з боку його **сучасного**, з боку фактичного стану справ у Гоміндані в 1926 році, і

б) з боку його **майбутнього**, з боку того, чим Гоміндан повинен бути, як **тип** побудови народно-революційної партії в країнах Сходу.

Обидві ці характеристики правомірні і правильні, бо, охоплюючи Гоміндан з двох різних боків, вони дають, кінець кінцем, вичерпну картину.

Постає питання—де ж тут суперечність?

Візьмемо для більшої ясності «Робітничу партію» в Англії («Лейбор парті»). Відомо, що в Англії існує особлива партія робітників, яка спирається на професійні організації робітників і службовців. Ніхто не усумниться назвати цю партію робітничою партією. Вона так і називається не тільки в англійській, але і в усякій іншій марксистській літературі.

Але чи можна сказати, що ця партія є дійсно робітнича партія, класова партія робітників, яка

* Курсив мій. **Й. Ст.**

протиставить себе буржуазії? Чи можна сказати, що вона є **на ділі** партія одного класу, класу робітників, а не партія, скажемо, двох класів? Ні, не можна сказати. **На ділі** Робітнича партія в Англії є партія блоку робітників і дрібної міської буржуазії. **На ділі** ця партія є партія блоку двох класів, причому, якщо говорити про те, чий вплив сильніший в цій партії, вплив робітників, які протиставлять себе буржуазії, чи вплив дрібної буржуазії,то треба сказати, що вплив дрібної буржуазії є переважаючим в цій партії.

Цим, власне, і пояснюється, що Робітнича партія в Англії є **на ділі** придатком ліберально-буржуазної партії. А тимчасом її називають в марксистській літературі **робітничою** партією. Чим пояснити цю «суперечність»? Пояснюється це тим, що при визначенні цієї партії, як партії **робітників**, звичайно мають на увазі не фактичний стан справ у цій партії **тепер**, а той **тип** побудови робітничої партії, в силу якого, при певних умовах, вона повинна перетворитися в **майбутньому** в дійсну класову партію робітників, яка протиставить себе буржуазному світові. Це не виключає, а, навпаки, передбачає той факт, що **на ділі** ця партія є, поки що, партією блоку робітників і дрібної міської буржуазії.

Тут так само нема суперечності, як нема суперечності в усьому тому, про що я говорив тільки що відносно Гоміндану.

Чи можливе входження китайської компартії в Гоміндан при диктатурі пролетаріату в Китаї?

Я думаю, що недоцільне і тому—неможливе. Недоцільне входження не тільки при диктатурі пролетаріату, але і при утворенні Рад робітничих і

селянських депутатів. Бо що таке утворення Рад робітничих і селянських депутатів в Китаї? Це є створення двовладдя. Це є боротьба за владу між Гоміндaном і Радами. Утворення робітничих і селянських Рад є підготовка до переходу від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської, до революції соціалістичної. Чи можна таку підготовку вести під керівництвом **двох** партій, які входять в одну спільну революційно-демократичну партію? Ні, не можна. Історія революції говорить, що підготовка диктатури пролетаріату і перехід до соціалістичної революції може бути проророблений лише під керівництвом **однієї** партії, партії комуністів, якщо, звичайно, мова йде про справжню пролетарську революцію. Історія революції говорить, що диктатура пролетаріату може бути завойована і розвинута лише під керівництвом **однієї** партії, партії комуністів. Без цього нема і не може бути справжньої і повної диктатури пролетаріату в умовах імперіалізму.

Через це не тільки при диктатурі пролетаріату, але і до такої диктатури, при утворенні Рад робітничих і селянських депутатів, компартії доведеться вийти з Гоміндану для того, щоб вести підготовку китайського Жовтня під своїм виключним керівництвом.

Я думаю, що в період утворення Рад робітничих і селянських депутатів у Китаї і підготовки китайського Жовтня китайській комуністичній партії доведеться замінити нинішній блок **всередині** Гоміндану блоком **поза** Гоміндaном на зразок того блоку, який був у нас, скажемо, в період переходу до Жовтня з лівими есерами.

ЧЕТВЕРТЕ ПИТАННЯ

«Чи є уханський уряд демократичною диктатурою пролетаріату і селянства, а якщо ні, то які дальші шляхи боротьби за завоювання демократичної диктатури?

Чи правильне твердження Мартинова, що перехід до диктатури пролетаріату можливий без «другої» революції, а якщо так, то де грань між демократичною диктатурою і диктатурою пролетаріату в Китаї?»

Уханський уряд не є ще демократична диктатура пролетаріату і селянства. Він може стати нею. Він напевно стане демократичною диктатурою, якщо аграрна революція розгорнеться на всю широчінь, але він ще не є орган такої диктатури.

Що треба для того, щоб уханський уряд перетворився в орган демократичної диктатури пролетаріату і селянства? Для цього необхідні, щонайменше, дві речі:

По-перше, необхідно, щоб уханський уряд став урядом аграрно-селянської революції в Китаї, урядом, який всіляко підтримує цю революцію.

По-друге, необхідно, щоб Гоміндан поповнив свою керівну верхівку новими лідерами аграрного руху з селян і робітників і розширив свої низові організації, включивши туди селянські союзи, ради робітничих профспілок та інші революційні організації міста й села.

Тепер Гоміндан об'єднує яких-небудь 500 тисяч членів. Цього мало, страшенно мало для Китаю. Треба, щоб Гоміндан включив до свого складу мільйони революційних селян і робітників і перетворився,

таким чином, в багатомільйонну революційно-демократичну організацію.

Тільки при цих умовах Гоміндан дістане можливість виділити такий революційний уряд, який перетвориться в орган революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства.

Чи говорив дійсно т. Мартинов про мирний перехід до диктатури пролетаріату,—я цього не знаю. Я не читав статті т. Мартинова, не читав, тому що не маю можливості охопити всю нашу повсякденну літературу. Але якщо він дійсно говорив про можливість мирного переходу в Китаї від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської,—то це помилка.

Мене якось запитував Чугунов: «Ну, як, тов. Сталін, чи не можна зробити так, щоб через Гоміндан відразу, без усяких околичностей, перейти до диктатури пролетаріату мирним шляхом?». Я його, в свою чергу, спитав: «А як у вас, т. Чугунов, в Китаї, — чи є у вас праві гомінданівці, капіталістична буржуазія, імперіалісти?». Він відповів ствердно. «Ну, тоді без бійки не обійтись»,—сказав я йому.

Це було ще до перевороту Чан Кай-ші. Принципіально, звичайно, можна поставити питання про можливість мирного розвитку революції в Китаї. Ленін, наприклад, визнавав один час можливим мирний розвиток революції в Росії через Ради. Це було в період від квітня до липня 1917 року. Але після липневої поразки Ленін визнав, що мирний перехід до пролетарської революції треба вважати виключеним. Я думаю, що в Китаї тим більше слід було б

вважати виключеним мирний перехід до пролетарської революції.

Чому?

Тому, по-перше, що надто численні і сильні вороги китайської революції, як внутрішні (Чжан Цзо-лін, Чан Кай-ші, велика буржуазія, джентрі, поміщики і т. д.), так і зовнішні (імперіалісти), щоб можна було думати, що справа може обійтись без серйозних класових битв і без серйозних відколів і перебіжок при дальшому розвитку революції.

Тому, по-друге, що гоміндавівську форму державної організації немає підстав вважати доцільною формою для переходу від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської.

Тому, нарешті, що коли, наприклад, в Росії не вдався мирний перехід до пролетарської революції через Ради, які є класичною формою пролетарської революції, то яка є підстава припускати, що такий перехід може вдатися через Гоміндан?

Через це я думаю, що мирний перехід до пролетарської революції треба вважати в Китаї виключеним.

П'ЯТЕ ПИТАННЯ

«Чому уханський уряд не веде наступу проти Чан Кай-ші, а наступає проти Чжан Цзо-ліна?

Чи не є одночасний наступ уханського уряду і Чан Кай-ші на північ замазуванням фронту боротьби з китайською буржуазією?»

Ну, товариші, ви надто багато вимагаєте від уханського уряду. Звичайно, було б дуже добре побити одночасно і Чжан Цзо-ліна, і Чан Кай-ші,

і Лі Ті-сіна, і Ян Сена. Але зараз становище уханського уряду таке, що воно не дозволяє йому йти в наступ відразу на всіх чотирьох фронтах. Уханський уряд розпочав виступ проти мукденців, принаймні, з двох причин.

По-перше, тому, що мукденці лізуть на Ухан і хочуть його ліквідувати, через що виступ проти мукденців є абсолютно невідкладним заходом оборони.

По-друге, тому, що уханці хочуть з'єднатися з військами Фин Юй-сяна і рушити далі для розширення бази революції, що, знов-таки, є дуже важливою военно-політичною справою для Ухану в сучасний момент.

Одночасний наступ на двох таких важливих фронтах, як фронти проти Чан Кай-ші і Чжан Цзо-ліна, є тепер ділом непосильним для уханського уряду. Я вже не кажу про наступ на захід проти Ян Сена і на південь проти Лі Ті-сіна.

Під час громадянської війни ми, більшовики, були сильніші, і все-таки нам не вдавалось розвивати успішні наступальні операції на всіх фронтах. Яка є підстава вимагати більшого від уханського уряду в даний момент?

І, потім, що значить тепер наступати на Шанхай, коли з півночі йдуть на Ухан мукденці і прихильники У Пей-фу? Це значить полегшити справу мукденців і відкласти на невизначений час з'єднання з військами Фина, нічого не вигравши на сході. Нехай вже краще поки що борсається Чан Кай-ші в районі Шанхая, путаючись там з імперіалістами.

За Шанхай будуть ще бої, і не такі, які ведуться тепер за Чанчжоу і т. д. Ні, там будуть серйозніші

бої. Імперіалізм не поступиться так легко Шанхаєм, який є світовим вузлом схрещування найважливіших інтересів імперіалістичних груп.

Чи не доцільніше буде спочатку з'єднатися з Фином, зміцніти в достатній мірі у воєнному відношенні, розвинути на всю широчінь аграрну революцію, вести посилену роботу щодо розкладу тилу і фронту Чан Кай-ші і потім, після цього, поставити питання про Шанхай в усьому його обсязі? Я думаю, що так буде доцільніше.

Через це справа тут зовсім не в «замазуванні» фронту боротьби з китайською буржуазією, бо його все одно не замажеш, якщо аграрна революція буде розвиватися, а що вона розвивається і буде ще розвиватися,—в цьому навряд чи може бути тепер сумнів. Справа, повторюю, не в «замазуванні», а в тому, щоб побудувати доцільну тактику боротьби.

Деякі товариші думають, що наступ на всіх фронтах є тепер основною ознакою революційності. Ні, товариші, це невірно. Наступ на всіх фронтах в даний момент є дурість, а не революційність. Не можна плутати дурість з революційністю.

ШОСТЕ ПИТАННЯ

«Чи можлива кемалістська революція в Китаї?»

Я вважаю її неймовірною і тому неможливою в Китаї.

Кемалістська революція можлива лише в таких країнах, як Туреччина, Персія, Афганістан, де нема або майже нема промислового пролетаріату і де немає могутньої аграрно-селянської революції. Кемалістська

революція є верхівкова революція національної торговельної буржуазії, революція, що виникла в боротьбі з чужоземними імперіалістами і спрямована у своєму дальшому розвитку, по суті справи, проти селян і робітників, проти самих можливостей аграрної революції.

Кемалістська революція неможлива в Китаї тому, що:

а) там, в Китаї, є певний мінімум бойового і активного промислового пролетаріату, який користується величезним авторитетом серед селян;

б) там є розгорнута аграрна революція, що змітає на своєму шляху пережитки феодалізму.

Багатомільйонне селянство, яке дорвалося вже до землі в цілому ряді провінцій і кероване у своїй боротьбі революційним пролетаріатом Китаю,—ось де протиотрута проти можливості так званої кемалістської революції.

Не можна ставити на одну дошку партію кемалістів і партію лівого Гоміндану в Ухані, так само як не можна ставити на одну дошку Туреччину і Китай. В Туреччині нема таких центрів, як Шанхай, Ухан, Нанкін, Тяньцзін і т. д. Ангорі далеко до Ухана, так само як партії кемалістів далеко до лівого Гоміндану.

Слід так само мати на увазі різницю між Китаєм і Туреччиною з точки зору міжнародного становища. Щодо Туреччини імперіалізм уже добився цілого ряду своїх основних вимог, відібравши у Туреччини Сірію, Палестіну, Месопотамію та інші важливі для імперіалістів пункти. Туреччина тепер зведена до розмірів невеликої держави з населенням в 10—12 мільйонів.

Вона не являє собою ні серйозного ринку, ні вирішальних точок прикладення для імперіалізму. Це могло статися, між іншим, тому, що стара Туреччина являла собою конгломерат національностей, і компактне турецьке населення було тільки в Анатолії.

Не те з Китаєм. Китай являє собою компактну в національному відношенні країну в кілька сот мільйонів населення, яка є дуже важливим ринком збуту і вивозу капіталу в усьому світі. Якщо там, в Туреччині, імперіалізм міг задовольнитися відривом ряду дуже важливих областей на Сході, використовуючи національні антагонізми всередині старої Туреччини між турками і арабами, то тут, в Китаї, імперіалізм мусить бити по живому тілу національного Китаю, розрізаючи його на шматки і відбираючи у нього цілі провінції для того, щоб зберегти свої старі позиції або, принаймні, вдержати частину з цих позицій.

Отже, якщо там, в Туреччині, боротьба з імперіалізмом могла скінчитися куцою антиімперіалістичною революцією з боку кемалістів, то тут, в Китаї, боротьба з імперіалізмом повинна набрати глибоко народного і яскраво-національного характеру і повинна поглиблюватися крок за кроком, доходячи до запеклих сутичок з імперіалізмом і потрясаючи самі основи імперіалізму в усьому світі.

Найглибша помилка опозиції (Зінов'єв, Радек, Троцький) полягає в тому, що вона не бачить всієї цієї різниці між Туреччиною і Китаєм, змішує революцію кемалістську з революцією аграрною і валить все, без розбору, в одну купу.

Я знаю, що серед китайських націоналістів є люди, які плекають ідею кемалізму. Претендентів на роль

Кемаля є там тепер немало. Серед них перший—Чан Кай-ші. Я знаю, що деякі японські журналісти схильні вважати Чан Кай-ші за китайського Кемаля. Але це все мрії, ілюзії переляканих буржуа. В Китаї повинні перемогти **або** китайські Муссоліні, на зразок Чжан Цзо-ліна і Чжан Цзун-чана, для того, щоб бути потім скинутими розмахом аграрної революції, **або** Ухан.

Чан Кай-ші і його сподвижники, які намагаються вдержатися посередині між цими двома таборами, повинні впасти неминуче, поділивши долю Чжан Цзо-ліна і Чжан Цзун-чана.

СЬОМЕ ПИТАННЯ

«Чи треба зараз висунути лозунг негайного захоплення землі селянством у Китаї і як розцінювати факти захоплення землі в Хунані?»

Я думаю, що треба. Фактично лозунг конфіскації землі в деяких районах уже проводиться. В цілому ряді районів, як-от Хунань, Хубей і т. д., селяни вже захоплюють землю знизу, будують свій суд, свою розправу, свою самооборону. Я думаю, що до лозунга конфіскації землі найближчим часом перейде все селянство Китаю. В цьому сила китайської революції.

Якщо Ухан хоче перемогти, якщо він хоче створити дійсну силу і проти Чжан Цзо-ліна, і проти Чан Кай-ші, і проти імперіалістів,—він повинен всіляко підтримати аграрно-селянську революцію за захоплення поміщицьких земель.

Безглуздо думати, що феодалізм і імперіалізм можна повалити в Китаї самими лише військовими силами. Без аграрної революції і без активної

підтримки уханських військ з боку багатомільйонних мас селян і робітників повалити такі сили неможливо.

Переворот Чан Кай-ші часто оцінюється опозицією як занепад китайської революції. Це помилка. Люди, які оцінюють переворот Чан Кай-ші, як занепад китайської революції, стоять на ділі за Чан Кай-ші, стоять на ділі за те, щоб Чан Кай-ші був повернений в уханський Гоміндан. Вони, видимо, думають, що якби Чан Кай-ші не відколовся, то справа революції ішла б краще. Це безглуздо і нереволюційно. Переворот Чан Кай-ші на ділі привів до очищення Гоміндану від скверни і до пересунення ядра Гоміндану вліво. Звичайно, переворот Чан Кай-ші не міг обійтись без часткової поразки робітників в ряді районів. Але це є лише часткова і тимчасова поразка. Насправді, з переворотом Чан-Кай-ші революція **в цілому** вступила у вищу фазу свого розвитку, у фазу **аграрного** руху.

В цьому сила і могутність китайської революції.

Рух революції не можна розглядати, як рух по суцільній висхідній лінії. Це книжне, не реальне уявлення про революцію. Революція рухається завжди зигзагами, наступаючи і громлячи старі порядки в одних районах, зазнаючи часткових поразок і відступаючи в інших районах. Переворот Чан Кай-ші є один з тих зигзагів у ході китайської революції, який став потрібний для того, щоб очистити революцію від скверни і рушити її вперед по шляху могутнього аграрного руху.

Але щоб він, цей аграрний рух, міг оформитися, він повинен мати свій узагальнюючий лозунг. Цим лозунгом є конфіскація поміщицьких земель.

ВОСЬМЕ ПИТАННЯ

«Чому лозунг організації Рад в сучасний момент є неправильним?

Чи не загрожує китайській компартії небезпека лишитися в хвості руху в зв'язку з фактами організації робітничих Рад в Хенані?»

Про які Ради йде мова, про Ради **пролетарські** чи про Ради **непролетарські,** про Ради «селянські», Ради «трудящих», Ради «народні»? Ленін у своїх тезах на II конгресі Комінтерну говорив про створення «селянських Рад», «Рад трудящих» у відсталих країнах Сходу. Він мав на увазі такі країни, як Середню Азію, де «нема або майже нема промислового пролетаріату». Він мав на увазі такі країни, як Персія, Афганістан і т. д. Цим, власне, і пояснюється, що в тезах Леніна нема ні одного слова про організацію **робітничих** Рад в таких країнах.

Але з цього видно, що тези Леніна мали на увазі не Китай, відносно якого не можна сказати, що там «нема або майже нема промислового пролетаріату», а інші країни Сходу, більш відсталі.

Отже, мова йде про негайне створення Рад **робітничих** і селянських депутатів в Китаї. Отже, при розв'язанні цього питання треба мати на увазі не тези Леніна, а тези Роя, прийняті тим же II конгресом Комінтерну, де говориться про створення **робітничих** і селянських Рад в таких країнах, як Китай і Індія. Але там говориться про те, що **робітничі** і селянські Ради в цих країнах слід створювати при переході від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської.

Що таке Ради **робітничих** і селянських депутатів? Ради робітничих і селянських депутатів є, головним чином, органи повстання проти існуючої влади, органи боротьби за нову революційну владу, органи нової революційної влади. Ради робітничих і селянських депутатів є, разом з тим, центри організації революції.

Але Ради робітничих і селянських депутатів можуть бути центрами організації революції лише в тому разі, якщо вони є органами повалення існуючої влади, якщо вони є органами нової революційної влади. Не будучи органами нової революційної влади, вони не можуть бути і центрами організації революційного руху. Цього не хоче зрозуміти опозиція, воюючи проти ленінського розуміння Рад робітничих і селянських депутатів.

Що значить тепер створення Рад робітничих і селянських депутатів в районі діяння, скажемо, уханського уряду? Це значить створення двовладдя, створення органів повстання проти уханського уряду. Чи повинні китайські комуністи скидати тепер уханський уряд? Ясно, що не повинні. Навпаки, вони повинні його підтримувати, перетворюючи його в орган боротьби проти Чжан Цзо-ліна, проти Чан Кай-ші, проти поміщиків і джентрі, проти імперіалізму.

Але якщо компартія не повинна тепер скидати уханський уряд, то для чого ж створювати **тепер** Ради робітничих і селянських депутатів?

Одно з двох:

або тепер же створюються Ради робітничих і селянських депутатів для того, щоб скинути уханський уряд, що неправильно і недопустимо в даний момент;

або, створюючи тепер же Ради робітничих і селянських депутатів, комуністи не ведуть лінію на повалення уханського уряду, Ради не перетворюються в органи нової революційної влади,—і тоді вони, Ради, вмирають, перетворюючись у пародію Рад.

Проти цього і остерігав завжди Ленін, коли говорив він про створення Рад робітничих і селянських депутатів.

У вашому «питанні» говориться про появу робітничих Рад в Хенані і про те, що компартія рискує лишитися в хвості руху, якщо вона не піде в маси з лозунгом про створення Рад. Це дурниці, товариші. Ніяких Рад робітничих депутатів зараз нема в Хенані. Це утка, пущена англійською пресою. Там є «червоні списи»[63], там є селянські союзи, але про Ради робітничих депутатів нема поки що й помину.

Звичайно, можна створити робітничі Ради. Це справа не дуже важка. Але справа не в створенні робітничих Рад, а в тому, щоб перетворити їх в органи нової революційної влади. Без цього Ради—пустишка, пародія на Ради. Створити передчасно робітничі Ради для того, щоб потім провалити їх і перетворити в пустишку,—це сáме й значить полегшити перетворення китайської компартії з вождя буржуазно-демократичної революції в придаток всіх і всяких «ультралівих» вправ з Радами.

Хрустальов, перший голова Ради робітничих депутатів в Пітері в 1905 році, теж вимагав відновлення, а значить, і створення Рад робітничих депутатів літом 1906 року, вважаючи, що Ради самі по собі здатні перевернути співвідношення класових сил, незалежно від обстановки. Ленін висловився тоді проти

Хрустальова, сказавши, що створювати літом 1906 року Ради робітничих депутатів не слід, тому що ар'єргард (селянство) ще не підійшов до авангарду (пролетаріату), а при таких умовах створювати Ради і давати тим самим лозунг повстання — рисковано і недоцільно.

Але з цього виходить, що, по-перше, не можна перебільшувати роль Рад самих по собі і, по-друге, при створенні Рад робітничих і селянських депутатів не можна не зважати на навколишню обстановку.

Чи треба взагалі створювати Ради робітничих і селянських депутатів в Китаї?

Так, треба створювати. Створювати їх доведеться після зміцнення уханського революційного уряду, після розгортання аграрної революції, при переході від революції аграрної, від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської.

Створювати Ради робітничих і селянських депутатів—значить закласти основи Радянської влади в Китаї. Але закласти основи Радянської влади—це значить закласти основи двовладдя і держати курс на заміну нинішньої уханської гомінданівської влади владою Радянською.

Я думаю, що для цього ще не прийшов час.

У вашому «питанні» говориться про гегемонію пролетаріату і компартії в Китаї.

А що потрібно для того, щоб полегшити китайському пролетаріатові роль вождя, роль гегемона в нинішній буржуазно-демократичній революції?

Для цього потрібно, насамперед, щоб китайська компартія являла собою згуртовану організацію робітничого класу із своєю програмою, із своєю плат-

формою, із своєю власною організацією, із своєю власною лінією.

Для цього потрібно, по-друге, щоб китайські комуністи стояли в перших рядах аграрно-селянського руху, щоб вони вчили селян, особливо бідноту з селян, організовуватися в революційні союзи і комітети і вести справу до конфіскації поміщицьких земель.

Для цього потрібно, по-трете, щоб китайські комуністи закріплялися в армії, революціонізували її, перебудовували її і перетворювали її із знаряддя окремих авантюристів у знаряддя революції.

Для цього потрібно, нарешті, щоб китайські комуністи брали участь у місцевих і центральних органах уханського уряду, в місцевих і центральних органах уханського Гоміндану і вели там рішучу політику за дальше розв'язування революції як проти поміщиків, так і проти імперіалізму.

Опозиція думає зберегти самостійність китайської компартії шляхом відриву від революційно-демократичних сил і виходу її з Гоміндану та уханського уряду. Але це була б така досить сумнівна «самостійність», про яку говорили у нас меншовики в 1905 році. Відомо, що меншовики, виступаючи тоді проти Леніна, говорили: «нам потрібна не гегемонія, а самостійність робітничої партії». Ленін правильно відповідав тоді, що це є заперечення самостійності, бо протиставлення самостійності гегемонії є перетворення пролетаріату в придаток ліберальної буржуазії.

Я думаю, що опозиція, яка говорить тепер про самостійність китайської компартії і разом з тим вимагає або натякає на вихід китайської компартії

з Гоміндану і уханського уряду, скочується на шлях меншовицької «самостійності» періоду 1905 року. Справжню самостійність і справжню гегемонію компартія може зберегти лише в тому разі, якщо вона стане керівною силою як всередині Гоміндану, так і поза ним, в широких масах трудящих.

Не вихід з Гоміндану, а забезпечення керівної ролі компартії, як в Гоміндані, так і поза ним,—ось що вимагається тепер від китайської компартії, якщо вона хоче бути дійсно самостійною.

ДЕВ'ЯТЕ ПИТАННЯ

«Чи можна в сучасний момент поставити питання про утворення регулярної Червоної Армії в Китаї?»

Я думаю, що в перспективі це питання треба обов'язково мати на увазі. Але якщо питання стоїть практично, то зараз, в дану хвилину, замінити нинішню армію новою армією, Червоною Армією, неможливо просто через те, що замінити її поки що нічим.

Головне **зараз** полягає в тому, щоб, поліпшуючи існуючу армію і революціонізуючи її всіма доступними засобами, закласти тепер же основи нових революційних полків і дивізій з революційних селян, які пройшли школу аграрної революції, і з революційних робітників, створити ряд нових, дійсно надійних корпусів з надійним комскладом і зробити їх оплотом революційного уряду в Ухані.

Ці корпуси і будуть ядром тієї нової армії, яка розгорнеться потім в Червону Армію.

Це необхідно як для боротьби на фронтах, так і, особливо, для боротьби в тилу проти всіх і всяких контрреволюційних вискочок.

Без цього нема гарантії від провалів у тилу і на фронті, від перебіжок і зрад.

Я думаю, що цей шлях є, поки що, єдино можливим і доцільним шляхом.

ДЕСЯТЕ ПИТАННЯ

«Чи можливий зараз, в момент боротьби з буржуазією, лозунг захоплення китайських підприємств?

При яких умовах можливе захоплення іноземних фабрик в Китаї і чи приведе це до одночасного захоплення китайських підприємств?»

Я думаю, що, загалом кажучи, справа ще не дозріла для того, щоб перейти до захоплення китайських підприємств. Але не виключено, що упертий саботаж китайських підприємців, закриття цілого ряду таких підприємств і штучне створення безробіття—може змусити уханський уряд до того, щоб уже тепер почати націоналізацію деяких таких підприємств і приведення їх в рух силами уханського уряду.

Можливо, що вже тепер уханський уряд буде змушений здійснити **в окремих випадках** такий захід, як захід запобіжний, проти особливо злісних і контрреволюційних китайських підприємців.

Щодо іноземних підприємств, то справа націоналізації цих підприємств є питанням майбутнього. Націоналізація цих підприємств є оголошення прямої війни імперіалістам. Але щоб оголосити таку війну,

потрібна трохи інша обстановка, більш сприятлива, ніж тепер.

Я думаю, що на даній стадії революції, коли революція ще не зміцніла, такий захід є передчасним і тому недоцільним.

Завдання полягає тепер не в цьому, а в тому, щоб роздути щосили полум'я аграрної революції, забезпечити гегемонію пролетаріату в цій революції, зміцнити Ухан і перетворити його в центр боротьби проти всіх і всіляких ворогів китайської революції.

Не можна звалювати на себе відразу всі завдання, рискуючи надірватися. Тим більше, що Гоміндан і його уряд не пристосовані для розв'язання таких кардинальних завдань, як завдання експропріації буржуазії, китайської і іноземної.

Для розв'язання таких завдань потрібна інша обстановка, інша фаза революції, інші органи революційної влади.

Й. Сталін. Революція в Китаї і помилки опозиції. М.—Л., 1927

ПРО ЛОЗУНГ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ І БІДНІШОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЯ

Відповідь С. Покровському

Я думаю, що Ваш лист від 2 травня ц. р. не дає **ні** приводу, ні підстави для того, щоб відповісти докладно, так би мовити, по всіх пунктах.

Власне кажучи, він не дає нічого особливо нового в порівнянні з листом Ян—ського.

Коли я все ж відповідаю на Ваш лист, то тому, що він містить деякі елементи прямої реставрації каменевщини періоду квітень—травень 1917 року. Тільки для викриття цих елементів реставрації каменевщини я вважаю за потрібне відповісти коротко на Ваш лист.

1) Ви говорите у своєму листі, що «на ділі ми мали в період від Лютого до Жовтня лозунг союзу **з усім** селянством», що в «період від Лютого до Жовтня партія відстоювала і захищала свій **старий** лозунг щодо селянства—союз **з усім** селянством в цілому».

Виходить, по-перше, що більшовики в період підготовки Жовтня (квітень—жовтень 1917 р.) не ставили своїм завданням проведення борозни між біднішим селянством і заможними селянами, а брали селянство як ціле.

Виходить, по-друге, що в період підготовки Жовтня більшовики не замінили старого лозунга—«диктатура пролетаріату і селянства»—новим лозунгом—«диктатура пролетаріату і біднішого селянства», а залишалися при старих позиціях, даних в брошурі Леніна «Дві тактики» в 1905 році.

Виходить, по-третє, що більшовицька політика боротьби з ваганнями і угодовством Рад, в період підготовки Жовтня (березень—жовтень 1917 р.), з ваганнями середнього селянства в Радах і на фронті, з ваганнями між революцією і контрреволюцією, з ваганнями і угодовством, які набрали особливо гострого характеру в липневі дні, коли Ради на чолі з угодовцями з есерів і меншовиків пішли в ногу з контрреволюційними генералами в справі ізоляції більшовиків,—виходить, що більшовицька боротьба з цими ваганнями і угодовством певних верств селянства була безпредметною і абсолютно непотрібною.

Виходить, нарешті, що Каменев мав рацію, відстоюючи у квітні—травні 1917 року старий лозунг диктатури пролетаріату і селянства, а Ленін, який вважав цей лозунг уже застарілим і який проголосив новий лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства, не мав рації.

Досить тільки поставити ці питання, щоб зрозуміти всю недоладність Вашого листа в цілому.

Але тому що Ви великий любитель окремих цитат з творів Леніна, звернімося до цитат.

Не треба великого труда, щоб довести, що **новим** в аграрних відносинах Росії після лютневого перевороту, з точки зору дальшого розвитку революції, Ленін вважав не спільність інтересів пролетаріату

і селянства в цілому, а **розкол** біднішого селянства із заможним селянством, з яких перше, тобто бідніше селянство, тягло до пролетаріату, а друге, тобто заможне селянство, ішло за Тимчасовим урядом.

Ось що говорив про це Ленін у **квітні** 1917 року, полемізуючи з Каменевим і каменевщиною:

«Недозволенно пролетарській партії покладати **тепер** * надії **на** спільність інтересів з селянством» (див. промову **Леніна** на Квітневій конференції 1917 р., т. XX, стор. 245).

Далі:

«Уже тепер ми бачимо в рішеннях ряду селянських з'їздів думку підождати з розв'язанням аграрного питання до Установчих Зборів,—це перемога **заможного селянства** *, яке схиляється до кадетів» (див. промову **Леніна** на Петроградській загальноміській конференції у квітні 1917 р., т. XX, стор. 176).

Далі:

«Можливо, що селянство візьме всю землю і всю владу. Я не тільки не забуваю цієї можливості, не обмежую свого кругозору одним сьогоднішнім днем, а прямо і точно формулюю аграрну програму з урахуванням **нового** явища більш глибокого **розколу** * наймитів і бідніших селян з селянами-хазяями» (див. квітневу статтю **Леніна** «Листи про тактику», т. XX, стор. 103).

Ось у чому вбачав Ленін **нове** і **важливе** в новій обстановці на селі **після** лютневої революції.

Ось із чого виходив Ленін при побудові політики партії в період після лютого 1917 року.

З цього положення виходив Ленін, коли він говорив на загальноміській Петроградській конференції у квітні 1917 року:

«Тільки на місці тут **ми** вже дізналися, що Рада Р. і С. Д. віддала владу Тимчасовому Урядові. Рада Р. і С. Д. є здійснення

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

диктатури пролетаріату і солдатів; серед останніх більшість селян. Це і є диктатура пролетаріату і селянства. Але ця «диктатура» вступила **в** угоду з буржуазією. Тут і потрібен **перегляд «старого» більшовизму»*** (див. т. XX, стор. 176).

З цього ж положення виходив Ленін, коли він писав у квітні 1917 року:

«Хто говорить **тепер** тільки про «революц.-демокр. диктатуру пролетаріату і селянства», той відстав від життя, той внаслідок цього **перейшов** на ділі до дрібної буржуазії проти пролетарської класової боротьби, того треба здати в архів «більшовицьких» дореволюційних рідкостей (можна назвати: архів «старих більшовиків»)» (див. т. XX, стор. 101).

На цьому грунті і народився лозунг диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства **замість** старого лозунга—диктатури пролетаріату і селянства.

Ви можете сказати, як це і робите у Вашому листі, що це є троцькістське перестрибування через незавершену ще селянську революцію, але це буде так само переконливо, як переконливе було подібне заперечення Каменева, спрямоване у квітні 1917 року проти Леніна.

Ленін цілком враховував таке заперечення, коли він сказав:

«Троцькізм — «без царя, а уряд робітничий». Це невірно. Дрібна буржуазія є, її викинути не можна. Але у неї дві частини. **Бідніша*** її частина йде з робітничим класом» (див. т. XX, стор. 182).

Помилка Каменева, а тепер Ваша помилка полягає в невмінні підмітити і підкреслити різницю між двома частинами дрібної буржуазії, в даному разі—

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

селянства, в невмінні **виділити** біднішу частину селянства з усієї маси селянства в цілому і **побудувати** на цьому політику партії в обстановці переходу від першого етапу революції в 1917 році до другого її етапу, в невмінні **вивести** з цього новий лозунг, другий стратегічний лозунг партії про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства.

Простежимо послідовно практичну історію лозунга «диктатури пролетаріату і біднішого селянства» від квітня до жовтня 1917 року в працях Леніна.

Квітень 1917 року:

«Своєрідність поточного моменту в Росії полягає **в переході від першого** * етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, — **до другого** її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і **бідніших верств селянства**» * (див. «Квітневі тези» **Леніна**, т. XX, стор. 88).

Липень 1917 року:

«Революційні робітники, якщо їх підтримають **бідніші селяни** *, одні тільки спроможні зломити опір капіталістів, повести **народ** до завоювання землі без викупу, до повної свободи, до перемоги над голодом, до перемоги над війною, до справедливого і тривкого миру» (див. т. XXI, стор. 77).

Серпень 1917 року:

«Тільки пролетаріат, що керує **біднішим селянством** * (напівпролетарями, як говорить наша програма), може закінчити **війну** демократичним миром, загоїти її рани, розпочати кроки до соціалізму, які стали безумовно необхідними і **невідкладними**, — *таке є визначення нашої класової політики тепер*» (див. т. XXI, стор. 111).

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Вересень 1917 року:

«Тільки диктатура пролетарів і **бідніших селян** * здатна зломити опір капіталістів, проявити дійсно величну сміливість і рішучість влади, забезпечити собі захоплену, беззавітну, дійсно героїчну підтримку мас і в армії, і в селянстві» (див. т. XXI, стор. 147).

Вересень — жовтень 1917 року, брошура «Чи вдержать більшовики державну владу?», де Ленін полемізує з «Новой Жизнью» [64]:

«**Або** * вся влада буржуазії — цього ви давно не захищаете, і сама буржуазія не сміє навіть заікнутися про це, знаючи, що вже 20—21 квітня таку владу народ одним порухом плеча скинув і скине тепер втроє рішучіше, нещадніше. **Або** * влада дрібної буржуазії, тобто коаліція (союз, угода) її з буржуазією, бо самостійно і незалежно дрібна буржуазія влади не хоче і **не може** взяти, як довів досвід усіх революцій, як доводить і економічна наука, яка роз'яснює, що в капіталістичній країні можна стояти за капітал, можна стояти за працю, але посередині встояти не можна. Ця коаліція в Росії півроку випробувала *не десятки способів і провалилась.* **Або** *, *нарешті, вся влада пролетарям і* **біднішим селянам** *, проти буржуазії, для того, щоб зломити її опір. Це ще не випробувано, і це ви, панове із «Новой Жизни», **відраджуєте** народові, залякуючи його вашою власною заляканістю перед буржуазією. Нічого четвертого і вигадати не можна» (див. т. XXI, стор. 275).

Такі є факти.

Всі ці факти і події з історії підготовки Жовтня Ви «благополучно» **обминаєте**, «благополучно» **викреслюєте** з історії більшовизму **боротьбу** більшовиків в період підготовки Жовтня з **ваганнями і угодовством** «селян-хазяїв», які сиділи тоді в Радах, «благополучно» **ховаєте** лозунг Леніна про диктатуру

* Курсив мій. **Й. Ст.**

пролетаріату і біднішого селянства і уявляєте собі разом з тим, що це не є **насильство** над історією, над ленінізмом.

З цих цитат, кількість яких можна було б збільшити, Ви повинні бачити, що більшовики брали за вихідний пункт після лютого 1917 року не селянство в цілому, а біднішу його частину, вони йшли до Жовтня не під **старим** лозунгом диктатури пролетаріату і селянства, а під **новим** лозунгом диктатури пролетаріату і біднішого селянства.

З цього видно, що більшовики проводили цей лозунг у боротьбі з ваганнями і угодовством Рад, з ваганнями і угодовством певної частини селянства, яка сиділа в Радах, з ваганнями і угодовством певних партій дрібнобуржуазної демократії, ім'я яким — есери і меншовики.

З цього видно, що без нового лозунга диктатури пролетаріату і біднішого селянства ми не могли б зібрати досить могутньої політичної армії, здатної подолати угодовство есерів і меншовиків, нейтралізувати вагання певної частини селянства, повалити буржуазну владу і зробити, таким чином, можливим доведення до кінця буржуазної революції.

З цього видно, що «до Жовтня ми йшли і перемогли в Жовтні разом з біднішим селянством при опорі куркульства (теж селянство) і ваганнях з боку середнього селянства» (див. мою відповідь Ян—ському *).

Виходить, таким чином, що в квітні 1917 року, як і за весь період підготовки Жовтня, мав рацію Ленін, а не Каменєв, а Ви, що реставруєте нині

* Див. цей том, стор. 210. *Ред.*

каменєвщину, потрапляєте начебто в не зовсім хорошу компанію.

2) На противагу всьому сказаному вище Ви наводите слова Леніна про те, що в жовтні 1917 року *ми брали владу при підтримці* селянства **в цілому.** Що ми брали владу при **певній** підтримці селянства в цілому, це цілком правильно. Але Ви забули додати «дрібницю»: селянство **в цілому** підтримувало нас у Жовтні, і після Жовтня, лише **остільки, оскільки** ми доводили до кінця буржуазну революцію. Це дуже важлива «дрібниця», яка вирішує в даному разі питання. «Забувати» таку важливу «дрібницю» і замазувати, таким чином, дуже важливе питання недозволенно більшовикові.

З Вашого листа видно, що Ви **протиставите** слова Леніна про підтримку селянства **в цілому** лозунгові партії про «диктатуру пролетаріату і **біднішого** селянства», даному тим же Леніним. Але для того, щоб протипоставити ці слова Леніна попереднім цитатам із творів Леніна, для того, щоб мати підставу спростувати попередні цитати Леніна про лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства наведеними Вами словами того ж Леніна про селянство в цілому,— для цього треба довести, принаймні, дві речі.

По-перше. Треба довести, що доведення до кінця буржуазної революції є **головним** у Жовтневій революції. Ленін вважає, що доведення до кінця буржуазної революції є **«побічним»** продуктом Жовтневої революції, яка розв'язала це завдання **«мимохідь».** Треба, насамперед, спростувати це положення Леніна і довести, що **головним** у Жовтневій революції є не повалення влади буржуазії і перехід влади в руки

пролетаріату, а доведення до кінця буржуазної революції. Спробуйте довести це, і тоді я готовий визнати, що лозунгом партії від квітня до жовтня 1917 року була у нас не диктатура пролетаріату і біднішого селянства, а диктатура пролетаріату і селянства.

З Вашого листа видно, що Ви, не вважаючи за можливе взяти на себе це більш ніж рисковане завдання, намагаєтесь, однак, «мимохідь» довести, що в одному з найважливіших питань Жовтневої революції, в питанні про мир, нас підтримувало нібито **все** селянство в цілому. Це, звичайно, невірно. Це зовсім невірно. В питанні про мир Ви збилися на обивательську точку зору. Насправді питання про мир було тоді у нас питанням про владу, бо тільки з переходом влади в руки пролетаріату можна було розраховувати на вихід з імперіалістичної війни.

Ви забули, мабуть, слова Леніна про те, що «закінчити війну можна тільки переходом влади до іншого класу», що ««геть війну»—не значить кидання штика. Це значить перехід влади до іншого класу» (див. промову **Леніна** на Петроградській загальноміській конференції у квітні 1917 р., т. XX, стор. 181 і 178).

Отже, одно з двох: або Ви повинні довести, що **головним** у Жовтневій революції є доведення до кінця буржуазної революції, або Ви цього не доведете,— і тоді сам собою напрошується висновок про те, що селянство **в цілому** могло нас підтримувати у Жовтні лише остільки, **оскільки** ми доводили до кінця буржуазну революцію, ліквідуючи монархію, поміщицьку власність і поміщицькі порядки.

По-друге. Ви повинні довести, що більшовики могли добитися підтримки селянства в цілому у Жовтні і після Жовтня, оскільки вони доводили до кінця буржуазну революцію, **без** систематичного проведення лозунга диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства за весь період підготовки Жовтня, **без** систематичної боротьби з угодовством дрібнобуржуазних партій, яка випливає з цього лозунга, **без** систематичного викриття вагань певних верств селянства та їх представників у Радах, яке випливає з того ж лозунга.

Спробуйте довести це. Справді, чому нам вдалося забезпечити собі підтримку селянства в цілому в Жовтні і після Жовтня? Тому, що ми дістали можливість довести до кінця буржуазну революцію.

Чому ми дістали таку можливість? Тому, що нам вдалося повалити буржуазну владу і замінити її владою пролетаріату, яка тільки й здатна довести до кінця буржуазну революцію.

Чому нам вдалося повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату? Тому, що ми вели підготовку Жовтня під лозунгом диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства, тому, що, виходячи з цього лозунга, ми вели систематичну боротьбу з угодовством дрібнобуржуазних партій, тому, що, виходячи з цього лозунга, ми вели систематичну боротьбу з ваганнями середнього селянства в Радах, тому, що **тільки при такому лозунгу** ми могли перебороти вагання середняка, розбити угодовство дрібнобуржуазних партій і зібрати таку політичну армію, яка здатна повести боротьбу за перехід влади в руки пролетаріату.

Навряд чи треба доводити, що без цих попередніх умов, які визначили долю Жовтневої революції ми не могли б добитися підтримки селянства **в цілому** ні в Жовтні, ні після Жовтня в справі доведення до кінця буржуазної революції.

Ось як треба розуміти з'єднання селянських воєн з пролетарською революцією.

Ось чому **протиставити** підтримку селянства в цілому у Жовтні і після Жовтня в справі доведення до кінця буржуазної революції фактові підготовки Жовтневої революції під лозунгом диктатури пролетаріату і **біднішого** селянства—значить **нічого не зрозуміти в ленінізмі.**

Основна Ваша помилка полягає в тому, що Ви не зрозуміли ні факту переплетення в ході Жовтневої революції завдань **соціалістичних** з завданнями доведення до кінця **буржуазної** революції, ні механіки перетворення в життя окремих вимог Жовтневої революції, які випливають з другого стратегічного лозунга партії про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства.

Читаючи Ваш лист, можна подумати, що не ми взяли селянство на службу пролетарській революції, а, навпаки, «селянство в цілому», включаючи й куркульство, взяло на службу собі більшовиків. Погані були б справи більшовиків, якби вони так легко «поступали» на службу до непролетарських класів.

Каменевщина періоду квітня 1917 року—ось що тягне Вас за ноги.

3) Ви твердите, що Сталін не бачить різниці між обстановкою 1905 року і обстановкою на лютий 1917 року. Це, звичайно, несерйозно. Я цього

не говорив і говорити не міг. Я говорив у своєму листі лише про те, що лозунг партії про диктатуру пролетаріату і селянства, даний у 1905 році, дістав своє підтвердження в лютневій революції 1917 року. І це, звичайно, вірно. Саме так і змальовував Ленін становище у своїй статті «Селяни і робітники» в серпні 1917 року:

«Тільки пролетаріат і селянство можуть повалити монархію — таке було основне, на той час (мається на увазі 1905 рік. **Й. Ст.**), визначення нашої класової політики. І це визначення було вірне. **Лютий і березень 1917 року зайвий раз підтвердили це»** * (див. т. XXI, стор. 111).

Ви просто зволите прискіпуватись.

4) Ви намагаєтесь, далі, обвинуватити Сталіна в суперечностях, протиставлячи його тезі про угодовство середняка **до Жовтня** цитату з брошури Сталіна «Питання ленінізму», де говориться про можливість будівництва соціалізму спільно з середнім селянством **після зміцнення диктатури пролетаріату.**

Не треба великого труда, щоб довести абсолютну ненауковість такого ототожнення двох різних явищ. Середняк перед Жовтнем, коли при владі стояла буржуазія, і середняк після зміцнення диктатури пролетаріату, коли буржуазія вже повалена і експропрійована, кооперація розвинулась і основні засоби виробництва зосереджені в руках пролетаріату,—дві речі різні. Ототожнювати ці два роди середняка і ставити їх на одну дошку,—це значить розглядати явища поза зв'язком з історичною обстановкою і розгубити всі перспективи. Це щось на зразок зінов'єв-

* Курсив мій. **Й. Ст.**

ської манери цитування з переплутуванням усіх дат і періодів.

Якщо це називається «революційною діалектикою», то треба визнати, що Покровський побив усі рекорди «діалектичного» крючкотворства.

5) Решти питань не торкаюсь, бо вважаю, що вони вже вичерпані в листуванні з Ян—ським.

20 травня 1927 р.

Вперше надруковано в книзі:
Й. Сталін. Питання ленінізму. 4-е вид., 1928

РЕВОЛЮЦІЯ В КИТАЇ І ЗАВДАННЯ КОМІНТЕРНУ

Промова на X засіданні VIII пленуму ВККІ[65] 24 травня 1927 р.

I

ДЕЯКІ ДРІБНІ ПИТАННЯ

Товариші! Я повинен просити вибачення, що спізнився сьогодні на засідання Виконкому і не міг заслухати повністю промову Троцького, яку він тут читав на Виконкомі.

Я думаю, однак, що Троцький дав за останні дні таку масу літератури, тез і листів до Виконкому в китайському питанні, що в матеріалах для критики опозиції у нас не може бути недостачі.

Через це у своїй критиці помилок Троцького я виходитиму з цих документів, не сумніваючись, що ця критика буде разом з тим критикою основ сьогоднішньої промови Троцького.

Я постараюсь, по можливості, відмести особистий елемент в полеміці. Особисті нападки Троцького і Зінов'єва на окремих членів Політбюро ЦК ВКП(б) і Президії ВККІ не варті того, щоб спинятися на них.

Видимо, Троцький хотів би удати з себе якогось героя на засіданнях Виконкому Комінтерну з тим, щоб перетворити роботу Виконкому в питаннях про воєнну небезпеку, китайську революцію і т. д.—в роботу по питанню про Троцького. Я думаю, що Тро-

цький не заслуговує такої великої уваги. (Голос з місця: «Правильно!».) Тим більше, що він нагадує більше актора, ніж героя, а змішувати актора з героєм не можна ні в якому разі.

Я вже не кажу про те, що нема нічого образливого для Бухаріна або Сталіна в тому, що такі люди, як Троцький і Зінов'єв, викриті VII розширеним пленумом Виконкому на соціал-демократичному ухилі, лають щосили більшовиків. Навпаки, було б для мене найглибшою образою, коли б напівменшовики типу Троцького і Зінов'єва хвалили, а не лаяли мене.

Я не буду також багато говорити про те, чи порушила опозиція своїми нинішніми фракційними виступами зобов'язання, дані нею 16 жовтня 1926 року. Троцький запевняє, що за декларацією опозиції від 16 жовтня 1926 року він має право відстоювати свої погляди. Це, звичайно, вірно. Але, якщо Троцький думає твердити, що цим вичерпується декларація, то це не можна назвати інакше, як софізмом.

В декларації опозиції від 16 жовтня говориться не тільки про права опозиції відстоювати свої погляди, але і про те, що ці погляди можуть бути відстоювані лише в партійно-допустимих рамках, що фракційність повинна бути відкинута і ліквідована, що опозиція зобов'язана «беззастережно підкорятися» волі партії і рішенням ЦК, що опозиція повинна не тільки підкорятися цим рішенням, але і «проводити» їх в життя сумлінно.

Чи слід ще доводити після всього цього, що декларація опозиції від 16 жовтня 1926 року порушена нею і розірвана на шматки якнайгрубіше.

Не буду також багато говорити про непристойні і грубо-наклепницькі перекручення позиції ЦК ВКП(б) і Комінтерну в китайському питанні, дані в численних тезах, статтях і промовах опозиції. Троцький і Зінов'єв не перестають твердити, що ЦК ВКП(б) і Комінтерн відстоювали і відстоюють начебто політику «підтримки» національної буржуазії в Китаї.

Навряд чи треба доводити, що це твердження Троцького і Зінов'єва є вигадкою, наклепом, умисним перекрученням справи. Насправді ЦК ВКП(б) і Комінтерн відстоювали не політику підтримки національної буржуазії, а політику **використання** національної буржуазії, **поки** революція в Китаї була революцією **загальнонаціонального** об'єднаного фронту, і цю політику **замінили** вони потім політикою **збройної боротьби** з національною буржуазією, **коли** революція в Китаї стала революцією **аграрною**, а національна буржуазія почала відходити від революції.

Досить переглянути такі документи, як резолюція VII розширеного пленуму, відома відозва Виконкому Комінтерну[66], тези Сталіна для пропагандистів*, нарешті, тези Бухаріна, подані цими днями Президії Виконкому Комінтерну, — щоб переконатися в цьому.

Нещастя опозиції в тому саме й полягає, що вона не може обійтись без наклепів і перекручень.

Перейдемо до діла.

---

* Див. цей том, стор. 216—225. *Ред.*

II

АГРАРНО-СЕЛЯНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ, ЯК ОСНОВА *БУРЖУАЗНО*-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Основна помилка Троцького полягає в тому, що він не розуміє смислу і характеру китайської революції. Комінтерн виходить з того, що переважним фактором гніту в Китаї в даний момент, фактором, який стимулює аграрну революцію, є **пережитки феодалізму.** Комінтерн виходить з того, що пережитки феодалізму в китайському селі і вся мілітаристсько-бюрократична надбудова над цими пережитками з усіма дзюдзюнами, губернаторами, генералами, Чжан Цзо-лінами і т. д.,—є тією базою, на основі якої виникла і розгортається нинішня аграрна революція.

Якщо 70% селянських прибутків у цілому ряді провінцій належать поміщикові і джентрі, якщо поміщики, озброєні і неозброєні, є не тільки економічною, але і адміністративною і судовою владою, якщо досі ще в ряді провінцій практикується середньовічна купівля і продаж жінок і дітей,—то не можна не визнати, що феодальні пережитки є основною формою гніту в китайських провінціях.

Саме через те, що феодальні пережитки з усією їх мілітаристсько-бюрократичною надбудовою є основною формою гніту в Китаї,—саме через це і переживає тепер Китай величезну своєю силою і розмахом аграрну революцію.

А що таке аграрна революція? Саме вона і є основа і зміст буржуазно-демократичної революції.

Саме через це і говорить Комінтерн, що Китай переживає в сучасний момент буржуазно-демократичну революцію.

Але буржуазно-демократична революція в Китаї спрямована не тільки проти феодальних пережитків. Вона спрямована разом з тим проти імперіалізму.

Чому?

Тому, що імперіалізм з усією його фінансовою і воєнною могутністю в Китаї є та сила, яка підтримує, надихає, культивує і консервує феодальні пережитки з усією їх бюрократично-мілітаристською надбудовою.

Тому, що не можна ліквідувати феодальні пережитки в Китаї, не ведучи разом з тим революційної боротьби проти імперіалізму в Китаї.

Тому, що хто хоче знищити феодальні пережитки в Китаї, той повинен обов'язково підняти руку проти імперіалізму і імперіалістичних груп в Китаї.

Тому, що, не ведучи рішучої боротьби з імперіалізмом, не можна добити і ліквідувати феодальні пережитки в Китаї.

Саме через це і говорить Комінтерн, що буржуазно-демократична революція в Китаї є разом з тим революцією антиімперіалістичною.

Таким чином, нинішня революція в Китаї є з'єднанням двох потоків революційного руху—руху проти феодальних пережитків і руху проти імперіалізму. Буржуазно-демократична революція в Китаї є з'єднання боротьби проти феодальних пережитків з боротьбою проти імперіалізму.

Такий вихідний пункт всієї лінії Комінтерну (а значить, і ЦК ВКП(б)) в питаннях китайської революції.

А який вихідний пункт позиції Троцького в китайському питанні? Він **прямо протилежний** тільки що викладеній точці зору Комінтерну. Троцький або зовсім не визнає наявності феодальних пережитків в Китаї, або не надає їм вирішального значення. Троцький (а значить, і опозиція), недооцінюючи силу і значення феодально-бюрократичного гніту в Китаї, вважає, що основною причиною китайської національної революції є державно-митна залежність Китаю від країн імперіалізму.

Дозвольте послатися на відомі тези Троцького, прислані в ЦК ВКП(б) і в Виконком Комінтерну кілька днів тому. Заголовок цих тез Троцького: «Китайська революція і тези Сталіна».

Ось що пише Троцький в цих тезах:

«В корені неспроможна є спроба Бухаріна виправдати опортуністичну угодовську лінію посиланнями на переважну, нібито, роль в китайській економіці «залишків феодалізму». Коли б навіть оцінка Бухаріним китайського господарства грунтувалася на економічному аналізі, а не на схоластичних визначеннях, «залишки феодалізму» все одно не могли б виправдати ту політику, яка так явно полегшила квітневий переворот. Китайська революція має національно-буржуазний характер **через ту основну причину**, що розвиток продуктивних сил китайського капіталізму уперся в **державно-митну** * залежність Китаю від країн імперіалізму» (див. Троцький, «Китайська революція і тези Сталіна»).

При неуважному ставленні до цієї цитати можна подумати, що Троцький воює не проти лінії Комінтерну в питанні про характер китайської революції, а проти «угодовської політики» Бухаріна. Але це, звичайно, невірно. Насправді в цій цитаті мова йде

* Курсив мій. **Й. Ст.**

про **заперечення** «переважної ролі» феодальних пережитків в Китаї. Насправді мова йде тут про те, щоб оголосити **аграрну** революцію в Китаї, яка розгортається нині, революцією верхівковою, революцією, так би мовити, антимитною.

Балаканина про «угодовську політику» Бухаріна стала потрібна тут Троцькому для того, щоб прикрити своє відступництво від лінії Комінтерну. Це є—скажу прямо—звичайний шахрайський прийом Троцького.

За Троцьким виходить, таким чином, що феодальні пережитки в Китаї з усією їх мілітаристсько-бюрократичною надбудовою є не основною пружиною китайської революції в даний момент, а другорядною і незначною силою, яка заслуговує лише на те, щоб брати її в лапки.

За Троцьким виходить, таким чином, що «основною причиною» національної революції в Китаї є митна залежність Китаю від імперіалістів, що революція в Китаї є, через це, головним чином, революцією, так би мовити, антимитною.

Такий вихідний пункт концепції Троцького.

Така точка зору Троцького на характер китайської революції.

Дозвольте відзначити, що ця точка зору є точка зору статського радника «його величності» Чжан Цзо-ліна.

Якщо точка зору Троцького правильна, тоді треба визнати, що мають рацію Чжан Цзо-лін і Чан Кай-ші, які не бажають ні аграрної, ні робітничої революції і добиваються лише того, щоб скасувати нерівні договори і встановити митну автономію Китаю.

Троцький скотився на точку зору канцеляристів Чжан Цзо-ліна і Чан Кай-ші.

Якщо залишки феодалізму треба брати в лапки; якщо не має рації Комінтерн, заявляючи, що залишки феодалізму мають переважне значення на даній стадії революції; якщо основою китайської революції є митна залежність, а не боротьба з феодальними пережитками і з імперіалізмом, який їх підтримує,—то що ж залишається тоді від аграрної революції в Китаї?

Звідки взялась аграрна революція в Китаї з вимогою конфіскації поміщицьких земель? На якій підставі вважають, в такому разі, китайську революцію революцією буржуазно-**демократичною?** Хіба це не факт, що аграрна революція є основою буржуазно-**демократичної** революції? Невже аграрна революція могла впасти з неба?

Хіба це не факт, що мільйони і десятки мільйонів селян втягнуті у величезну аграрну революцію в таких провінціях, як Хунань, Хубей, Хенань і т. д., де селяни встановлюють свою владу, свій суд, свою самооборону, виганяючи геть поміщиків і розправляючись з ними «по-плебейському»?

Звідки міг взятися такий могутній аграрний рух, якщо феодально-мілітаристський гніт не є переважною формою гніту в Китаї?

Як міг цей могутній рух десятків мільйонів селян набрати, разом з тим, антиімперіалістичного характеру, якщо не визнавати, що імперіалізм є основним союзником феодально-мілітаристських гнобителів китайського народу?

Хіба це не факт, що в самій тільки Хунані налічується тепер в селянському союзі понад два

з половиною мільйони членів? А скільки їх є тепер в Хубеї, в Хенані і скільки їх буде в найближчий час в інших провінціях Китаю?

А «червоні списи», «союзи підтягнутих животів» і т. д.,—невже все це вигадка, а не реальність?

Невже можна серйозно твердити, що аграрна революція десятків мільйонів селян з лозунгом конфіскації поміщицьких земель спрямована не проти справжніх і безсумнівних пережитків феодалізму, а проти уявних пережитків феодалізму в лапках?

Хіба не ясно, що Троцький скотився на точку зору канцеляристів «його величності» Чжан Цзо-ліна?

Таким чином, ми маємо дві основні лінії:

а) **лінія Комінтерну**, яка враховує наявність феодальних пережитків у Китаї, як переважної форми гніту, вирішальне значення могутнього аграрного руху, зв'язок феодальних пережитків з імперіалізмом, буржуазно-демократичний характер китайської революції з загостренням боротьби проти імперіалізму;

б) **лінія Троцького**, яка заперечує переважне значення феодально-мілітаристського гніту, яка не бачить вирішального значення аграрно-революційного руху в Китаї і пояснює антиімперіалістичний характер китайської революції лише інтересами китайського капіталізму, що вимагає митної самостійності Китаю.

Основна помилка Троцького (а значить, і опозиції) полягає в недооцінці аграрної революції в Китаї, в нерозумінні буржуазно-демократичного характеру цієї революції, в запереченні передумов багатомільйонного аграрного руху в Китаї, в недооцінці ролі селянства в китайській революції.

Помилка ця не нова для Троцького. Вона є найхарактернішою рисою всієї лінії Троцького за весь період його боротьби з більшовизмом.

Недооцінка ролі селянства в буржуазно-демократичній революції є тією помилкою, яка переслідує Троцького з 1905 року, яка проявилась особливо яскраво перед лютневою революцією 1917 року і яка не залишає його до теперішнього часу.

Дозвольте послатися на деякі факти з галузі боротьби Троцького з ленінізмом, наприклад, напередодні лютневої революції в 1917 році, коли ми йшли до перемоги буржуазно-демократичної революції в Росії.

Троцький твердив тоді, що, оскільки серед селянства посилилась диференціація, оскільки ми маємо тепер панування імперіалізму і пролетаріат протиставить себе буржуазній нації, то роль селянства падатиме, а аграрна революція не матиме того значення, якого надавали їй в 1905 році.

Що ж відповів на це Ленін? Дозвольте навести цитату з статті Леніна 1915 року в питанні про роль селянства в буржуазно-демократичній революції в Росії:

«Оригінальна теорія Троцького (мова йде про «перманентну революцію» Троцького. **Й. Ст.**) бере у більшовиків заклик до рішучої революційної боротьби пролетаріату і до завоювання ним політичної влади, а у меншовиків — «заперечення» ролі селянства. Селянство, мовляв, розшарувалось, диференціювалось; його можлива революційна роль все спадала; в Росії неможлива «національна» революція: «ми живемо в епоху імперіалізму», а «імперіалізм протиставить не буржуазну націю старому режимові, а пролетаріат буржуазній нації».

Ось — забавний приклад «гри в словечко»: імперіалізм! Якщо в **Росії** вже протистоїть пролетаріат «буржуазній нації», тоді

значить Росія стоїть прямо перед **соціалістичною** революцією!! тоді невірний лозунг «конфіскації **поміщицьких** земель» (повторюваний Троцьким в 1915 р. слідом за Січневою конференцією 1912 р.), тоді треба говорити не про «революційний робітничий», а про «робітничий **соціалістичний**» уряд!! До яких меж доходить плутанина у Троцького, видно з його фрази, що рішучістю пролетаріат захопить і «**не**пролетарські (!) народні маси» (№ 217)!! Троцький не подумав, що коли пролетаріат захопить і поведе непролетарські маси села на конфіскацію поміщицьких земель і повалить монархію, то це й буде завершенням «національної буржуазної революції» в Росії, це й буде **революційно-демократичною диктатурою пролетаріату і селянства!** *

Все десятиліття — велике десятиліття — 1905—1915 рр. довело наявність двох і тільки двох класових ліній російської революції. Розшарування селянства посилило класову боротьбу всередині його, пробудило дуже багато елементів, що політично спали, наблизило до міського пролетаріату сільський (на **окремій** його організації більшовики наполягали з 1906 року і ввели цю вимогу в резолюцію Стокгольмського, меншовицького, з'їзду). Але антагонізм «селянства» і Маркових — Романових — Хвостових посилився, зріс, загострився. Це така очевидна істина, що **навіть** тисячі фраз в десятках паризьких статей Троцького не «спростують» її. Троцький на ділі допомагає ліберальним робітничим політикам Росії, які під «запереченням» ролі селянства розуміють **небажання п**іднімати селян на революцію! А в цьому зараз вся суть» (див. т. XVIII, стор. 317—318).

Ось ця особливість схеми Троцького, яка полягає в тому, що він бачить буржуазію, бачить пролетаріат, але не помічає селянства і не розуміє його ролі в буржуазно-демократичній революції,—саме ця особливість і становить основну помилку опозиції в китайському питанні.

---

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Саме в цьому і полягає «напівменшовизм» Троцького і опозиції в питанні про характер китайської революції.

З цієї основної помилки випливають всі інші помилки опозиції, вся плутанина в тезах опозиції в китайському питанні.

III

ГОМІНДАН ПРАВИХ В НАНКІНІ, ЯКИЙ ВИНИЩУЄ КОМУНІСТІВ, І ГОМІНДАН ЛІВИХ В УХАНІ, ЯКИЙ ПІДТРИМУЄ СОЮЗ З КОМУНІСТАМИ

Взяти, наприклад, питання про Ухан. Настанова Комінтерну в питанні про революційну роль Ухану відома і ясна. Через те що Китай переживає аграрну революцію; через те що перемога аграрної революції є перемога буржуазно-демократичної революції, перемога революційної диктатури пролетаріату і селянства; через те що Нанкін є центром національної контрреволюції, а Ухан—центром революційного руху в Китаї,—то необхідна підтримка уханського Гоміндану, необхідна участь комуністів у цьому Гоміндані і в його революційному уряді, при умові, що буде забезпечена керівна роль пролетаріату і його партії як в Гоміндані, так і поза Гоміндадом.

Чи є нинішній уханський уряд органом революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства? Ні, поки що не є і не скоро ще стане таким органом. Але він має всі шанси розвинутися в такий орган при дальшому розвитку революції, при успіхах цієї революції.

Така настанова Комінтерну.

Зовсім по-іншому дивиться на справу Троцький. Він вважає, що Ухан є «фікція», а не центр революційного руху. На питання про те, що являє собою тепер лівий Гоміндан, Троцький відповідає: «Поки ще нічого, або майже нічого».

Припустимо, що Ухан є фікція. Але якщо Ухан є фікція, чому Троцький не вимагає рішучої боротьби проти цієї фікції? З якого це часу комуністи почали підтримувати фікцію, брати участь у фікції, очолювати фікцію і т. д.? Хіба це не факт, що комуністи повинні боротися з фікцією? Хіба це не факт, що відмова від боротьби з фікцією з боку комуністів є обман пролетаріату і селянства? Чому ж Троцький не пропонує боротьби з фікцією, хоч би шляхом негайного виходу комуністів з уханського Гоміндану і уханського уряду? Чому Троцький пропонує залишитися в цій фікції, не виходити звідти? Де ж тут логіка?

Чи не пояснюється ця «логічна» недоладність тим, що Троцький, розмахнувшись відносно Ухану і назвавши його фікцією, злякався потім і не зважився зробити відповідного висновку в своїх тезах?

Або, наприклад, візьмемо Зінов'єва. У своїх тезах, розданих пленумові ЦК ВКП(б) у квітні цього року, Зінов'єв кваліфікує Гоміндан в Ухані, як уряд кемалістів періоду 1920 року. Але уряд кемалістів—це є уряд боротьби проти робітників і селян, уряд, де нема і не може бути місця комуністам. Здавалося б, що з такої кваліфікації Ухану може бути лише один висновок: рішуча боротьба з Уханом, повалення уханського уряду.

Але так можуть думати звичайні люди, із звичайною людською логікою.

Не так думає Зінов'єв. Кваліфікуючи уханський уряд в Ханькоу, як уряд кемалістів, він разом з тим пропонує подати найенергійнішу підтримку цьому самому урядові, не виходити звідти комуністам, не покидати Гоміндану в Ухані і т. д. Він прямо говорить:

«Необхідно подати найенергійнішу і всебічну допомогу Ханькоу, організувавши звідти відсіч Кавеньякам. Найближчим часом необхідно зосередити зусилля саме на тому, щоб допомогти зорганізуватися і закріпитися в Ханькоу» (див. тези Зінов'єва).

Зрозумій, хто може!

Троцький говорить, що Ухан, тобто Ханькоу, є фікція. Зінов'єв, навпаки, твердить, що Ухан є уряд кемалістів. Звідси слід було б зробити висновок: боротьба з фікцією, або боротьба за повалення уханського уряду. А тимчасом як Троцький, так і Зінов'єв пасують перед висновком, який неминуче випливає з їх передпосилок, а Зінов'єв іде навіть далі, пропонуючи «найенергійнішу і всебічну допомогу Ханькоу».

Про що говорить все це? Про те, що опозиція заплуталася в суперечностях. Вона втратила здатність мислити логічно і розгубила всі перспективи.

Плутанина в поглядах, втрата всякої перспективи в питанні про Ухан, — така є настанова Троцького і опозиції, якщо взагалі можна назвати плутанину настановою.

IV

ПРО РАДИ РОБІТНИЧИХ І СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ У КИТАЇ

Або ще візьмімо, наприклад, питання про Ради робітничих і селянських депутатів у Китаї.

В питанні про організацію Рад ми маємо три резолюції, прийняті на II конгресі Комінтерну: тези Леніна про утворення **непролетарських**, селянських Рад у відсталих країнах, тези Роя про утворення **робітничих** і селянських Рад у таких країнах, як Китай і Індія, і спеціальні тези про те, «Коли і при яких умовах можна створювати Ради робітничих депутатів».

Тези Леніна трактують про утворення «селянських», «народних», **непролетарських** Рад у країнах на зразок Середньої Азії, де нема або майже нема промислового пролетаріату. В тезах Леніна нема ні одного слова про утворення Рад **робітничих** депутатів у таких країнах. При цьому тези Леніна вважають за одну з необхідних умов розвитку і утворення «селянських», «народних» Рад у відсталих країнах **пряму** підтримку революції в таких країнах з боку пролетаріату СРСР. Ясно, що ці тези мають на увазі не Китай або Індію, де є певний мінімум промислового пролетаріату і де створення **робітничих** Рад, при певних умовах, є передумовою утворення селянських Рад, а інші країни, більш відсталі, такі як Персія і т. д.

Тези Роя мають на увазі, головним чином, Китай і Індію, де є промисловий пролетаріат. В цих тезах пропонується утворення, при певних умовах, в пере-

хідний період від буржуазної революції до пролетарської,—Рад **робітничих** і селянських депутатів. Ясно, що ці тези мають пряме відношення до Китаю.

Особливі тези II конгресу під заголовком «Коли і при яких умовах можна створювати Ради робітничих депутатів» говорять про роль Рад робітничих депутатів на основі досвіду революції в Росії і Німеччині. Ці тези твердять, що «Ради без пролетарської революції неминуче перетворюються в пародію на Ради». Ясно, що при обговоренні питання про негайне утворення Рад робітничих і селянських депутатів у Китаї ми повинні врахувати і ці останні тези.

Як стоїть справа з питанням про негайне створення Рад робітничих і селянських депутатів у Китаї, коли врахувати при цьому як обстановку в Китаї в даний момент і існування Гоміндану в Ухані, як центра революційного руху, так і вказівки двох останніх тез II конгресу Комінтерну?

Створити Ради робітничих і селянських депутатів **тепер**, наприклад, в районі діяльності уханського уряду,—це значить створити двовладдя, дати лозунг боротьби за повалення лівого Гоміндану і утворення нової, Радянської влади в Китаї.

Ради робітничих і селянських депутатів є органи боротьби за повалення існуючої влади, органи боротьби за нову владу. Поява Рад робітничих і селянських депутатів не може не створити двовладдя, а двовладдя не може не загострити питання про те, кому повинна належати **вся** влада.

Як стояла справа в Росії у березні—квітні—травні—червні 1917 року? Існував тоді Тимчасовий уряд, який мав у своїх руках половину влади, але, мабуть,

більш реальну владу, бо його все ще підтримували війська. Поряд з цим існували Ради робітничих і солдатських депутатів, які теж мали в своїх руках наче половину влади, хоч не таку реальну владу, як Тимчасовий уряд. Лозунг більшовиків полягав тоді в усуненні Тимчасового уряду і в передачі **всієї** влади Радам робітничих і солдатських депутатів. Ніхто з більшовиків не думав тоді про входження до складу Тимчасового уряду, бо не можна входити до складу уряду, коли ведеш справу до повалення цього уряду.

Чи можна сказати, що обстановка в Росії у березні—червні 1917 року є аналогічною нинішній обстановці в Китаї? Ні, не можна сказати. Не можна сказати не тільки тому, що Росія стояла тоді перед пролетарською революцією, тимчасом як Китай стоїть тепер перед буржуазно-демократичною революцією, але і тому, що Тимчасовий уряд в Росії був тоді урядом контрреволюційним і імперіалістичним, тоді як нинішній уряд в Ухані є урядом антиімперіалістичним і революційним в буржуазно-демократичному значенні цього слова.

Що пропонує нам, в зв'язку з цим, опозиція?

Вона пропонує негайне створення Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у Китаї, як центрів організації революційного руху. Але Ради робітничих і селянських депутатів не є тільки центри організації революційного руху. Вони є, насамперед і головним чином, органами повстання проти існуючої влади, органами утворення нової, революційної влади. Опозиція не розуміє, що **тільки** як органи повстання, тільки як органи нової влади—можуть бути перетворені Ради робітничих і селянських де-

путатів у центри революційного руху. Без цього Ради робітничих депутатів перетворюються в фікцію, в придаток існуючої влади, як це мало місце в Німеччині в 1918 році і в Росії в липні 1917 року.

Чи розуміє опозиція, що створення Рад робітничих і селянських депутатів у Китаї тепер означає створення двовладдя між Радами і уханським урядом і веде обов'язково і неминуче до лозунга повалення уханського уряду?

Я дуже сумніваюсь, щоб Зінов'єв розумів цю просту річ. Але Троцький цілком розуміє це, бо він прямо говорить у своїх тезах, що: «лозунг Рад означає заклик до створення дійсних органів влади через перехідний режим двовладдя» (див. тези Троцького «Китайська революція і тези Сталіна»).

Виходить, таким чином, що, створюючи Ради в Китаї, ми створюємо разом з тим «режим двовладдя», скидаємо уханський уряд і утворюємо нову, революційну владу. Очевидно, Троцький бере тут за зразок події з історії революції в Росії періоду перед Жовтнем 1917 року. Тоді у нас, дійсно, було двовладдя, і ми, дійсно, скидали тоді Тимчасовий уряд.

Але я вже говорив, що ніхто не думав тоді входити до складу Тимчасового уряду. Чому ж Троцький не пропонує тепер негайного виходу комуністів з Гоміндану і уханського уряду? Як можна створювати Ради, створювати режим двовладдя і разом з тим входити до складу того самого уханського уряду, який збираєшся скинути? Тези Троцького не дають відповіді на це питання.

А тимчасом ясно, що Троцький безнадійно заплутався тут в нетрях своїх же власних суперечностей.

Він сплутав буржуазно-демократичну революцію з революцією пролетарською. Він «забув», що буржуазно-демократична революція в Китаї не тільки не закінчена і не тільки не перемогла ще, а стоїть лише на першій фазі свого розвитку. Троцький не розуміє, що відмовитися від підтримки уханського уряду, дати лозунг двовладдя і скидати уханський уряд **тепер** через негайне утворення Рад,—це значить подати пряму і безсумнівну підтримку Чан Кай-ші і Чжан Цзо-ліну.

Нам кажуть: а як зрозуміти, в такому разі, утворення Рад робітничих депутатів у 1905 році в Росії,—хіба тоді ми не переживали буржуазно-демократичну революцію?

Але, по-перше, Рад було тоді всього дві—в Петербурзі і в Москві, і існування двох Рад ще не створювало системи Радянської влади в Росії.

По-друге, Петербурзька і Московська Ради були тоді органами повстання проти старої, царської влади, що зайвий раз підтверджує, що не можна розглядати Ради, як тільки лише центри організації революції, що Ради можуть бути такими центрами лише як органи повстання і органи нової влади.

По-третє, історія робітничих Рад говорить, що такі Ради можуть існувати і розвиватися далі лише в тому разі, коли є сприятливі умови для прямого переходу буржуазно-демократичної революції в революцію пролетарську, отже, коли є сприятливі умови для переходу від влади буржуазної до диктатури пролетаріату.

Чи не тому загинули робітничі Ради в Петербурзі і в Москві в 1905 році так само, як і робітничі Ради

в Німеччині в 1918 році, що не було тоді таких сприятливих умов?

Можливо, що в 1905 році в Росії не було б Рад, коли б існувала тоді в Росії широка революційна організація на зразок нинішнього лівого Гоміндану в Китаї. Але така організація не могла існувати тоді в Росії, бо елементів національного гніту не було в середовищі російських робітників і селян, росіяни самі гнобили інші національності, а організація на зразок лівого Гоміндану може виникнути лише в обстановці національного гніту з боку іноземних імперіалістів, який стягує в одну широку організацію революційні елементи країни.

Тільки сліпі можуть заперечувати за лівим Гоміндаиом роль органу революційної боротьби, роль органу повстання проти феодальних пережитків і імперіалізму в Китаї.

Але що з цього виходить?

А з цього виходить те, що лівий Гоміндан в Китаї відіграє для нинішньої буржуазно-демократичної революції в Китаї приблизно таку саму роль, яку відігравали Ради в 1905 році для буржуазно-демократичної революції в Росії.

Інша річ, коли б не було в Китаї такої популярної і революційно-демократичної організації, як лівий Гоміндан. Але раз є така специфічна революційна організація, пристосована до особливостей китайських умов, яка довела свою придатність для дальшого розвитку буржуазно-демократичної революції в Китаї, — було б безглуздо і нерозумно руйнувати цю роками створену організацію тепер, коли буржуазно-демократична революція тільки почалась,

яка ще не перемогла і яка не скоро ще переможе.

Виходячи з цього, деякі товариші роблять висновок про те, що Гоміндан можна буде використати і в майбутньому, при переході до пролетарської революції, як форму державної організації диктатури пролетаріату, причому в цьому вони бачать можливість мирного переходу від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської.

Можливість мирного розвитку революції, взагалі кажучи, звичайно, не виключена. У нас в Росії теж говорилося на початку 1917 року про можливість мирного розвитку революції через Ради.

Але, по-перше, Гоміндан не є Ради, і якщо він пристосований до справи розвитку буржуазно-демократичної революції, то це ще не значить, що він може бути пристосований до справи розвитку революції пролетарської, тоді як Ради робітничих депутатів є найбільш пристосованою формою диктатури пролетаріату.

По-друге, навіть при Радах в Росії в 1917 році виявився на ділі виключеним мирний перехід до пролетарської революції.

По-третє, пролетарських центрів у Китаї так мало, а вороги китайської революції такі сильні і численні, що кожне просування революції вперед і кожний натиск з боку імперіалістів неминуче супроводитимуться новими відколами від Гоміндану і новим посиленням компартії за рахунок авторитету Гоміндану.

Я думаю, що мирний шлях розвитку китайської революції треба вважати виключеним.

Я думаю, що Ради робітничих і селянських депутатів доведеться створювати в Китаї в перехідний *період від революції буржуазно-демократичної до* революції пролетарської. Бо в сучасних умовах без Рад робітничих і селянських депутатів неможливий такий перехід.

Треба дати спочатку розгорнутися аграрному рухові по всьому Китаю, треба зміцнити Ухан і підтримати його в боротьбі з феодально-бюрократичним режимом, треба допомогти Ухану добитися перемоги над контрреволюцією, треба розвинути широко і скрізь селянські союзи, профспілки робітників та інші революційні організації, як бази для створення Рад в майбутньому, треба дати китайській компартії зміцнити свій вплив у селянстві і в армії,—і лише після цього можна створити Ради робітничих і селянських депутатів, *як органи боротьби за нову владу*, як фактори двовладдя, як фактори підготовки переходу від революції буржуазно-демократичної до революції пролетарської.

Створення робітничих Рад в Китаї не є пусте слово, пуста «революційна» декламація. На це питання не можна дивитися так легковажно, як це робить Троцький.

Утворити робітничі і селянські Ради—це значить, насамперед, вийти з Гоміндану, бо не можна створювати Ради і рухати вперед двовладдя, закликаючи робітників і селян до створення нової влади, і залишатися разом з тим у складі Гоміндану і його уряду.

Створити Ради робітничих депутатів—це значить, далі, замінити нинішній блок **всередині** Гоміндану

блоком **поза** Гомінданом, блоком, аналогічним тому блокові, який існував у більшовиків у жовтні 1917 року з лівими есерами.

Чому?

Тому, що коли там, при буржуазно-демократичній революції, мова йде про створення революційної диктатури пролетаріату і селянства, і цьому цілком відповідає політика блоку всередині Гоміндану, то тут, при утворенні Рад і при переході до пролетарської революції, мова буде йти про створення диктатури пролетаріату, про створення влади Рад, а таку владу можна підготовляти і створювати лише під керівництвом **однієї** партії, партії комуністів.

Далі. Ради робітничих депутатів зобов'язують. Тепер в Китаї робітники одержують на місяць 8—15 карбованців, живуть в неможливих умовах, працюють надміру багато. Цьому треба і можна покласти край тепер же, збільшивши заробітну плату, запровадивши восьмигодинний робочий день, поліпшивши житлові умови робітничого класу і т. д. Але робітники на цьому не спиняться при Радах робітничих депутатів. Вони скажуть комуністам (і вони матимуть рацію): якщо ми маємо Ради, а Ради є органами влади, то чи не можна потіснити буржуазію і «трошечки» її експропріювати? Комуністи будуть пустими балакунами, якщо вони не стануть на шлях експропріації буржуазії *при наявності Рад робітничих і селянських депутатів.*

Постає питання: чи можна і чи треба ставати на цей шлях тепер, на даній фазі революції?

Ні, не треба.

Чи можна і чи треба відмовлятися в майбутньому від експропріації буржуазії при Радах робітничих і селянських депутатів? Ні, не можна. Але думати, що можна зберегти при цьому блок комуністів **всередині** Гоміндану—значить впасти в ілюзію і не розуміти механіки боротьби класових сил в період переходу від революції буржуазної до революції пролетарської.

Ось як стоїть справа з питанням про утворення Рад робітничих і селянських депутатів в Китаї.

Як бачите, воно не таке просте, як це змальовують нам деякі не в міру легковажні люди, на зразок Троцького і Зінов'єва.

Чи допустима взагалі, з точки зору **принципіальної**, участь марксистів і співробітництво з революційною буржуазією в одній спільній революційно-демократичній партії або в одному спільному революційно-демократичному уряді?

Дехто з опозиціонерів думає, що недопустима. А історія марксизму говорить, що при певних умовах і на певний строк цілком допустима така участь.

Я міг би послатися на такий приклад, як приклад з Марксом в 1848 році в Німеччині, під час революції проти німецького абсолютизму, коли Маркс з його однодумцями входив до буржуазно-демократичного союзу в Рейнській провінції і коли орган цієї революційно-демократичної партії, «Нова Рейнська Газета», редагувався Марксом.

Перебуваючи в цьому буржуазно-демократичному союзі і штовхаючи вперед революційну буржуазію, Маркс і його однодумці всіляко критикували половинчатість своїх союзників справа так само, як

компартія в Китаї, перебуваючи в Гоміндані, повинна всіляко критикувати вагання і половинчатість своїх союзників з лівих гомінданівців.

Відомо, що лише весною 1849 року Маркс і його однодумці покинули цей буржуазно-демократичний союз і *приступили до самостійної організації робітничого класу* з цілком самостійною класовою політикою.

Як бачите, Маркс ішов навіть далі, ніж китайська компартія, яка входить в Гоміндан, як самостійна класова партія пролетаріату.

Можна сперечатися або не сперечатися відносно доцільності входження Маркса і його однодумців у цей буржуазно-демократичний союз в 1848 році. Роза Люксембург думала, наприклад, що Маркс не повинен був вступати в цей буржуазно-демократичний союз. Це питання **тактики.** Але що **принципіально** Маркс і Енгельс допускали можливість і доцільність входження до складу буржуазно-революційної партії в період буржуазно-демократичної революції, при певних умовах і на певний строк,—в цьому не може бути ніяких сумнівів. Щодо участі марксистів у революційно-демократичному уряді і співробітництва там з революційною буржуазією, при певних умовах і певній обстановці, то відносно цього ми маємо вказівки таких марксистів, як Енгельс і Ленін. Відомо, що Енгельс у своїй брошурі «Бакуністи за роботою»[67] висловлювався за таку участь. Відомо, що Ленін в 1905 році так само висловлювався за допустимість такої участі в буржуазно-демократичному революційному уряді.

V

ДВІ ЛІНІЇ

Отже, перед нами дві цілком різні лінії в китайському питанні—лінія Комінтерну і лінія Троцького і Зінов'єва.

Лінія Комінтерну. Феодальні пережитки і бюрократично-мілітаристська надбудова, що спирається на них, всіляко підтримувана імперіалістами усіх країн, є основним фактом нинішньої китайської дійсності.

Китай переживає в сучасний момент аграрну революцію, спрямовану як проти феодальних пережитків, так і проти імперіалізму.

Аграрна революція становить основу і зміст буржуазно-демократичної революції в Китаї.

Гоміндан в Ухані і уханський уряд є центром буржуазно-демократичного революційного руху.

Нанкін і нанкінський уряд являють собою центр національної контрреволюції.

Політика підтримки Ухану є разом з тим політикою розгортання буржуазно-демократичної революції з усіма випливаючими звідси наслідками. Звідси участь комуністів в уханському Гоміндані і в уханському революційному уряді, участь, яка не виключає, а передбачає всіляку критику з боку комуністів половинчатості і вагань своїх союзників у Гоміндані.

Ця участь комуністів повинна бути використана для того, щоб полегшити пролетаріатові роль гегемона в китайській буржуазно-демократичній революції і наблизити момент переходу до революції пролетарської.

На момент, коли буржуазно-демократична революція наближатиметься до повної перемоги і коли в ході буржуазної революції намічатимуться шляхи до переходу до пролетарської революції,—на цей момент треба створювати Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, як фактори двовладдя, як органи боротьби за нову владу, як органи нової влади, влади Рад.

На цей час блок комуністів всередині Гоміндану повинен бути замінений блоком поза Гоміндапом, а компартія повинна стати **єдиною** керівницею **нової** революції в Китаї.

Пропонувати тепер, як це роблять Троцький і Зінов'єв, **негайне** утворення Рад робітничих і селянських депутатів і **негайне** створення двовладдя, тепер, коли буржуазно-демократична революція перебуває ще в початковій фазі свого розвитку, коли Гоміндан є найбільш пристосованою і найбільш відповідною до специфічних особливостей Китаю формою організації національно-демократичної революції,—це значить дезорганізувати революційний рух, ослабити Ухан, полегшити його падіння і подати допомогу Чжан Цзо-ліну і Чан Кай-ші.

Лінія Троцького і Зінов'єва. Пережитки феодалізму в Китаї—це вигадка Бухаріна. Їх або зовсім нема в Китаї, або вони такі незначні, що не можуть мати скільки-небудь серйозного значення.

Аграрна революція, виявляється, є тепер в Китаї. Але звідки вона взялась, сам чорт не розбере. (Сміх.)

Але раз вона, ця сама аграрна революція, є, то, звичайно, доведеться її так чи інакше підтримати.

Головне тепер не в аграрній революції, а в революції за митну самостійність Китаю, в революції, так би мовити, антимитній.

Уханський Гоміндан і уханський уряд або «фікція» (Троцький), або кемалізм (Зінов'єв).

З одного боку, треба створити двовладдя для **повалення** уханського уряду шляхом негайного утворення Рад (Троцький). З другого боку, треба **зміцнити** уханський уряд, необхідна енергійна і всебічна **допомога** уханському урядові, теж, виявляється, шляхом негайного утворення Рад (Зінов'єв).

За правилом, слід було б негайно вийти комуністам з цієї «фікції», з уханського уряду і уханського Гоміндану. А втім, було б краще залишитися їм в цій самій «фікції», тобто і в уханському уряді, і в уханському Гоміндані. А для чого їм залишатися в Ухані, якщо Ухан є «фікція»,—це, виявляється, одному тільки богу відомо. А хто не згодний з цим,—той зрадник і запроданець.

Така є так звана лінія Троцького і Зінов'єва.

Навряд чи можна уявити що-небудь більш недоладне і плутане, ніж ця так звана лінія.

Складається враження, що ми маємо справу не з марксистами, а з якимись відірваними від життя канцеляристами або, ще краще,—«революційними» туристами, які подорожували по різних Сухумах і Кисловодськах, прогляділи VII розширений пленум Виконкому Комінтерну, який дав основну настанову про китайську революцію, дізналися потім з газет, що в Китаї, справді, розігралась якась революція, чи то аграрна, чи то антимитна, і вирішили, що треба написати цілу купу тез,—у квітні одні тези, на початку

травня другі тези, в кінці травня треті тези, і, написавши цілу купу тез, закидати ними Виконком Комінтерну, гадаючи, видимо, що велика кількість плутаних і суперечливих тез є основним засобом порятунку китайської революції.

Такі, товариші, дві лінії в питаннях китайської революції.

Вам доведеться вибирати між цими двома лініями.

Я кінчаю, товариші.

Хотів би сказати під кінець кілька слів про політичний смисл і значення фракційних виступів Троцького і Зінов'єва **в даний момент**. Вони скаржаться, що їм не дають достатньої свободи для безприкладної і недопустимої лайки на адресу ЦК ВКП(б) і ВККІ. Вони скаржаться на «режим» в Комінтерні і в ВКП(б). По суті справи, вони хочуть свободи для дезорганізації Комінтерну і ВКП(б). По суті справи, вони хочуть пересадити в Комінтерн і ВКП(б) нрави Маслова і К°.

Я повинен сказати, товариші, що Троцький вибрав для своїх нападів на партію і Комінтерн надто непідходящий момент. Я тільки що одержав звістку, що англійський консервативний уряд вирішив розірвати відносини з СРСР. Нічого й доводити, що тепер піде повсюдний похід проти комуністів. Цей похід уже почався. Одні погрожують ВКП(б) війною і інтервенцією. Другі — розколом. Створюється щось на зразок єдиного фронту від Чемберлена до Троцького.

Можливо, що нас хочуть цим залякати. Але навряд чи треба доводити, що більшовики не з лякливих хлопців. Історія більшовизму знає немало таких

«фронтів». Історія більшовизму показує, що такі «фронти» незмінно розбивались революційною рішимістю і безприкладною відвагою більшовиків.

Можете не сумніватися, що ми зуміємо розбити і цей новий «фронт». (Оплески.)

«Большевик» № 10,
31 травня 1927 р.

СТУДЕНТАМ КОМУНІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТРУДЯЩИХ СХОДУ

Дорогі товариші!

Два роки тому, виступаючи у вас з приводу чотириріччя існування КУТС, я говорив про завдання університету як щодо радянських республік, так і щодо пригноблених країн Сходу [68].

Виконуючи свої завдання, університет посилає зараз в огонь боротьби нові кадри борців, свій четвертий випуск слухачів, що закінчили університет, які представляють 74 національності, товаришів, озброєних могутньою зброєю ленінізму.

Товариші йдуть на бойову роботу в один з найвідповідальніших моментів історії, в момент, коли світовий і, насамперед, англійський імперіалізм намагається схопити за горло китайську революцію і в той же час кидає виклик першій в світі пролетарській державі — Радянському Союзові—в надії знищити непохитний і могутній оплот пролетарів усіх країн.

Вітаючи товаришів випускників, висловлюю тверду впевненість, що вони з честю виконають свій обов'язок перед пролетаріатом і віддадуть всі свої сили і знання справі визволення трудящих Сходу від гніту імперіалізму.

Й. Сталін

«Правда» № 121,
31 травня 1927 р.

ВІДПОВІДЬ С. ПОКРОВСЬКОМУ

Почавши листування з Вами, я думав, що маю справу з людиною, яка добивається істини. Тепер, після Вашого другого листа, я бачу, що листуюся з самозакоханим нахабою, який ставить «інтереси» своєї персони вище інтересів істини. Отже не дивуйтесь, коли в цій короткій (і останній) відповіді я буду прямо називати речі їх іменами.

1. Я твердив, що в період після лютневої революції 1917 року партія **замінила** старий стратегічний лозунг про диктатуру пролетаріату і селянства і «союз **з усім** селянством» новим стратегічним лозунгом про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства і «союз з **біднішим** селянством».

Я твердив, що партія ішла і прийшла до Жовтня, проводячи цей новий лозунг, що без проведення такого лозунга партія не могла б зібрати необхідну політичну армію, здатну повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату.

Ви рішуче заперечували проти цього мого твердження і доводили, що «в період від Лютого до Жовтня партія відстоювала свій **старий** лозунг щодо

селянства—союз **з усім** селянством» (див. Ваш перший лист). І Ви не тільки доводили, але вважали майже аксіомою цю антиленінську, чисто каменєвську концепцію.

Так **було** діло, і саме про **це** ішов у нас спір.

Тепер Ви, бачачи в які нетрі завели Вас Ваша упертість і самовпевненість, змушені визнати пошепки свою неправоту, твердячи, що «стратегічним лозунгом партії в період квітень—жовтень був саме лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства» (див. Ваш другий лист).

Але визнаючи пошепки цю свою неправоту, Ви тут же намагаєтесь громогласно звести її до дрібничок на рахунок «словесних» неточностей, заявляючи, що «те словесне оформлення, яке я надав своїй думці в попередньому листі, говорячи про те, що партія відкинула свій старий лозунг про союз з усім селянством в цілому, можливо, здатне викликати неясності» (див. Ваш другий лист).

Виходить, що спір ішов у нас про «словесність», а не про дві **принципіально** різні концепції!

Це називається у нас, кажучи м'яко,—**нахабством.**

2. Я твердив, що підготовка Жовтня йшла у нас в умовах боротьби з угодовством і ваганнями певної частини селянства в Радах, що ці вагання і це угодовство створювали величезні небезпеки для революції (поразка більшовиків у липні 1917 року), що тільки при лозунгу диктатури пролетаріату і біднішого селянства можна було вести успішну боротьбу з цими ваганнями і угодовством, що тільки завдяки цьому лозунгові вдалося більшовикам нейтралізувати вагання і угодовство середняка.

Ви рішуче заперечували проти цього, настоюючи на своїй помилці про те, що в період від Лютого до Жовтня партія вела роботу під старим лозунгом про «союз з усім селянством в цілому». І, заперечуючи, викреслювали тим самим з історії більшовизму кращі її сторінки, які трактують про боротьбу більшовиків за відрив середняцьких верств селянства від дрібнобуржуазних партій, за ізоляцію цих партій, за нейтралізацію вагань і угодовства певних верств селянства.

Так **було** діло.

Тепер Ви змушені визнати **і** факт вагань і угодовства певної частини селянства в період від Лютого до Жовтня, **і** факт боротьби з боку більшовиків з цими ваганнями і угодовством.

Але визнаючи все це, Ви удаєте, що це не має начебто відношення до питання про нейтралізацію середняка, і ухитряєтесь навіть закинути мені, що я «не відповів» на питання про нейтралізацію середняка.

Одно з двох: або Ви надто наївні, або Ви свідомо напинаєте на себе маску наївності для якоїсь аж ніяк не наукової мети.

3. Я твердив, що партія добилась перемоги у Жовтні завдяки успішному проведенню нового стратегічного лозунга про диктатуру пролетаріату і біднішого селянства, що без заміни старого лозунга про союз з селянством в цілому новим лозунгом про союз з селянською біднотою вона не могла б добитися ні перемоги в Жовтні, ні підтримки селянства в цілому в ході Жовтневої революції, що селянство в цілому підтримувало більшовиків лише остільки, оскільки вони доводили до кінця буржуазну револю-

цію, що через те що основною метою Жовтня є соціалістична, а не буржуазна революція, то ця підтримка з боку селянства в цілому мала умовний і обмежений характер.

Ви, по суті справи, заперечували проти цього, бо заперечували у своєму першому листі факт заміни старого лозунга новим лозунгом в період після лютневої революції.

Так **було** діло.

Тепер Ви змушені визнати словесно, що старий стратегічний лозунг про селянство в цілому був дійсно замінений новим стратегічним лозунгом про союз з біднішим селянством.

Але, визнавши цю істину, Ви тут же почали по-каменєвському замітати сліди, **протиставлячи** «тактичне» завдання забезпечення підтримки селянства в цілому «стратегічному» завданню забезпечення союзу з біднішим селянством, по-каменєвському розвінчали тільки що визнану Вами істину про другий стратегічний лозунг і повернулись, по суті справи, до старих каменєвських позицій, ухитрившись тут же оббрехати мене, що я не визнавав начебто певної умовної підтримки більшовиків з боку селянства в цілому під час Жовтня.

Ви, очевидно, не розумієте, що тактичні завдання становлять частину завдання стратегічного, що перші не можуть бути ототожнені з другим і тим більше не можуть бути протипоставлені другому.

Ви, очевидно, не розумієте, що підтримка пролетарської революції з боку селянства **в цілому** могла у нас бути лише дуже умовною і обмеженою, оскільки Жовтнева революція доводила до кінця буржуазну

революцію, тобто оскільки вона знищувала поміщицьку власність, поміщицькі порядки і політичну надбудову *поміщицьких порядків*—монархію.

Ви, очевидно, не знаєте, що пітерський гарнізон (селянський) у Жовтні 1917 року після взяття влади Радами **відмовився** піти на фронт проти Керенського, коли цей останній ішов на Пітер, заявивши при цьому, що він, цей гарнізон, «за мир і проти нової війни», і розуміючи, очевидно, мир не як перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську, а як втикання штика в землю, тобто розуміючи його так само, *як Ви і багато інших політичних обивателів* (див. Ваш перший лист).

Ви, очевидно, не знаєте, що Пітер тоді був врятований від нашестя Керенського і Краснова червоногвардійцями і матросами.

Ви, очевидно, не знаєте, що громадянська війна в першій її фазі—за період жовтень 1917 року—весна 1918 року—велась у нас, головним чином, силами робітників і матросів, і так звана підтримка «селянства в цілому» *виявлялась* в цей час часто й густо в тому, що воно не заважало нам прямо бити ворогів пролетарської революції.

Ви, очевидно, не знаєте, що Червону Армію, як масову армію, нам вдалося створити на ділі лише в другій половині 1918 року, коли земля вже була розібрана селянами, коли куркуль був достатньо знесилений, Радянська влада встигла вже відстояти себе і коли **з'явилась можливість** проведення лозунга про «міцний союз з середняком»...

Звичайно, можна писати всяку нісенітницю і небилицю,—папір усе терпить,—можна по-каменєвському

викручуватися і замітати сліди... Але треба ж знати міру.

4. Захопившись «художествами» свого пера і благополучно забувши про свій перщий лист, Ви твердите, що я не зрозумів питання про **переростання** буржуазної революції в революцію соціалістичну.

Оце вже дійсно з хворої голови на здорову!

А що таке переростання буржуазної революції в революцію соціалістичну? Чи можна уявити це переростання в нашій країні без заміни старого лозунга про диктатуру пролетаріату і селянства новим *лозунгом про диктатуру пролетаріату і біднішого* селянства? Ясно, що не можна.

Для чого боровся Ленін з Каменєвим у квітні 1917 року, обстоюючи заміну старого лозунга новим і зв'язуючи цю заміну з переходом від першого етапу російської революції (буржуазно-демократична революція) до другого її етапу (пролетарська революція)? Чи не для того, щоб зробити можливим і полегшити переростання революції буржуазної в революцію соціалістичну? Ясно, що для цього.

Хто заперечував тоді проти переходу від старого лозунга до нового? Ясно, що Каменєв.

Хто заперечував навесні 1927 року **факт** заміни більшовиками старого стратегічного лозунга новим стратегічним лозунгом в період підготовки Жовтня? Ясно, що Ви, шановний Покровський.

Хто поправляв цю каменєвську помилку Покровського? Ясно, що тов. Сталін.

Чи не ясно з цього, що Ви ні чорта,—просто-таки ні чорта,—не зрозуміли в питанні про переростання буржуазної революції в революцію пролетарську?

Висновок: треба мати нахабство неука і самовдоволення обмеженого еквілібристика, щоб так безцеремонно перевертати речі догори ногами, як робите це Ви, шановний Покровський.

Я думаю, що прийшов час припинити листування з Вами.

Й. Сталін

23 червня 1927 р.

Друкується вперше

ЗАМІТКИ НА СУЧАСНІ ТЕМИ

I

ПРО ЗАГРОЗУ ВІЙНИ

Навряд чи можна сумніватися, що основним питанням сучасності є питання про загрозу нової імперіалістичної війни. *Мова йде не про якусь невиразну* і безплотну «небезпеку» нової війни. Мова йде про реальну і дійсну **загрозу** нової війни взагалі, війни проти СРСР—особливо.

Переділ світу і сфер впливу, проведений в результаті останньої імперіалістичної війни, встиг уже «застаріти». Висунулись наперед деякі нові країни (Америка, Японія). Відходять назад деякі старі країни (Англія). Оживає і росте, все більше посилюючись, похована було у Версалі капіталістична Німеччина. Лізе вгору буржуазна Італія, з заздрістю поглядаючи на Францію.

Іде шалена боротьба за ринки збуту, за ринки вивозу капіталу, за морські і сухопутні шляхи до цих ринків, за новий переділ світу. Зростають суперечності між Америкою і Англією, між Японією і Америкою, між Англією і Францією, між Італією і Францією.

Зростають суперечності всередині капіталістичних країн, прориваючись час від часу відкритими революційними виступами пролетаріату (Англія, Австрія).

Зростають суперечності між імперіалістичним світом і залежними країнами, раз у раз прориваючись відкритими конфліктами і революційними вибухами (Китай, Індонезія, Північна Африка, Південна Америка).

Але зростання всіх цих суперечностей означає зростання кризи світового капіталізму, незважаючи на факт стабілізації, кризи, незрівнянно глибшої, ніж криза перед останньою імперіалістичною війною. Існування і успіхи СРСР, країни пролетарської диктатури, *лише поглиблює і загострює* цю кризу.

Недивно, що імперіалізм готується до нової війни, бачачи в ній єдиний шлях виходу з цієї кризи. Небувалий ріст озброєнь, загальний курс буржуазних урядів на фашистські методи «управління», хрестовий похід проти комуністів, шалене цькування СРСР, пряма інтервенція в Китаї—все це різні сторони одного й того самого явища—підготовки до нової війни за новий переділ світу.

Вони, імперіалісти, давно б уже побилися між собою, коли б не комуністичні партії, які ведуть рішучу боротьбу проти імперіалістичних воєн, коли б не СРСР, мирна політика якого є важкою гирею на ногах у призвідників нової війни, коли б не боязнь ослабити один одного і полегшити тим самим новий прорив імперіалістичного фронту.

Я думаю, що остання обставина, тобто боязнь ослабити один одного і полегшити тим самим новий прорив імперіалістичного фронту,—є одним з важливих факторів, які стримують поки що потяг до взаємної бійки.

Звідси «природне» прагнення певних кіл імперіалістів відсунути назад суперечності у своєму власному таборі, замазати їх тимчасово, створити єдиний фронт імперіалістів і піти походом проти СРСР, з тим, щоб ліквідувати дедалі глибшу кризу капіталізму хоча б частково, хоча б тимчасово, за рахунок СРСР.

Той факт, що ініціативу в цій справі, в справі створення єдиного фронту імперіалістів проти СРСР, взяли на себе англійська буржуазія і її бойовий штаб, партія консерваторів,—цей факт не повинен являти для нас чогось несподіваного. Англійський капіталізм завжди був, є і буде найбільш злісним душителем народних революцій. Починаючи з великої французької буржуазної революції кінця XVIII століття і кінчаючи нинішньою китайською революцією, англійська буржуазія завжди стояла і продовжує стояти в перших рядах громителів визвольного руху людства. Радянські люди ніколи не забудуть тих насильств, грабежів і воєнних вторгнень, яких зазнала кілька років тому наша країна з ласки англійських капіталістів. Що ж тут дивного, коли англійський капітал і його консервативна партія беруться знов очолити війну проти світового вогнища пролетарської революції, проти СРСР?

Але англійська буржуазія не любить воювати своїми власними руками. Вона завжди воліла вести

війну чужими руками. І їй іноді дійсно вдавалось знайти дурнів, готових тягати для неї з вогню каштани.

Так було діло під час великої французької буржуазної революції, коли англійській буржуазії вдалося створити союз європейських держав проти революційної Франції.

Так було діло після Жовтневої революції в СРСР, коли англійська буржуазія, напавши на СРСР, спробувала створити «союз чотирнадцяти держав» і коли вона, незважаючи на це, була викинута геть поза межі СРСР.

Так стоїть справа тепер в Китаї, де англійська буржуазія намагається створити єдиний фронт проти китайської революції.

Цілком зрозуміло, що партія консерваторів, готуючись до війни з СРСР, ось уже кілька років веде підготовчу роботу по створенню проти СРСР «священного союзу» великих і малих держав.

Якщо раніш, до останнього часу, ця підготовча робота консерваторів велась більш-менш прикрито, то тепер, за останній час, вони перейшли до «прямих дій», завдаючи СРСР відкритих ударів і намагаючись згуртувати на очах у всіх пресловутий «священний союз».

Перший відкритий удар був завданий консервативним урядом Англії в Пекіні при нападі на радянське повпредство. Напад цей мав, принаймні, дві мети. Він повинен був виявити «жахливі» документи «руйнівної» роботи СРСР, які мали створити атмосферу загального обурення і грунт для єдиного фронту проти СРСР. Він повинен був створити воєн-

ний конфлікт з пекінським урядом і втягти СРСР у війну з Китаєм.

Удар цей зірвався, як відомо.

Другий відкритий удар був завданий в Лондоні при нападі на Аркос і розриві з СРСР. Удар цей мав на меті створити єдиний фронт проти СРСР, відкрити дипломатичну блокаду СРСР по всій Європі і спровокувати серію розривів договірних відносин з Радянським Союзом.

Удар цей так само зірвався, як відомо.

Третій відкритий удар був завданий у Варшаві шляхом організації убивства Войкова. Убивство Войкова, організоване агентами консервативної партії, мало відіграти, за задумом його авторів, роль убивства в Сараєво, втягнувши СРСР у воєнний конфлікт з Польщею.

Цей удар теж, начебто, зірвався.

Чим пояснити, що ці удари не дали поки що того ефекту, якого чекали від них консерватори?

Суперечливими інтересами різних буржуазних держав, багато з яких заінтересовані у збереженні економічних зв'язків з СРСР.

Миролюбною політикою СРСР, яку твердо і непохитно проводить Радянський уряд.

Небажанням залежних від Англії держав, все одно, чи йде мова про державу Чан Цзо-ліна, чи про державу Пілсудського,—бути безгласним знаряддям консерваторів на шкоду своїм власним інтересам.

Шановні лорди, видимо, не хочуть зрозуміти, що кожна держава, нехай хоч і найнезначніша, схильна вважати себе певною одиницею, яка намагається

жити своїм власним життям і не бажає ставити на карту своє існування заради прекрасних очей консерваторів. Англійські консерватори забули врахувати всі ці обставини.

Чи значить це, що не буде більше таких ударів? Ні, не значить. Навпаки, це значить лише те, що удари повторюватимуться з новою силою.

Удари ці не можна вважати за випадковість. Вони природно виросли з усієї міжнародної обстановки, із становища англійської буржуазії як в «метрополії», так і в колоніях, із становища консервативної партії, як партії правлячої.

Вся нинішня міжнародна обстановка, всі факти з галузі «операцій» англійського уряду проти СРСР, і те, що він організує фінансову блокаду СРСР, і те, що він веде таємні розмови з державами про політику проти СРСР, і те, що він субсидує емігрантські «уряди» України, Грузії, Азербайджану, Вірменії і т. д. з метою організації повстань в цих країнах СРСР, і те, що він фінансує шпигунсько-терористичні групи, які висаджують в повітря мости, підпалюють фабрики і тероризують повпредів СРСР,—все це незаперечно говорить нам про те, що англійський консервативний уряд став твердо і рішуче на шлях організації війни проти СРСР. Причому ні в якому разі не можна вважати виключеним, що консерваторам може вдатися при певних умовах збити той чи інший воєнний блок проти СРСР.

Які наші завдання?

Завдання полягає в тому, щоб бити на сполох в усіх країнах Європи про загрозу нової війни, піднести пильність робітників і солдатів капіталістичних країн

і готувати маси, безустанно готувати до того, щоб зустрінути у всеозброєнні революційної боротьби всі і всякі спроби буржуазних урядів щодо організації нової війни.

Завдання полягає в тому, щоб прибивати до ганебного стовпа всіх тих діячів робітничого руху, які «вважають» загрозу нової війни за «вигадку», які заколисують робітників пацифістською брехнею, які закривають очі на те, як буржуазія готує нову війну, бо ці люди хочуть, щоб війна захопила робітників зненацька.

Завдання полягає в тому, щоб Радянський уряд вів і надалі, твердо й непохитно, політику миру, політику мирних відносин, незважаючи на провокаційні вихватки наших ворогів, незважаючи на уколи по нашому престижу.

Нас дражнять і дражнитимуть провокатори з ворожого табору, твердячи, що наша мирна політика пояснюється нашою слабістю, слабістю нашої армії. Це виводить з себе іноді декого з наших товаришів, що схильні піддатися провокації і вимагають ужиття «рішучих» заходів. Це слабість нервів. Це відсутність витримки. Ми не можемо і не повинні грати під дудку наших противників. Ми повинні йти своєю дорогою, відстоюючи справу миру, демонструючи свою волю до миру, викриваючи грабіжницькі наміри наших ворогів і виставляючи їх, як призвідників війни.

Бо тільки така політика може дати нам можливість згуртувати трудящі маси СРСР в єдиний бойовий табір, якщо ворог накине або, вірніше, коли ворог накине нам війну.

Щодо нашої «слабості», або «слабості» нашої армії, то наші вороги не вперше допускають помилку відносно цього. Років вісім тому, коли англійська буржуазія розпочала інтервенцію проти СРСР, а Черчілль погрожував походом «чотирнадцяти держав», буржуазна преса так само кричала про «слабість» нашої армії, однак весь світ знає, що і англійські інтервенти і їх союзники були з ганьбою викинуті за межі країни нашою переможною армією.

Не завадило б пам'ятати про це панам паліям нової війни.

Завдання полягає в тому, щоб піднести обороноздатність нашої країни, підносити наше народне господарство, поліпшувати нашу промисловість, воєнну і невоєнну, підносити пильність робітників, селян і червоноармійців нашої країни, загартовуючи в них волю до захисту соціалістичної вітчизни і ліквідуючи розхлябаність, яка, на жаль, далеко ще не ліквідована.

Завдання полягає в тому, щоб зміцнювати наш тил і очищати його від скверни, не спиняючись перед розправою над «ясновельможними» терористами і підпалювачами наших фабрик і заводів, бо оборона нашої країни неможлива без міцного революційного тилу.

Недавно був одержаний протест відомих діячів англійського робітничого руху, Ленсбері, Макстона і Брокуея, з приводу розстрілу двадцятьох терористів і підпалювачів з рядів російських князів і дворян. Я не можу вважати цих діячів англійського робітничого руху за ворогів СРСР. Але вони гірші за ворогів.

Вони гірші за ворогів, тому що, називаючи себе друзями СРСР, вони, все ж, полегшують своїм протестом російським поміщикам і англійським шпигам організовувати і надалі убивства представників СРСР.

Вони гірші за ворогів, тому що своїм протестом вони ведуть справу до того, щоб робітники СРСР опинились беззбройними перед лицем своїх запеклих ворогів.

Вони гірші за ворогів, тому що не хочуть зрозуміти, що розстріл двадцятьох «ясновельможних» є необхідний захід самооборони революції.

Недаром сказано: «боронь нас боже від таких друзів, а з ворогами ми самі справимося».

Щодо розстрілу двадцятьох «ясновельможних», то нехай знають вороги СРСР, вороги внутрішні так само, як і вороги зовнішні, що пролетарська диктатура в СРСР живе і рука її тверда.

Що сказати після всього цього про нашу злощасну опозицію, у зв'язку з її новими нападками на партію перед лицем загрози нової війни? Що сказати про те, що вона, ця сама опозиція, визнала за доречне в зв'язку з загрозою війни посилити свої нападки на партію? Що може бути доброго в тому, що вона, замість того, щоб згуртуватися навколо партії проти зовнішньої загрози, визнає за доречне використовувати труднощі становища СРСР для нових нападів на партію? Невже опозиція проти перемоги СРСР в грядущих боях з імперіалізмом, проти піднесення обороноздатності Радянського Союзу, проти зміцнення нашого тилу? Чи, може, це боягузство перед новими труднощами, дезертирство, бажання втекти від відповідальності, що прикривається тріскотнею лівих фраз?..

II

ПРО КИТАЙ

Тепер, коли революція в Китаї вступила в нову смугу розвитку, ми можемо підвести деякий підсумок пройденому шляху і розглянути питання про перевірку лінії Комінтерну в Китаї.

Існують певні тактичні принципи ленінізму, без урахування яких неможливі ні правильне керівництво революцією, ні перевірка лінії Комінтерну в Китаї. Про ці принципи давно вже забули наші опозиціонери. Але саме тому, що опозиція слабує на забутливість, необхідно ще і ще раз нагадати про них.

Я маю на увазі такі тактичні принципи ленінізму, як:

а) принцип обов'язкового врахування національно-особливого і національно-специфічного в кожній окремій країні при виробленні керівних вказівок Комінтерну для робітничого руху цих країн;

б) принцип обов'язкового використання компартією кожної країни найменшої можливості забезпечити пролетаріатові масового союзника, хоч би й тимчасового, хиткого, непевного, ненадійного;

в) принцип обов'язкового врахування тієї істини, що для політичного виховання мільйонних мас не досить самої тільки пропаганди і агітації, що для цього необхідний власний політичний досвід самих мас.

Я думаю, що врахування цих тактичних принципів ленінізму є тією необхідною умовою, без якої неможлива марксистська перевірка лінії Комінтерну в китайській революції.

Розглянемо питання китайської революції у світлі цих тактичних принципів.

Незважаючи на ідейний ріст нашої партії, у нас в партії існує ще, на жаль, певний сорт «керівників», які щиро вірять, що можна керувати революцією в Китаї, так би мовити, по телеграфу, на основі відомих, всіма визнаних загальних положень Комінтерну, **не рахуючись** з національними особливостями китайської економіки, китайського політичного ладу, китайської культури, китайських нравів, традицій. Ці «керівники» тим, власне, і відрізняються від справжніх керівників, що у них завжди є в кишені дві—три готові формули, «придатні» для всіх країн і «обов'язкові» при всяких умовах. Для них не існує питання про врахування національно-особливого і національно-специфічного в кожній країні. Для них не існує питання про ув'язку загальних положень Комінтерну з національними особливостями революційного руху в кожній країні, про пристосування загальних положень Комінтерну до національно-державних особливостей окремих країн.

Вони не розуміють, що головне завдання керівництва тепер, коли компартії виросли і стали масовими партіями, полягає в тому, щоб знайти, схопити і вміло поєднати національно-особливі риси руху в кожній країні із загальними положеннями Комінтерну, з тим, щоб полегшити і зробити практично здійснимими основні цілі комуністичного руху.

Звідси спроби шаблонізувати керівництво для всіх країн. Звідси спроби механічно насадити деякі загальні формули, не рахуючись з конкретними умовами руху в окремих країнах. Звідси вічні конфлікти

між формулами і революційним рухом в окремих країнах, як основний результат керівництва цих горе-керівників.

Наші опозиціонери належать до розряду саме таких горе-керівників.

Опозиція чула, що в **Китаї** відбувається буржуазна революція. Вона знає при цьому, що буржуазна революція в **Росії** відбувалася проти буржуазії. Звідси готова формула для **Китаю:** геть всякі спільні дії з буржуазією, хай живе негайний вихід комуністів із Гоміндану (квітень 1926 р.).

Але опозиція забула, що Китай, на відміну від Росії 1905 року, є напівколоніальна країна, пригноблювана імперіалізмом, що революція в Китаї є через це не просто буржуазною революцією, а буржуазною революцією антиімперіалістичного типу, що імперіалізм в Китаї тримає в своїх руках основні нитки промисловості, торгівлі і транспорту, що гніт імперіалізму зачіпає не тільки трудящі маси Китаю, але й певні верстви китайської буржуазії, що китайська буржуазія може через це при певних умовах і на певний строк підтримати китайську революцію.

На ділі воно так і сталося, як відомо. Якщо взяти кантонський період китайської революції, період виходу національних військ до Янцзи, період до розколу Гоміндану, не можна не визнати, що китайська буржуазія підтримувала революцію в Китаї, що лінія Комінтерну про допустимість спільних дій з цією буржуазією на певний строк і при певних умовах виявилась цілком правильною.

В результаті—відступ опозиції від своєї старої формули і проголошення «нової» формули: спільні

дії з китайською буржуазією необхідні, комуністи не повинні виходити з Гоміндану (квітень 1927 р.).

Це було перше покарання опозиції, яке спіткало її за те, що вона не хоче враховувати національних особливостей китайської революції.

Опозиція чула, що пекінський уряд веде гризню з представниками імперіалістичних держав в питанні про митну автономію Китаю. Опозиція знає, що митна автономія потрібна, насамперед, китайським капіталістам. Звідси готова формула: китайська революція є національною, антиімперіалістичною тому, що вона має своєю головною метою завоювання митної автономії Китаю.

Але опозиція забула, що сила імперіалізму в Китаї полягає головним чином не в митних обмеженнях Китаю, а в тому, що він володіє там фабриками, заводами, шахтами, залізницями, пароплавами, банками, торговельними конторами, які висмоктують кров з робітників і селян багатомільйонного Китаю.

Опозиція забула, що революційна боротьба китайського народу проти імперіалізму пояснюється, насамперед і головним чином, тим, що імперіалізм в Китаї є та сила, яка підтримує і надихає прямих експлуататорів китайського народу—феодалів, мілітаристів, капіталістів, бюрократів і т. д., що китайські робітники і селяни не можуть побороти цих своїх експлуататорів, не ведучи разом з тим революційної боротьби проти імперіалізму.

Опозиція забуває, що саме ця обставина є одним з тих найважливіших факторів, які роблять можливим переростання буржуазної революції в Китаї в революцію соціалістичну.

Опозиція забуває, що, хто оголошує китайську антиімперіалістичну революцію революцією за митну автономію, той заперечує можливість переростання буржуазної революції в Китаї в революцію соціалістичну, бо він віддає китайську революцію під керівництво китайській буржуазії.

І дійсно, факти показали потім, що митна автономія є по суті справи платформою китайської буржуазії, бо навіть такі матёрі реакціонери, як Чжан Цзо-лін і Чан Кай-ші, висловлюються тепер за скасування нерівноправних договорів і встановлення митної автономії в Китаї.

Звідси роздвоєння опозиції, спроби ухилитися від своєї власної формули про митну автономію, спроби *нишком відмовитися від неї і приткнутися до позиції* Комінтерну про можливість переростання буржуазної революції в Китаї в революцію соціалістичну.

Це було друге покарання опозиції, яке спіткало її за те, що вона не хоче серйозно вивчати національних особливостей китайської революції.

Опозиція чула, що в китайське село проникла купецька буржуазія, яка здає землю в оренду неімущим селянам. Опозиція знає, що купець не є феодал. Звідси готова формула: залишки феодалізму, а значить і боротьба селянства проти пережитків феодалізму, не мають серйозного значення в китайській революції, що головне тепер в Китаї не аграрна революція, а питання про державно-митну залежність Китаю від країн імперіалізму.

Але опозиція не бачить, що своєрідність китайської економіки полягає не в проникненні купецького капіталу на село, а в поєднанні **панування** феодальних

пережитків з існуванням купецького капіталу в китайському селі **при збереженні** феодально-середньовічних методів експлуатації і гноблення селянства.

Опозиція не розуміє, що вся нинішня військово-бюрократична машина в Китаї, яка жорстоко грабує і пригноблює китайське селянство, є по суті справи політична надбудова над цим поєднанням **панування** феодальних пережитків і феодальних методів експлуатації з існуванням купецького капіталу на селі.

І дійсно, факти показали потім, що в Китаї розгорнулась грандіозна аграрна революція, спрямована, насамперед і головним чином, проти малих і великих феодалів Китаю.

Факти показали, що ця революція охопила десятки мільйонів селян і має тенденцію поширитися на весь Китай.

Факти показали, що феодали, дійсні і живі феодали, не тільки існують в Китаї, але й тримають владу в своїх руках в цілому ряді провінцій, підкоряють своїй волі командний склад армії, підкоряють своєму впливові керівництво Гомінданом і завдають китайській революції удар за ударом.

Заперечувати після цього наявність феодальних пережитків і феодальної системи експлуатації, як основної форми гніту в китайському селі, не визнавати після цього аграрної революції, як основного факту китайського революційного руху в даний момент,— значило б іти проти очевидних фактів.

Звідси відступ опозиції від своєї старої формули в питанні про феодальні пережитки і аграрну революцію. Звідси спроби опозиції плазуючи втекти від

своєї старої формули і мовчазно визнати правильність позиції Комінтерну.

Це є третє покарання опозиції за її небажання рахуватися з національними особливостями китайської економіки.

І т. д. і т. п.

Розлад між формулами і дійсністю—така доля горе-керівників з опозиції.

А розлад цей є прямим результатом розриву опозиції з відомим тактичним принципом ленінізму про обов'язкове врахування національно-особливого і національно-специфічного в революційному русі кожної окремої країни.

Ось як формулює Ленін цей принцип.

«Вся справа тепер у тому, щоб комуністи кожної країни цілком свідомо врахували як основні принципіальні завдання боротьби з опортунізмом і «лівим» доктринерством, так і **конкретні особливості,** яких ця боротьба набирає і неминуче повинна набирати в кожній окремій країні, відповідно до оригінальних рис її економіки, політики, культури, її національного складу (Ірландія і т. п.), її колоній, її релігійних поділів і т. д. і т. п. Скрізь відчувається, шириться і росте невдоволення II-м Інтернаціоналом і за його опортунізм і за його невміння або нездатність створити дійсно централізований, дійсно керівний центр, здатний спрямовувати міжнародну тактику революційного пролетаріату в його боротьбі за всесвітню радянську республіку. Необхідно ясно собі усвідомити, що **такий керівний центр ні в якому разі не можна побудувати на шаблонізуванні, на механічному вирівнюванні, ототожненні тактичних правил боротьби *.** Поки існують національні і державні відмінності між народами і країнами,—а ці відмінності будуть держатися ще дуже й дуже довго навіть після здійснення диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі, — єдність інтернаціональної тактики комуністичного

* Курсив мій. **Й. Ст.**

робітничого руху всіх країн вимагає не усунення різноманітності, не знищення національних відмінностей (це — безглузда мрія для сучасного моменту), а такого застосування **основних** принципів комунізму (Радянська влада і диктатура пролетаріату), яке **правильно видозмінювало б** ці принципи **в частковостях,** правильно пристосовувало, застосовувало їх до національних і національно-державних відмінностей. **Дослідити, вивчити, відшукати, вгадати, схопити національно-особливе, національно-специфічне в конкретних підходах кожної країни до розв'язання єдиного інтернаціонального завдання, до перемоги над опортунізмом і лівим доктринерством всередині робітничого руху, до повалення буржуазії, до встановлення радянської республіки і пролетарської диктатури** * — ось в чому головне завдання історичного моменту, що його переживають всі передові (і не тільки передові) країни» (див. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», т. XXV, стор. 227—228).

Лінія Комінтерну є лінія обов'язкового врахування цього тактичного принципу ленінізму.

Лінія опозиції, навпаки, є лінія розриву з цим тактичним принципом.

В цьому розриві і лежить корінь злощасть опозиції в питаннях про характер і перспективи китайської революції.

* * *

Перейдемо до другого тактичного принципу ленінізму.

Із характеру і перспектив китайської революції випливає питання про союзників пролетаріату в його боротьбі за перемогу революції.

Питання про союзників пролетаріату є одним з основних питань китайської революції. Перед

* Курсив мій. **Й. Ст.**

китайським пролетаріатом стоять могутні противники: малі і великі феодали, військово-бюрократична машина старих і нових мілітаристів, контрреволюційна національна буржуазія, імперіалісти Сходу і Заходу, які забрали в руки основні нитки господарського життя Китаю і підкріпляють своє право на експлуатацію китайського народу військами і флотом.

Щоб розбити цих могутніх противників, необхідні, крім усього іншого, гнучка і продумана політика пролетаріату, уміння використати кожну тріщину в таборі противників, уміння знайти собі союзників, якщо навіть ці союзники є хиткими, непевними союзниками, при умові, що союзники ці є **масовими** союзниками, що вони **не обмежують** революційну пропаганду і агітацію партії пролетаріату, **не обмежують** роботу цієї партії по організації робітничого класу і трудящих мас.

Така політика є основна вимога другого тактичного принципу ленінізму. Без такої політики неможлива перемога пролетаріату.

Опозиція вважає таку політику неправильною, не ленінською. Але це говорить лише про те, що вона розгубила останні рештки ленінізму, що вона така ж далека від ленінізму, як небо від землі.

Чи були такі союзники у китайського пролетаріату в недавньому минулому?

Так, були.

В період першого етапу революції, коли революція була революцією загальнонаціонального **об'єднаного** фронту (кантонський період), союзниками пролетаріату були селянство, міська біднота, дрібнобуржуазна інтелігенція, національна буржуазія.

Одна з особливостей китайського революційного руху полягає в тому, що представники цих класів вели спільну роботу разом з комуністами в складі однієї буржуазно-революційної організації, яка називається Гоміндаком.

Союзники ці не були і не могли бути однаково надійними. Одні з них були більш-менш надійними союзниками (селянство, міська біднота), другі—менш надійними і хиткими (дрібнобуржуазна інтелігенція), треті—зовсім ненадійними (національна буржуазія).

Гоміндан був тоді безперечно більш-менш масовою організацією. Політика комуністів всередині Гоміндану полягала в тому, щоб ізолювати представників національної буржуазії (праві), використовуючи їх в інтересах революції, штовхати вліво дрібнобуржуазну інтелігенцію (ліві), згуртовувати навколо пролетаріату селянство і міську бідноту.

Чи був тоді Кантон центром революційного руху Китаю? Безумовно, так. Це можуть заперечувати тепер хіба тільки божевільні.

Які досягнення комуністів за цей період? Розширення території революції, оскільки кантонські війська вийшли на Янцзи; можливість відкритої організації пролетаріату (профспілки, страйкові комітети); оформлення комуністичних організацій в партію; створення перших осередків селянських організацій (селянські союзи); проникнення комуністів в армію.

Виходить, що керівництво Комінтерну за цей період було цілком правильне.

В період другого етапу революції, коли Чан Кай-ші і національна буржуазія перейшли в табір контрреволюції, а центр революційного руху перемістився

з Кантона в Ухан, союзниками пролетаріату були селянство, міська біднота, дрібнобуржуазна інтелігенція.

Чим пояснити відхід національної буржуазії в табір контрреволюції? Страхом національної буржуазії перед розмахом революційного руху робітників—по-перше, натиском імперіалістів у Шанхаї на національну буржуазію—по-друге.

Революція втратила, таким чином, національну буржуазію. Це було частковою втратою для революції. Але вона вступила зате у вищу фазу свого розвитку, у фазу аграрної революції, підібравши до себе ближче широкі маси селянства. Це було плюсом для революції.

Чи був тоді Гоміндан, в період другого етапу революції, масовою організацією? Безумовно, так. Він був безперечно більш масовою організацією, ніж Гоміндан кантонського періоду.

Чи був тоді Ухан центром революційного руху? Безумовно, так. Це можуть тепер заперечувати хіба тільки сліпі. В противному разі територія Ухану (Хубей, Хунань) не була б тоді базою максимального розвитку аграрної революції, керованої компартією.

Політика комуністів щодо Гоміндану полягала тоді в тому, щоб штовхати його вліво і перетворити його в ядро революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства.

Чи була тоді можливість такого перетворення? Так, була. В усякому разі не було підстав вважати таку можливість виключеною. Ми прямо говорили тоді, що для перетворення уханського Гоміндану в ядро революційно-демократичної диктатури пролета-

ріату і селянства необхідні, принаймні, дві умови: радикальна демократизація Гоміндану і пряме сприяння Гоміндану аграрній революції. Було б безглуздо з боку комуністів відмовитися від спроб такого перетворення.

Які досягнення комуністів за цей період?

Компартія виросла за цей період з маленької партії в 5—6 тисяч чоловік у велику масову партію в 50—60 тисяч членів.

Профспілки робітників виросли у величезне всекитайське об'єднання, яке налічує близько 3 мільйонів членів.

Первинні селянські організації розрослися у величезні об'єднання, які охоплюють кілька десятків мільйонів чоловік. Аграрний рух селянства розрісся до грандіозних розмірів, зайнявши центральне місце в китайському революційному русі. Компартія завоювала собі можливість відкритої організації революції. Компартія стає керівником аграрної революції. Гегемонія пролетаріату починає перетворюватися з побажання у факт.

Правда, китайська компартія не зуміла використати всіх можливостей цього періоду. Правда, ЦК китайської компартії допустив за цей період ряд надзвичайно серйозних помилок. Але було б смішно думати, що китайська компартія може стати справжньою більшовицькою партією, так би мовити, за одним разом, на підставі директив Комінтерну. Досить тільки згадати історію нашої партії, яка пройшла через ряд розколів, відколів, зрад, запроданств і т. д., щоб зрозуміти, що справжні більшовицькі партії не народжуються за одним разом.

Виходить, таким чином, що керівництво Комінтерну і за цей період було цілком правильне.

Чи є тепер союзники у китайського пролетаріату?

Так, є.

Цими союзниками є селянство і міська біднота.

Сучасний період характеризується відходом уханського керівництва Гоміндану в табір контрреволюції, відходом дрібнобуржуазної інтелігенції від революції.

Відхід цей пояснюється, по-перше, страхом дрібнобуржуазної інтелігенції перед аграрною революцією, що розростається, і тисненням феодалів на уханське керівництво, по-друге, натиском імперіалістів в районі Тяньцзіня, які вимагають від Гоміндану розриву з комуністами, як ціну за пропуск на північ.

Опозиція сумнівається в наявності феодальних пережитків у Китаї. Але тепер ясно для кожного, що феодальні пережитки не тільки існують в Китаї, але вони виявились навіть сильнішими, ніж натиск революції в даний момент. І саме тому, що імперіалісти і феодали в Китаї виявились поки що сильнішими, революція зазнала тимчасової поразки.

Революція втратила цим разом дрібнобуржуазну інтелігенцію.

Са́ме це і є ознакою тимчасової поразки революції.

Але зате вона тісніше згуртувала навколо пролетаріату широкі маси селянства і міської бідноти, створивши тим самим грунт для пролетарської гегемонії.

В цьому плюс для революції.

Опозиція пояснює тимчасову поразку революції політикою Комінтерну. Але так можуть говорити лише люди, які порвали з марксизмом. Тільки люди,

які порвали з марксизмом, можуть вимагати, щоб правильна політика вела завжди і обов'язково до **безпосередньої** перемоги над противником.

Чи була політика більшовиків правильною в революції 1905 року? Так, була. Чому ж революція 1905 року зазнала поразки, незважаючи на існування Рад, незважаючи на правильну політику більшовиків? Тому, що феодальні пережитки і самодержавство виявились тоді сильнішими, ніж революційний рух робітників.

Чи була політика більшовиків правильною в липні 1917 року? Так, була. Чому ж більшовики зазнали тоді поразки, незважаючи знов-таки на існування Рад, які зрадили тоді більшовиків, незважаючи на правильну політику більшовиків? Тому, що російський імперіалізм виявився тоді сильнішим, ніж революційний рух робітників.

Правильна політика зовсім не повинна вести завжди і обов'язково до безпосередньої перемоги над противником. Безпосередня перемога над противником визначається не тільки правильною політикою, але й, насамперед і головним чином, співвідношенням класових сил, явною перевагою сил на стороні революції, розпадом в таборі противника, сприятливою міжнародною обстановкою.

Тільки при цих умовах може привести до безпосередньої перемоги правильна політика пролетаріату.

Але є одна обов'язкова вимога, якій повинна задовольняти правильна політика завжди і при всяких умовах. Ця вимога полягає в тому, щоб політика партії підвищувала боєздатність пролетаріату, множила його зв'язки з трудящими масами, підносила

авторитет пролетаріату серед цих мас, перетворювала пролетаріат в гегемона революції.

Чи можна твердити, що минулий період являв максимум сприятливих умов для безпосередньої перемоги революції в Китаї? Ясно, що не можна.

Чи можна твердити, що комуністична політика в Китаї не підвищувала боєздатності пролетаріату, не множила його зв'язків з широкими масами і не підносила авторитету пролетаріату серед цих мас? Ясно, що не можна.

Тільки сліпі можуть не бачити, що китайському пролетаріатові вдалося за цей час відірвати широкі маси селянства і від національної буржуазії і від дрібнобуржуазної інтелігенції з метою згуртування їх навколо свого прапора.

Компартія пройшла через блок з національною буржуазією в Кантоні, на першому етапі революції, для того, щоб розширити територію революції, оформитися в масову партію, створити собі можливість відкритої організації пролетаріату і прокласти собі шлях до селянства.

Компартія пройшла через блок з дрібнобуржуазною інтелігенцією Гоміндану в Ухані, на другому етапі революції, для того, щоб умножити свої сили, розширити організацію пролетаріату, відірвати від гомінданівського керівництва широкі маси селянства і створити умови для гегемонії пролетаріату.

Пішла національна буржуазія в табір контрреволюції, розгубивши зв'язки з широкими народними масами.

Поплентались за національною буржуазією дрібнобуржуазна інтелігенція Гоміндану в Ухані, злякав-

шись аграрної революції і остаточно дискредитувавши себе в очах мільйонних мас селянства.

Але зате тісніше згуртувались навколо пролетаріату мільйонні маси селянства, бачачи в ньому єдиного свого надійного вождя і керівника.

Хіба не ясно, що тільки правильна політика могла привести до таких результатів?

Хіба не ясно, що тільки така політика могла підвищити боєздатність пролетаріату?

Хто ж, крім горе-керівників з нашої опозиції, може заперечувати правильність і революційність такої політики?

Опозиція твердить, що поворот уханського гоміндапівського керівництва в сторону контрреволюції говорить про неправильність політики блоку з уханським Гоміндапом на другому етапі революції.

Але так можуть говорити лише люди, які забули історію більшовизму і розгубили останні рештки ленінізму.

Чи була правильною більшовицька політика революційного блоку з лівими есерами в Жовтні і після Жовтня, аж до весни 1918 року? Я думаю, що ніхто ще не зважувався заперечувати правильність цього блоку. Чим скінчився цей блок? Повстанням лівих есерів проти Радянської влади. Чи можна **на цій підставі** твердити, що політика блоку з есерами була неправильна? Ясно, що не можна.

Чи була правильною політика революційного блоку з уханським Гоміндаиом на другому етапі китайської революції? Я думаю, що ніхто ще не зважувався заперечувати правильність такого блоку під час другого етапу революції. Сама опозиція твердила

тоді (квітень 1927 року), що такий блок правильний. Як можна тепер, після відходу уханського гоміндаківського керівництва від революції, на підставі цього відходу, твердити, що революційний блок з уханським Гоміндаком був неправильний?

Хіба не ясно, що тільки безхарактерні люди можуть оперувати такими «аргументами»?

Хіба хто-небудь твердив, що блок з уханським Гоміндаком є вічним і нескінченним блоком? Хіба бувають в природі вічні і нескінченні блоки? Хіба не ясно, що опозиція нічого, зовсім нічого не зрозуміла у другому тактичному принципі ленінізму про революційний блок пролетаріату з непролетарськими класами і групами.

Ось як формулює Ленін цей тактичний принцип:

«Перемогти могутнішого противника можна тільки при величезному напруженні сил і при **обов'язковому**, найбільш старанному, дбайливому, обережному, вмілому використанні як всякої, хоч би найменшої, «тріщини» між ворогами, всякої протилежності інтересів між буржуазією різних країн, між різними групами або видами буржуазії всередині окремих країн,—**так і всякої, хоч би найменшої, можливості дістати собі масового союзника, нехай навіть тимчасового, хиткого, нестійкого, ненадійного, умовного. Хто цього не зрозумів, той не зрозумів ні грана в марксизмі і в науковому, сучасному, соціалізмі взагалі** *. Хто не довів **практично**, на досить значному проміжку часу і в досить різноманітних політичних становищах, свого вміння застосовувати цю істину на ділі, той не навчився ще допомагати революційному класові в його боротьбі за визволення всього трудящого людства від експлуататорів. І сказане стосується однаково періоду до і після завоювання політичної влади пролетаріатом» (див. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», т. XXV, стор. 210—211).

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Хіба не ясно, що лінія опозиції є лінія розриву з цим тактичним принципом ленінізму?

Хіба не ясно, що лінія Комінтерну, навпаки, є лінією обов'язкового врахування цього тактичного принципу?

* * *

Перейдемо до третього тактичного принципу ленінізму.

Цей тактичний принцип стосується питання про зміну лозунгів, про порядок і способи цієї зміни. Він стосується питання про те, яким чином лозунги для партії перетворювати в лозунги для мас, питання про те, як і яким чином підводити маси до революційних позицій, щоб самі маси *переконалися на своєму власному* політичному досвіді в правильності партійних лозунгів.

А переконувати маси не можна самою тільки пропагандою і агітацією. Для цього необхідний власний політичний досвід самих мас. Для цього необхідно, щоб широкі маси самі пізнали, на своїй власній спині, неминучість, скажемо, повалення даного ладу, неминучість встановлення нових політичних і соціальних порядків.

Добре, якщо передова група, партія, вже переконалась в неминучості повалення, скажемо, Тимчасового уряду Мілюкова—Керенського в квітні 1917 року. Але цього ще недосить для того, щоб виступити за повалення цього уряду, для того, щоб висунути лозунг повалення Тимчасового уряду і встановлення Радянської влади, як **лозунг дня.** Для того, щоб перетворити формулу «вся влада Радам» із **перспективи**

для найближчого періоду в **лозунг дня,** в лозунг безпосередньої дії, для цього необхідна була ще одна вирішальна обставина, а саме та, щоб самі маси переконалися в правильності цього лозунга і подали партії ту чи іншу підтримку в проведенні його в життя.

Треба строго відрізняти формулу, як **перспективу** для найближчого майбутнього, від формули, як **лозунга дня.** На цьому саме і зрізалась група більшовиків у Пітері на чолі з Багдатьєвим у квітні 1917 року, коли вона висунула **передчасно** лозунг «геть Тимчасовий уряд, вся влада Радам». Ленін кваліфікував тоді цю спробу групи Багдатьєва, як небезпечний авантюризм, заплямувавши її публічно [69].

Чому?

Тому, що широкі маси трудящих в тилу і на фронті не були ще готові для сприйняття цього лозунга. Тому, що ця група сплутала формулу «вся влада Радам», як перспективу, з лозунгом «вся влада Радам», як лозунгом дня. Тому, що вона **забігла** вперед, поставивши партію перед загрозою повної її ізоляції від широких мас, від Рад, які ще вірили тоді в революційність Тимчасового уряду.

Чи повинні були китайські комуністи, скажемо, півроку тому висунути лозунг «геть гомінданівське керівництво в Ухані»? Ні, не повинні були.

Не повинні були, тому що це було б небезпечним **забіганням** вперед, це утруднило б комуністам доступ до широких мас трудящих, які вірили ще в гомінданівське керівництво, це ізолювало б компартію від широких селянських мас.

Не повинні були, тому що уханське гомінданівське керівництво, уханський ЦК Гоміндану не встиг

ще вичерпати себе, як буржуазно-революційний уряд, не встиг ще оскандалитися і дискредитувати себе в очах широких мас трудящих своєю боротьбою проти аграрної революції, своєю боротьбою проти робітничого класу, своїм поворотом в сторону контрреволюції.

Ми завжди говорили, що не можна брати курс на дискредитацію і заміну уханського гомінданівського керівництва, поки воно не встигло ще вичерпати себе, як буржуазно-революційний уряд, що треба дати йому спочатку вичерпати себе, для того, щоб *потім поставити практично питання про його заміну*.

Чи повинні тепер китайські комуністи висунути лозунг «геть гомінданівське керівництво в Ухані»? Так, повинні, обов'язково повинні.

Тепер, коли гомінданівське керівництво вже оскандалилося своєю боротьбою з революцією, поставивши себе у ворожі відносини з широкими робітничо-селянськими масами, цей лозунг матиме могутній відгук серед народних мас.

Тепер кожний робітник і кожний селянин зрозуміє, що комуністи зробили правильно, вийшовши з уханського уряду і уханського ЦК Гоміндану і висунувши лозунг «геть гомінданівське керівництво в Ухані».

Бо питання стоїть тепер перед селянськими і робітничими масами на вибір: **або** нинішнє керівництво Гоміндану, і тоді—відмова від задоволення насущних потреб цих мас, відмова від аграрної революції; **або** аграрна революція і корінне поліпшення становища робітничого класу, і тоді—зміна гомінданівського керівництва в Ухані стає лозунгом дня для мас.

Такі вимоги третього тактичного принципу ленінізму в питанні про зміну лозунгів, в питанні про способи і шляхи підведення широких мас до нових революційних позицій, в питанні про те, щоб своєю політикою, своїми діями, **своєчасною** заміною одних лозунгів іншими лозунгами допомогти широким масам трудящих розпізнати на своєму власному досвіді правильність лінії партії.

Ось як формулює Ленін цей тактичний принцип:

«З самим авангардом перемогти не можна. Кинути самий тільки авангард в рішучий бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримувати його противника, було б не тільки безглуздям, але й злочином. **А для того, щоб дійсно весь клас, щоб дійсно широкі маси трудящих і пригноблених капіталом дійшли до такої позиції, для цього самої пропаганди, самої агітації мало. Для цього потрібний власний політичний досвід цих мас *.** Такий — основний закон усіх великих революцій, підтверджений тепер з разючою силою і рельєфністю не тільки Росією, але й Німеччиною. Не тільки некультурним, часто безграмотним масам Росії, але й високо культурним, поголовно грамотним масам Німеччини треба було спробувати на власній шкурі все безсилля, всю безхарактерність, всю безпорадність, все лакейство перед буржуазією, всю підлість уряду рицарів ІІ-го Інтернаціоналу, всю неминучість диктатури крайніх реакціонерів (Корнілов в Росії, Капп і К° в Німеччині), як єдиний альтернатив щодо диктатури пролетаріату, щоб рішуче повернути до комунізму. Чергове завдання свідомого авангарду в міжнародному робітничому русі, тобто комуністичних партій, груп, течій — **вміти підвести** широкі (тепер ще здебільшого сплячі, апатичні, рутинні, косні, не пробуджені) маси до цього нового їх становища, або, вірніше, вміти керувати **не тільки** своєю партією, але й **цими** масами протягом їх підходу, переходу на нову позицію» (див. *«Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі»*, т. XXV, *стор. 228*).

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Основна помилка опозиції полягає в тому, що вона не розуміє смислу і значення цього тактичного принципу ленінізму, вона не визнає його, вона систематично порушує його.

Вона (троцькісти) порушувала цей тактичний принцип на початку 1917 року, коли намагалась «перестрибнути» через незавершений ще аграрний рух (див. Ленін).

Вона (Троцький—Зінов'єв) порушувала його, коли намагалась «перестрибнути» через реакційність профспілок, не визнаючи доцільності роботи комуністів в реакційних профспілках і заперечуючи необхідність тимчасових блоків з ними.

Вона (Троцький—Зінов'єв—Радек) порушувала його, коли намагалась «перестрибнути» через національні особливості китайського революційного руху (Гоміндан), через відсталість китайських народних мас, вимагаючи у квітні 1926 року негайного виходу комуністів з Гоміндану і висунувши у квітні 1927 року лозунг негайної організації Рад в умовах ще незавершеної, незжитої гоміндапівської фази розвитку.

Опозиція думає, що коли вона зрозуміла, розпізнала половинчатість, вагання, ненадійність гоміндапівського керівництва, коли вона розпізнала тимчасовий і умовний характер блоку з Гомінданом (а розпізнати це нетрудно кожному кваліфікованому політпрацівникові),—то цього цілком досить для того, щоб розпочати «рішучі дії» проти Гоміндану, проти влади Гоміндану, цілком досить для того, щоб маси, широкі маси робітників і селян «одразу» підтримали «нас» і «наші» «рішучі дії».

Опозиція забуває, що «нашого» розуміння тут далеко ще недосить для того, щоб китайські комуністи могли повести за собою маси. Опозиція забуває, що для цього необхідно ще, щоб самі маси розпізнали на своєму власному досвіді ненадійність, реакційність, контрреволюційність гомінданівського керівництва.

Опозиція забуває, що революцію «роблять» не тільки передова група, не тільки партія, не тільки окремі, хоч би й «високі», «особи», але, насамперед і головним чином, мільйонні маси народу.

Дивно, що опозиція забуває про стан, про розуміння, про готовність до рішучих дій мільйонних народних мас.

Чи знали ми, партія, Ленін, у квітні 1917 року, що доведеться скинути Тимчасовий уряд Мілюкова—Керенського, що існування Тимчасового уряду несумісне з діяльністю Рад, що влада повинна перейти в руки Рад? Так, знали.

Чому ж тоді Ленін плямував як авантюристів відому групу більшовиків у Пітері на чолі з Багдатьєвим у квітні 1917 року, коли ця група висунула лозунг «геть Тимчасовий уряд, вся влада Радам» і коли вона спробувала повалити Тимчасовий уряд?

Тому, що широкі маси трудящих, певна частина робітників, мільйони селянства, широкі маси армії, нарешті, самі Ради не були ще готові до сприйняття цього лозунга, як лозунга дня.

Тому, що Тимчасовий уряд і дрібнобуржуазні партії есерів і меншовиків не встигли ще вичерпати себе, не встигли ще досить дискредитувати себе в очах мільйонних мас трудящих.

Тому, що Ленін знав, що для повалення Тимчасового уряду і встановлення Радянської влади недосить самого тільки розуміння, свідомості передової групи пролетаріату, партії пролетаріату,—для цього необхідно ще, щоб самі маси переконались на своєму власному досвіді в правильності такої лінії.

Тому, що необхідно було пройти через всю коаліційну вакханалію, через зради і запроданства дрібнобуржуазних партій у червні, липні, серпні 1917 року, необхідно було пройти через ганебний наступ на фронті у червні 1917 року, через «чесну» коаліцію дрібнобуржуазних партій з Корніловими і Мілюковими, через корніловське повстання і т. д., щоб переконатися мільйонним масам трудящих в неминучості повалення Тимчасового уряду і встановлення Радянської влади.

Тому, що тільки при цих умовах міг бути перетворений лозунг Радянської влади, як **перспектива**, в лозунг Радянської влади, як **лозунг дня.**

Біда опозиції є в тому, що вона часто й густо допускає ту ж саму помилку, яку допустила у свій час група Багдатьєва, що вона, покидаючи шлях Леніна, воліє «прямувати» шляхом Багдатьєва.

Чи знали ми, партія, Ленін, що Установчі збори несумісні з системою Радянської влади, коли брали участь у виборах в Установчі збори і коли скли́кали їх в Пітері? Так, знали.

Для чого ж ми їх скли́кали? Як могло статися, що більшовики, вороги буржуазного парламентаризму, побудувавши Радянську владу, не тільки взяли участь у виборах, але й самі скли́кали Установчі збори? Чи не було це «хвостизмом», відставанням від подій,

«осаджуванням мас», порушенням тактики «далекого прицілу»? Звичайно, ні.

Більшовики пішли на цей крок для того, щоб полегшити відсталим масам народу переконатися наочно в непридатності Установчих зборів, в їх реакційності, в їх контрреволюційності. Тільки таким способом можна було підтягти до себе багатомільйонні маси селянства і полегшити собі розгон Установчих зборів.

Ось що пише про це Ленін:

«Ми брали участь у виборах до російського буржуазного парламенту, до Установчих зборів, у вересні — листопаді 1917 року. Вірна була наша тактика чи ні?.. Чи не мали ми, російські більшовики, у вересні — листопаді 1917 року, більше, *ніж які завгодно західні комуністи, права вважати*, що в Росії парламентаризм політично зжитий? Звичайно, мали, бо не в тому ж річ, давно чи недавно існують буржуазні парламенти, а в тому, наскільки **готові** (ідейно, політично, практично) широкі маси трудящих прийняти радянський лад і розігнати (або допустити *розгон) буржуазно-демократичний парламент*. Що в Росії у вересні — листопаді 1917 року робітничий клас міст, солдати і селяни були, внаслідок ряду спеціальних умов, на рідкість підготовлені до прийняття радянського ладу і до розгону найдемократичнішого буржуазного парламенту, це абсолютно безперечний *і цілком встановлений історичний* факт. І *все-таки більшовики* не бойкотували Установчих зборів, а брали участь у виборах і до і **після** завоювання пролетаріатом політичної влади...

Висновок звідси цілком безперечний: доведено, що навіть за кілька тижнів до перемоги Радянської республіки, навіть **після** *такої перемоги*, участь *у буржуазно-демократичному парламенті* не тільки не шкодить революційному пролетаріатові, а полегшує **йому** можливість **довести** відсталим масам, чому такі парламенти заслуговують на розгон, **полегшує** успіх їх розгону, **полегшує** «політичне заживання» буржуазного парламентаризму» (див. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», т. XXV, стор. 201—202).

Ось як застосовували більшовики на ділі третій тактичний принцип ленінізму.

Ось як треба застосовувати тактику більшовизму в Китаї, все одно, чи йде мова про аграрну революцію, про Гоміндан чи про лозунг Рад.

Опозиція, видимо, схиляється до того, що революція в Китаї вже зазнала повного краху. Це, звичайно, невірно. Що революція в Китаї зазнала тимчасової поразки, в цьому не може бути сумніву. Але яка це поразка і наскільки вона глибока—ось в чому тепер питання.

Можливо, що це є така ж приблизно тривала поразка, яка мала місце в Росії в 1905 році, коли революція перервалась на цілих дванадцять років для того, щоб потім, у лютому 1917 року, вибухнути з новою силою, знести самодержавство і розчистити шлях для нової, радянської революції.

Цю перспективу не можна вважати виключеною. Це ще не є повна поразка революції, так само як поразку в 1905 році не можна було вважати остаточною поразкою. Це не є повна поразка, тому що основні завдання китайської революції на даній фазі розвитку—аграрна революція, революційне об'єднання Китаю, визволення з-під ярма імперіалізму—чекають ще свого розв'язання. І якщо ця перспектива стане реальністю, то про негайне створення Рад робітничих і селянських депутатів у Китаї, звичайно, не може бути й мови, бо Ради створюються і процвітають лише в обстановці революційного піднесення.

Але навряд чи можна вважати цю перспективу за ймовірну. В усякому разі нема поки що підстав вважати її за ймовірну. Нема підстав, тому що

контрреволюція ще не об'єднана і не скоро об'єднається, якщо взагалі судилося їй коли-небудь об'єднатися.

Бо війна старих і нових мілітаристів між собою розгорається з новою силою і вона не може не ослаблювати силу контрреволюції, розоряючи і озлобляючи разом з тим селянство.

Бо нема ще в Китаї такої групи або такого уряду, який був би здатний піти на щось на зразок столипінської реформи, яка могла б послужити громовідводом для правлячих груп.

Бо мільйони селянства, які вже дорвалися до поміщицької землі, нелегко приборкати і прибити до землі.

Бо авторитет пролетаріату в очах трудящих мас зростає день у день, а сили його ще далеко не розгромлені.

Можливо, що поразка китайської революції аналогічна щодо свого ступеня тій поразці більшовиків, якої зазнали вони в липні 1917 року, коли меншовицько-есерівські Ради зрадили їх, коли вони змушені були піти в підпілля і коли, через кілька місяців, революція знов вийшла на вулицю для того, щоб змести імперіалістичний уряд Росії.

Аналогія тут, звичайно, умовна. Я допускаю її лише з усіма тими застереженнями, які необхідні, якщо мати на увазі відмінність ситуації Китаю наших днів і Росії 1917 року. Я вдаюся до такої аналогії лише для того, щоб обрисувати приблизно ступінь поразки китайської революції.

Я думаю, що ця перспектива є більш імовірною. І якщо вона, ця перспектива, стане реальністю, якщо

найближчим часом,—не обов'язково через два місяці, а через півроку, через рік,—**нове піднесення революції стане фактом,** то питання про утворення Рад робітничих і селянських депутатів може стати на чергу, як лозунг дня і як противага буржуазному урядові.

Чому?

Тому, що в умовах **нового піднесення революції** на даній фазі її розвитку утворення Рад буде питанням цілком назрілим.

Учора, кілька місяців тому, комуністи Китаю не повинні були висувати лозунга утворення Рад, бо це було б авантюризмом, властивим нашій опозиції, бо гоміндаківське керівництво не встигло ще дискредитувати себе, як противника революції.

Тепер, навпаки, лозунг утворення Рад може стати дійсно революційним лозунгом, **якщо** (якщо!) найближчим часом вибухне нове і могутнє революційне піднесення.

Через це вже тепер, ще до настання піднесення, поряд з боротьбою за заміну нинішнього гоміндаківського керівництва керівництвом революційним, треба вести найширшу пропаганду в широких масах трудящих за ідею Рад, не забігаючи вперед і не утворюючи тепер же Рад, пам'ятаючи, що Ради можуть розквітнути лише в умовах могутнього революційного піднесення.

Опозиція може сказати, що вона це сказала «перша», що це і є те, що називається у них тактикою «далекого прицілу».

Невірно, вельмишановні. Зовсім невірно! Це є не тактика «далекого прицілу», а тактика блукань, тактика вічних перельотів і недольотів.

Коли опозиція вимагала негайного виходу комуністів з Гоміндану в квітні 1926 року, то це була тактика **перельоту**, бо сама опозиція змушена була потім визнати, що комуністи повинні залишитися в Гоміндані.

Коли опозиція оголосила китайську революцію революцією за митну автономію, то це була тактика **недольоту**, бо сама опозиція змушена була потім плазуючи втекти від своєї ж формули.

Коли опозиція у квітні 1927 року оголосила феодальні пережитки в Китаї перебільшенням, забувши про існування масового аграрного руху, то це була тактика **недольоту**, бо сама опозиція змушена була потім мовчазно визнати свою помилку.

Коли опозиція у квітні 1927 року висунула лозунг негайного утворення Рад, то це була тактика **перельоту**, бо самі опозиціонери змушені були визнати тоді суперечності у своєму таборі, з яких один (Троцький) вимагав взяти курс на повалення уханського уряду, а другий (Зінов'єв), навпаки, вимагав «всілякої допомоги» тому ж уханському урядові.

Але з якого це часу тактику блукань, тактику вічних перельотів і недольотів стали у нас оголошувати тактикою «далекого прицілу»?

Відносно Рад треба сказати, що про Ради в Китаї, як про **перспективу**, Комінтерн сказав у своїх документах задовго до опозиції. Щодо Рад, як **лозунга дня**, висунутого опозицією навесні цього року, як противагу революційному Гомінданові (Гоміндан був тоді революційний, інакше нічого було кричати Зінов'єву про «всіляку допомогу» Гомінданові), то це була авантюра, крикливе забігання вперед, така ж авантюра

і таке ж забігання, які допустив Багдатьєв у квітні 1917 року.

З того, що лозунг Рад може стати в Китаї **в найближчому майбутньому** лозунгом дня, далеко ще не виходить, що висунення опозицією лозунга про Ради **навесні цього року** не було небезпечною і шкідливою авантюрою.

Так само, як з того, що лозунг «вся влада Радам» Ленін визнав необхідним і своєчасним у **вересні** 1917 року (відоме рішення ЦК про повстання)[70], далеко ще не випливає, що висунення цього лозунга Багдатьєвим у **квітні** 1917 року не було шкідливою і небезпечною авантюрою.

Багдатьєв теж міг би сказати у вересні 1917 року, що він сказав «перший» про владу Рад ще в квітні 1917 року. Чи значить це, що Багдатьєв мав рацію, а Ленін не мав рації, кваліфікуючи його виступ у квітні 1917 року як авантюризм?

Видимо, «лаври» Багдатьєва не дають спати нашій опозиції.

Опозиція не розуміє, що справа зовсім не в тому, щоб сказати «першим», забігаючи вперед і розладнуючи справу революції, а в тому, щоб сказати **вчасно**, та сказати так, щоб сказане було підхоплене масами **і перетворене в діло.**

Такі є факти.

Відхід опозиції від ленінської тактики, «ультралівий» авантюризм її політики—такий підсумок.

«Правда» № 169,
28 липня 1927 р.
Підпис: Й. Сталін

ПРИМІТКИ

1 VII розширений пленум Виконкому Комінтерну відбувався з 22 листопада по 16 грудня 1926 року в Москві. Пленум обговорив доповіді: про міжнародне становище і завдання Комуністичного Інтернаціоналу; в китайському і англійському питаннях; про трестифікацію, раціоналізацію і завдання комуністів у професійних спілках; про внутріпартійні питання ВКП(б); в німецькому і голландському питаннях, а також розглянув справу Маслова — Рут Фішер, справу Брандлера і Тальгеймера, справу Суваріна. На пленумі були створені комісії: політична, китайська, англійська, німецька та інші. Й. В. Сталін був обраний до складу політичної, китайської і німецької комісій пленуму. Обговоривши доповідь Й. В. Сталіна «Внутріпартійні питання ВКП(б)», пленум заплямував троцькістсько-зінов'євський опозиційний блок в ВКП(б) як блок розкольників, що скотилися у своїй платформі на меншовицькі позиції. Пленум зобов'язав секції Комінтерну вести рішучу боротьбу проти всяких спроб опозиції в ВКП(б) та її прихильників в інших комуністичних партіях порушити ідейну і організаційну єдність рядів Комінтерну і ленінської партії, керівниці першої в світі пролетарської держави. Пленум затвердив резолюцію XV конференції ВКП(б) «Про опозиційний блок в ВКП(б)» і постановив додати її до постанов пленуму як своє рішення. Доповідь Й. В. Сталіна «Внутріпартійні питання ВКП(б)» і заключне слово по доповіді були надруковані в грудні 1926 року окремою брошурою під назвою «Ще раз про соціал-демократичний ухил в нашій партії». — *3.*

2 Винятковий закон проти соціалістів був введений в Німеччині в 1878 році урядом Бісмарка. Цим законом були заборонені всі організації соціал-демократичної партії, масові робітничі організації і робітнича преса. На підставі цього закону конфісковувалась соціалістична література, соціал-демократів піддавали репресіям. Німецька соціал-демократична партія була змушена перейти на нелегальне становище. Під натиском масового робітничого руху в 1890 році закон був скасований. — ***10.***

3 **«Соціал-Демократ»** («Der Sozialdemokrat») — нелегальна газета, орган німецької соціал-демократії; видавалася з вересня 1879 року по вересень 1890 року, спочатку в Цюріху (Швейцарія), а з жовтня 1888 року в Лондоні. — ***10.***

4 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Вибрані листи», 1947, стор. 358—359. — ***11.***

5 Мається на увазі антипартійна група в РКП(б), яка іменувала себе групою «демократичного централізму». Група утворилася в період воєнного комунізму, очолювали її Сапронов і Осінський. «Демократичні централісти» заперечували керівну роль партії в Радах; виступали проти єдиноначальності і особистої відповідальності директорів у промисловості, проти ленінської лінії в організаційних питаннях; вимагали свободи фракцій і угруповань в партії. IX і X з'їзди партії рішуче засудили децистів. В 1927 році група «демократичних централістів» разом з активними діячами троцькістської опозиції була виключена з партії XV з'їздом ВКП(б). — ***15.***

6 *«Робітнича опозиція»* — *антипартійна анархо-синдикалістська* група в РКП(б); очолювали її Шляпніков, Медведев та ін. Група оформилась в другій половині 1920 року і вела боротьбу проти ленінської лінії партії. X з'їзд РКП(б) засудив «робітничу опозицію» і визнав пропаганду ідей анархо-синдикалістського ухилу несумісною з належністю до комуністичної партії. Згодом рештки розбитої «робітничої опозиції» зімкнулися з контрреволюційним троцькізмом і були розгромлені як вороги партії і Радянської влади. — ***15.***

7 V Всесвітній конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, що відбувався з 17 червня по 8 липня 1924 року в Москві, обговоривши питання «Про економічне становище Союзу РСР і про дискусію в РКП(б)», одностайно підтримав партію більшовиків в її боротьбі проти троцькізму. Конгрес затвердив резолюцію XIII конференції РКП(б) «Про підсумки дискусії і про дрібнобуржуазний ухил в партії», підтверджену XIII з'їздом РКП(б), і постановив опублікувати її як своє рішення.— ***16.***

8 XV конференція ВКП(б) відбувалася з 26 жовтня по 3 листопада 1926 року. Тези «Про опозиційний блок в ВКП(б)» були написані за дорученням Політбюро ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіним. 3 листопада тези були одноголосно ухвалені конференцією як резолюція конференції. В той же день резолюцію затвердив об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) (див. Й. В. Сталін. Твори, т. 8, стор. 214—233). — ***18.***

9 Генрада (Генеральна рада) — виконавчий орган конгресу англійських тред-юніонів; вперше була обрана в 1921 році.— ***20.***

10 Мається на увазі резолюція XIV конференції РКП(б) «Про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширеним пленумом ВККІ» (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 25—31). — ***25.***

11 **«Социал-Демократ»** — нелегальна газета, Центральний Орган РСДРП. Видавалася з лютого 1908 року по січень 1917 року, вийшло 58 номерів. Перший номер вийшов в Росії, далі видання газети було перенесене за кордон, спочатку в Париж, потім в Женеву. Редакція «Социал-Демократа» була складена, згідно з рішенням ЦК РСДРП, з представників більшовиків, меншовиків і польських соціал-демократів. Непримиренна боротьба Леніна всередині редакції «Социал-Демократа» за послідовну більшовицьку лінію привела до виходу представників меншовиків і польських соціал-демократів із складу редакції. З грудня 1911 року газету «Социал-Демократ» редагував В. І. Ленін. В газеті був надрукований ряд статей

Й. В. Сталіна. Стаття В. І. Леніна «Про лозунг Сполучених Штатів Європи» надрукована в «Социал-Демократе» № 44, 23 серпня 1915 року (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XVIII, стор. 230—233). — ***31.***

12 **«Наше Слово»** — меншовицько-троцькістська газета; виходила в Парижі з січня 1915 року по вересень 1916 року. — ***31.***

13 Див. В. І. Ленін. «Про продовольчий податок» (Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 317—352). — ***33.***

14 Див. Й. В. Сталін. «Про соціал-демократичний ухил в нашій партії» (Твори, т. 8, стор. 234—297). — ***39.***

15 Мається на увазі загальний страйк англійських робітників, що відбувався з 3 по 12 травня 1926 року. В страйку брало участь понад п'ять мільйонів організованих робітників всіх найважливіших галузей промисловості і транспорту. Про причини виникнення і провалу страйку див. Й. В. Сталін. Твори, т. 8, стор. 155—168. — ***46.***

16 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 312. — ***47.***

17 Веддінгці — одна з «ультралівих» груп у німецькій компартії; існувала в партійній організації північно-західного округу внутрішнього Берліна — Веддінгу. Керівники «веддінгської опозиції» солідаризувалися з троцькістсько-зінов'євським опозиційним блоком в ВКП(б). VII розширений пленум ВККІ рішуче засудив «веддінгську опозицію», зажадав від неї повного припинення фракційної діяльності, розриву всяких зносин з виключеними з німецької компартії і ворожими їй елементами і беззастережного підкорення рішенням КПН і Комінтерну. — ***51.***

18 **«Последние Новости»** — *щоденна газета, центральний орган* контрреволюційної буржуазної партії Мілюкова; виходила з квітня 1920 року по липень 1940 року в Парижі. — ***55.***

19 Див. В. І. Ленін. «Про завдання пролетаріату в даній революції» (Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 87—90). — ***64.***

20 Ліва Ціммервальда — група лівих інтернаціоналістів; була утворена В. І. Леніним на першій міжнародній конференції інтернаціоналістів, яка відбулася 23—26 серпня (5—8 вересня) 1915 року в Ціммервальді (Швейцарія). Партія більшовиків, на чолі з В. І. Леніним, займала в Ціммервальдській лівій групі єдино правильну, до кінця послідовну позицію проти війни. Про ліву Ціммервальда див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 160. — ***65.***

21 Зміновіхівець — прихильник буржуазної політичної течії, яка виникла в 1921 році за кордоном серед російської буржуазної еміграції і дістала свою назву від журналу «Смена Вех». Зміновіхівство було відбиттям поглядів нової буржуазії і буржуазної інтелігенції Радянської Росії, які відмовилися, в зв'язку з запровадженням нової економічної політики, від відкритої збройної боротьби проти Радянської влади і розраховували на поступове переродження радянського ладу у звичайну буржуазну республіку. Устрялов був ідеологом зміновіхівства. — ***69.***

22 Нечаєвщина — тактика змовництва і тероризму; дістала назву від імені російського анархіста — бакунінця С. Г. Нечаєва. В кінці 60-х років XIX століття Нечаєв створив в Росії вузьку змовницьку організацію, відірвану від мас, в якій цілком подавлялися воля і погляди її членів. — ***79.***

23 Аракчеєвщина — режим необмеженого поліцейського деспотизму, сваволі военщини і насильств над народом, що існував в Росії в першій чверті XIX століття; дістав назву від імені реакційного діяча графа Аракчеєва. — ***79.***

24 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. VIII, 1931, стор. 71. — ***85.***

25 Див. також К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XXII, 1931, стор. 362. — ***86.***

26 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної Партії». Додатки, 1939, стор. 75—97. — ***88.***

27 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. VII, 1930, стор. 103. — ***96.***

28 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. III, стор. 1—477 і вид. 4-е, т. 3, стор. 1—535. — ***104.***

29 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXI, стор. 365—455. — ***112.***

30 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 25—31. — ***122.***

31 Мається на увазі «План і конспекти брошури «Про продовольчий податок»» (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XXVI, стор. 310—316). — ***125.***

32 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1941, стор. 281—295. — ***128.***

33 Мається на увазі резолюція «Про підсумки дискусії і про дрібнобуржуазний ухил в партії», ухвалена XIII конференцією РКП(б) на доповідь Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партійного будівництва» (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1941, стор. 540—545). — ***142.***

34 Книга Й. В. Сталіна «Про Леніна і ленінізм» вийшла в світ у травні 1924 року. До книги ввійшли дві праці: «Про Леніна. Промова на вечорі кремлівських курсантів 28 січня 1924 р.» і «Про основи ленінізму. Лекції, читані в Свердловському університеті» (див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 52—64, 69—188). — ***149.***

35 XV Московська губернська конференція ВКП(б) відбувалася 8—15 січня 1927 року. Конференція обговорила питання міжнародного і внутрішнього становища СРСР, доповідь про чергові завдання ЦКК — РСІ, звітну доповідь МК ВКП(б) та інші питання. Й. В. Сталін виступив з промовою 14 січня на вечірньому засіданні конференції. Конференція схвалила політику ленінського ЦК ВКП(б). — ***152.***

36 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XXVII, стор. 255—259. — ***155.***

37 **«Борьба»** — газета, виходила з травня 1917 року як орган Царицинського комітету РСДРП(б) і з кінця 1917 року — як орган Царицинської Ради робітничих, солдатських, селян-

ських і козачих депутатів. Після перейменування Царицина в Сталінград газета була органом сталінградських губернських і міських партійних і радянських організацій. Останній № 58 (4670) газети «Борьба» вийшов 14 березня 1933 року. — ***166.***

38 Мається на увазі доповідь Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партії в національному питанні» на X з'їзді РКП(б) 10 березня 1921 року (див. Твори, т. 5, стор. 33—44). — ***173.***

39 Маються на увазі тези Й. В. Сталіна до X з'їзду РКП(б) «Про чергові завдання партії в національному питанні» (див. Твори, т. 5, стор. 15—29). — ***173.***

40 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 5, стор. 34. — ***174.***

41 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 5, стор. 15—16. — ***174.***

42 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 156—211. — ***177.***

43 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 405 і т. XXVII, стор. 262. — ***187.***

44 Міжнародна економічна конференція в Генуї (Італія) відбувалася з 10 квітня по 19 травня 1922 року. В конференції брали участь, з одного боку, Англія, Франція, Італія, Японія та інші капіталістичні держави, з другого боку—Радянська Росія. Представники капіталістичних країн поставили радянській делегації вимоги, виконання яких означало б перетворення Радянської країни в колонію західноєвропейського капіталу (вимога сплати усіх воєнних і довоєнних боргів, повернення іноземним власникам націоналізованої у них власності та ін.). Радянська делегація відкинула домагання іноземних капіталістів. Про Генуезьку конференцію див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 168—179 і 225—227. — ***187.***

45 V Всесоюзна конференція ВЛКСМ відбувалась у Москві 24—31 березня 1927 року. Конференція обговорила доповіді: про роботу ЦК ВЛКСМ, про поточний момент і політику партії, про участь молоді у виробничому житті і завдання економічної роботи ВЛКСМ, про участь комсомолу в підне-

сенні сільського господарства і кооперуванні села та інші. Й. В. Сталін виступив з промовою на вечірньому засіданні конференції 29 березня. У своїх рішеннях конференція запевнила партію, що ленінський комсомол і надалі залишиться вірним помічником партії в роботі по будівництву соціалізму в СРСР. — ***189.***

46 В ході успішних боїв проти північних мілітаристів за об'єднання Китаю, частини національно-революційної армії 23 березня 1927 року зайняли місто Нанкін. Прагнучи задушити революцію, імперіалістичні держави перейшли від допомоги китайським мілітаристам до відкритої інтервенції в Китаї: 24 березня англійські і американські військові кораблі відкрили артилерійський огонь по Нанкіну. — ***189.***

47 Постанову ЦК ВКП(б) «Питання раціоналізації виробництва» від 24 березня 1927 року опубліковано в газеті «Правда» № 68, 25 березня 1927 року. — ***193.***

48 Гоміндан — політична партія в Китаї, заснована Сун Ят-сеном в 1912 році для боротьби за республіку і національну незалежність країни. Вступ комуністичної партії Китаю в Гоміндан (1924 р.) сприяв перетворенню його в масову народно-революційну партію. На першому етапі розвитку китайської революції 1925—1927 років, коли вона була антиімперіалістичною революцією об'єднаного загальнонаціонального фронту, Гоміндан був партією блоку пролетаріату, дрібної буржуазії міста і села і частини великої національної буржуазії. На другому етапі, в період аграрної, буржуазно-демократичної революції, після переходу національної буржуазії в табір контрреволюції, Гоміндан, являючи собою блок пролетаріату, селянства і міської дрібної буржуазії, проводив антиімперіалістичну революційну політику. Розгортання аграрної революції і тиснення феодалів на Гоміндан, з одного боку, натиск імперіалістів, які вимагали від Гоміндану розриву з комуністами, — з другого, злякали дрібнобуржуазну інтелігенцію (ліві в Гоміндані), яка повернула в сторону контрреволюції. Коли почався відхід лівих гомінданівців від революції (літо 1927 р.), комуністи вийшли з Гоміндану, а останній перетворився в центр боротьби проти революції. — ***197.***

49 Див. В. І. Ленін. «Демократія і народництво в Китаї» (Твори, вид. 3-є, т. XVI, стор. 26—31 і вид. 4-е, т. 18, стор. 143—149). — ***198.***

50 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 293—294. — ***199.***

51 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Вибрані твори в двох томах», т. II, 1948, стор. 434. — ***205.***

52 Мається на увазі контрреволюційний заколот «лівих» есерів у Москві 6—7 липня 1918 року. Заколот був придушений протягом кількох годин. — ***209.***

53 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 266—278. — ***213.***

54 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 325—333. — ***214.***

55 Компрадори—посередники між іноземним капіталом і місцевим ринком, які становлять частину великої тубільної торгової буржуазії в колоніальних і залежних країнах. Компрадорська буржуазія в Китаї проявила себе як агентура іноземного імперіалізму і запеклий ворог китайської революції 1925—1927 років. — ***218.***

56 Мається на увазі пленум ЦК ВКП(б), що відбувався 13—16 квітня 1927 року. Пленум обговорив ряд питань, зв'язаних із з'їздами Рад СРСР і РСФРР, і вирішив питання про строки скликання XV з'їзду ВКП(б). 13 квітня Й. В. Сталін виступив у питанні про порядок денний пленуму і в дебатах на доповідь М. І. Калініна «Питання з'їздів Рад СРСР і РСФРР». Обговоривши повідомлення Політбюро ЦК ВКП(б) про рішення, прийняті ним у зв'язку з міжнародними подіями (події в Китаї та ін.), пленум схвалив політику Політбюро ЦК в міжнародному питанні і рішуче відкинув антипартійну платформу троцькістсько-зінов'євської опозиції. — ***225.***

57 **«Деревенский Коммунист»**—двотижневий журнал для сільського партійного активу, орган ЦК ВКП(б). Журнал виходив з грудня 1924 року по серпень 1930 року. Відповідальним редактором журналу до лютого 1927 року був В. М. Молотов. — ***227.***

58 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 285—290, 351—355. — ***227.***

59 Мається на увазі Кельнське демократичне товариство, яке виникло в Німеччині в період буржуазної революції 1848 року. До цього товариства, поряд з буржуазно-демократичними елементами, входили також і робітники. К. Маркс був обраний до складу окружного комітету демократичних товариств Рейнської області і Вестфалії і був одним з його керівників. — ***238.***

60 **«Нова Рейнська Газета»** («Neue Rheinische Zeitung») видавалася в Кельні з 1 червня 1848 року по 19 травня 1849 року. Керівниками газети були К. Маркс і Ф. Енгельс, головним редактором — К. Маркс. Про «Нову Рейнську Газету» див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XVI, ч. I, 1937, стор. 165—173. — ***238.***

61 Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 147. — ***241.***

62 Мається на увазі резолюція VII розширеного пленуму Виконкому Комінтерну в питанні про становище в Китаї, ухвалена 16 грудня 1926 року. Резолюцію пленуму див. в книзі «Тези і резолюції сьомого розширеного пленуму Виконкому Комінтерну», М. — Л., 1927. — ***242.***

63 «Червоні списи» — збройні загони самооборони в китайському селі, які боролися проти гніту поміщиків і мілітаристів. В період китайської революції 1925—1927 років «червоні списи» і подібні до них селянські організації («жовті списи», «чорні списи», «великі ножі», «підтягнуті животи» та ін.) подавали значну допомогу національно-революційній армії в боротьбі за незалежність Китаю. — ***257.***

64 **«Новая Жизнь»** — меншовицька газета, виходила в Петрограді з квітня 1917 року по липень 1918 року. — ***268.***

65 VIII пленум Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу відбувався 18—30 травня 1927 року в Москві. Пленум обговорив завдання Комінтерну в боротьбі проти війни і воєнної небезпеки, завдання компартії Англії, питання

китайської революції та ін. Й. В. Сталін виступив 24 травня на десятому засіданні пленуму з промовою «Революція в Китаї і завдання Комінтерну». Пленум дав оцінку міжнародного становища, намітив програму боротьби проти загрози війни і, в зв'язку з розривом Англією дипломатичних і торговельних відносин з СРСР, прийняв відозву «До робітників і селян всього світу. До всіх пригноблених народів. До солдатів і матросів». Лідери антипартійного троцькістсько-зінов'євського блоку скористалися загостренням міжнародного становища СРСР і виступили на пленумі з наклепницькими вихватками проти керівництва Комінтерну і ВКП(б). Окремою постановою пленум гостро засудив розкольницьку поведінку лідерів опозиції і попередив їх, що, в разі продовження фракційної боротьби, вони будуть виключені з Виконкому Комінтерну. — ***276.***

66 Мається на увазі відозва Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу від 14 квітня 1927 року «До пролетарів і селян всього світу. До всіх пригноблених народів». Відозву опубліковано в газеті «Правда» № 85, 15 квітня 1927 року.— ***278.***

67 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XV, 1935, стор. 105—124. — ***300.***

68 Див. Й. В. Сталін. «Про політичні завдання Університету народів Сходу». Твори, т. 7, стор. 133—152. — ***306.***

69 Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 224—225. —***342.***

70 В. І. Ленін у своїх статтях і листах з підпілля в Центральний Комітет і до більшовицьких організацій у вересні 1917 року висунув лозунг «Вся влада Радам» як безпосереднє завдання організації збройного повстання (див. Твори, вид. 3-є, т. XXI, стор. 137—148, 193—199). При обговоренні листів В. І. Леніна на засіданні Центрального Комітету партії 15 вересня Й. В. Сталін дав рішучу відсіч капітулянтові Каменеву, який вимагав знищення цих документів, і запропонував розіслати листи В. І. Леніна для обговорення в найбільші партійні організації. 10 жовтня 1917 року з участю В. І. Леніна,

Й. В. Сталіна, Я. М. Свердлова, Ф. Е. Дзержинського, М. С. Уріцького відбулось історичне засідання Центрального Комітету партії більшовиків, на якому було прийнято рішення про збройне повстання, написане В. І. Леніним (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-е, т. XXI, стор. 330). — ***353.***

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА

(грудень 1926 — липень 1927)

1926

22 листопада — 16 грудня. Й. В. Сталін бере участь в роботі VII розширеного пленуму Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ).

2 грудня. Й. В. Сталіна на засіданні VII розширеного пленуму ВККІ обирають членом німецької комісії пленуму.

4 грудня. Й. В. Сталін розмовляє з представником комуністичної партії Індії.

7 грудня. Й. В. Сталін на засіданні VII розширеного пленуму ВККІ виступає з доповіддю про внутріпартійні питання ВКП(б).

13 грудня. Й. В. Сталін виступає на засіданні VII розширеного пленуму ВККІ з заключним словом по доповіді про внутріпартійні питання ВКП(б).

17 грудня. Й. В. Сталін розмовляє з представниками болгарської комуністичної партії Димитровим, Коларовим та ін.

18 грудня. Й. В. Сталіна на засіданні Виконкому Комінтерну обирають членом Президії ВККІ.

22 грудня. Й. В. Сталін бере участь в обговоренні питання про боротьбу з «ультралівими» в Німеччині на об'єднаному засіданні делегацій ВКП(б) і німецької комуністичної партії, які брали участь в роботі VII розширеного пленуму ВККІ.

23 грудня. VII партійна конференція Краснопресненського району Москви обирає Й. В. Сталіна першим делегатом на XV Московську губернську конференцію ВКП(б).

24 грудня. Й. В. Сталін на об'єднаному засіданні представників делегацій ВКП(б) і комуністичної партії США, які брали участь в роботі VII розширеного пленуму ВККІ, виступає з промовою про становище в комуністичній партії США.

Вийшла з друку брошура Й. В. Сталіна «Ще раз про соціал-демократичний ухил в нашій партії» — доповідь і заключне слово по доповіді на VII розширеному пленумі ВККІ.

29 грудня. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією робітників московського арматурного заводу.

30 грудня. Й. В. Сталін пише листа Ксенофонтову.

1927

7 січня. Й. В. Сталін розмовляє з делегатом від селян села Юр'євки Семиріченської області по земельному питанню.

8 січня. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією робітників Сокольницького району Москви.

14 січня. Й. В. Сталін виступає з промовою на засіданні XV Московської губернської партійної конференції.

Й. В. Сталін розмовляє з представниками комуністичної партії Польщі.

21 січня. Й. В. Сталін присутній у Великому театрі в Москві на траурному засіданні, присвяченому третім роковинам з дня смерті В. І. Леніна.

28 січня. Й. В. Сталін пише листа т. Зайцеву.

29 січня. XXIV Ленінградська губернська партійна конференція обирає Й. В. Сталіна членом Ленінградського ґубернського комітету ВКП(б).

7—12 лютого. Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК ВКП(б).

22 лютого. Й. В. Сталін пише листа робітникам Ленських золотих приїсків у зв'язку з п'ятнадцятиріччям ленського розстрілу.

Й. В. Сталін пише привітання сталінградській газеті «Борьба» в зв'язку з її десятиріччям.

23 лютого. Й. В. Сталін на засіданні французької комісії Президії ВККІ виступає в питаннях тактики компартії Франції.

Й. В. Сталін присутній у Великому театрі в Москві на урочистому засіданні, присвяченому дев'ятим роковинам Червоної Армії.

25 лютого. Й. В. Сталін на нараді працівників текстильної промисловості, скликаній ЦК ВКП(б), виступає з промовою про методи більшовицького керівництва і про шляхи дальшого розвитку текстильної промисловості Радянського Союзу.

28 лютого. Й. В. Сталін розмовляє з делегацією робітників Сталінських залізничних майстерень Октябрської залізниці.

1 березня. Й. В. Сталін виступає з промовою на зборах робітників Сталінських залізничних майстерень Октябрської залізниці.

	На зборах робітників Сталінських залізничних майстерень Октябрської залізниці Й. В. Сталіна обирають депутатом до Московської Ради.
7 березня.	Й. В. Сталін пише листа тт. Цвєткову і Алипову.
9 березня.	Й. В. Сталін виступає на засіданні французької комісії Президії ВККІ.
15 березня.	Статтю Й. В. Сталіна «До питання про робітничо-селянський уряд. Відповідь Дмитрієву» опубліковано в журналі «Большевик» № 6, 1927 р.
20 березня.	Й. В. Сталін пише листа Шинкевичу.
29 березня.	Й. В. Сталін виступає з промовою на V Всесоюзній конференції ВЛКСМ у Москві.
2 квітня.	VIII Московський губернський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна делегатом на XIII Всеросійський з'їзд Рад.
5 квітня.	Й. В. Сталін на зборах активу московської партійної організації виступає з промовою про характер і перспективи китайської революції.
8 квітня.	XVI Ленінградський губернський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна делегатом на XIII Всеросійський з'їзд Рад.
9 квітня.	Й. В. Сталін пише листа Чугунову.
10—16 квітня.	Й. В. Сталін бере участь в роботі XIII Всеросійського з'їзду Рад.
13—16 квітня.	Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК ВКП(б).

13 квітня. Й. В. Сталін на засіданні пленуму ЦК ВКП(б) виступає в питанні про порядок денний пленуму і в дебатах на доповідь М. І. Калініна «Питання з'їздів Рад СРСР і РСФРР».

15 квітня. Статтю Й. В. Сталіна «Про три основні лозунги партії в селянському питанні. Відповідь Ян—ському» опубліковано в журналі «Большевик» № 7—8, 1927 р.

16 квітня. XIII Всеросійський з'їзд Рад обирає Й. В. Сталіна членом Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету.

18—26 квітня. Й. В. Сталін бере участь в роботі IV з'їзду Рад СРСР.

19—20 квітня. Й. В. Сталін пише тези для пропагандистів «Питання китайської революції». Тези, схвалені ЦК ВКП(б), опубліковано в газеті «Правда» № 90, 21 квітня 1927 р.

26 квітня. IV з'їзд Рад Союзу РСР обирає Й. В. Сталіна членом Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР.

1 травня. Й. В. Сталін присутній на першотравневому параді військ московського гарнізону і демонстрації трудящих столиці на Красній площі.

5 травня. Привітання Й. В. Сталіна газеті «Правда» в день її п'ятнадцятиріччя опубліковано в № 99 газети «Правда».

9 травня. Й. В. Сталін пише статтю «До питань китайської революції. Відповідь т. Марчуліну». Статтю опубліковано в журналі «Деревенский Коммунист» № 10, 15 травня 1927 р.

13 травня. Й. В. Сталін розмовляє з студентами Університету імені Сун Ят-сена в питаннях китайської революції.

20 травня.	Й. В. Сталін пише статтю «Про лозунг диктатури пролетаріату і біднішого селянства в період підготовки Жовтня. Відповідь С. Покровському». Статтю вперше опубліковано в 1928 році в книзі: Й. Сталін. Питання ленінізму.
24 травня.	Й. В. Сталін на засіданні VIII пленуму Виконкому Комінтерну виступає з промовою «Революція в Китаї і завдання Комінтерну».
30 травня.	Й. В. Сталін пише привітання студентам четвертого випуску Комуністичного університету трудящих Сходу.
23 червня.	Й. В. Сталін пише відповідь С. Покровському.
24—27 липня.	Й. В. Сталін пише статтю «Замітки на сучасні теми». Статтю опубліковано в газеті «Правда» № 169, 28 липня 1927 р.

ЗМІСТ

Стор.

Передмова VII

VII РОЗШИРЕНИЙ ПЛЕНУМ ВККІ *22 листопада—16 грудня 1926 р.* . . . . 3—148

Ще раз про соціал-демократичний ухил в нашій партії. *Доповідь 7 грудня* . . . . 5—61

I. Попередні зауваження 5

1. Суперечності внутріпартійного розвитку . . . . . . —
2. Джерела суперечностей всередині партії 11

II. Особливості опозиції в ВКП(б) 14

III. Незгоди в ВКП(б) 21

1. Питання соціалістичного будівництва 22
2. Фактори «перепочинку» 26
3. Єдність і неподільність «національних» і інтернаціональних завдань революції 28
4. До історії питання про будівництво соціалізму . . . 30
5. Особливо важливе значення питання про будівництво соціалізму в СРСР в даний момент 36
6. Про перспективи революції 39
7. Як стоїть питання на ділі 42
8. Про шанси на перемогу 44
9. Практично-політичні незгоди 46

IV. Опозиція за роботою 49

V. За що хвалять опозицію вороги диктатури пролетаріату 53

VI. Поразка опозиційного блоку 57
VII. Практичний смисл і значення XV конференції ВКП(б) 60

Заключне слово *13 грудня* . . . . 62—148

I. Окремі зауваження 62

1. Нам потрібні факти, а не вигадки й плітки . . . . . —
2. За що хвалять опозицію вороги диктатури пролетаріату 69
3. Є помилки і помилки 74
4. Диктатура пролетаріату за Зінов'евим 78
5. Оракульські проріkання Троцького 82
6. Зінов'ев в ролі школяра, який цитує Маркса, Енгельса, Леніна 85
7. Ревізіонізм за Зінов'евим 95

II. Питання про перемогу соціалізму в окремих капіталістичних країнах 99

1. Передумови пролетарських революцій в окремих країнах в період імперіалізму . . . . —
2. Як Зінов'ев «обробляє» Леніна 110

III. Питання про будівництво соціалізму в СРСР 114

1. «Маневри» опозиції і «націонал-реформізм» партії Леніна —
2. Ми будуємо і можемо побудувати економічну базу соціалізму в СРСР 124
3. Ми будуємо соціалізм у союзі з світовим пролетаріатом 136
4. Питання про переродження 140

IV. Опозиція і питання про єдність партії 142

V. Заключення 146

ЛИСТ КСЕНОФОНТОВУ 149
ПРОМОВА НА XV МОСКОВСЬКІЙ ГУБЕРНСЬКІЙ ПАРТІЙНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ *14 січня 1927 р.* 152
ЛИСТ т. ЗАЙЦЕВУ 160
ЛЕНСЬКИМ РОБІТНИКАМ 164
ПРИВІТАННЯ СТАЛІНГРАДСЬКІЙ ГАЗЕТІ «БОРЬБА» 166
ПРОМОВА НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ СТАЛІНСЬКИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ МАЙСТЕРЕНЬ ОКТЯБРСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ *1 березня 1927 р. (Короткий виклад)* 167

ЛИСТ тт. ЦВЕТКОВУ і АЛИПОВУ 173
ДО ПИТАННЯ ПРО РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКИЙ УРЯД. *Відповідь Дмитрієву* 176
ЛИСТ ШИНКЕВИЧУ 187
ПРОМОВА НА V ВСЕСОЮЗНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ВЛКСМ *29 березня 1927 р.* 189
ЛИСТ ЧУГУНОВУ 198
ПРО ТРИ ОСНОВНІ ЛОЗУНГИ ПАРТІЇ В СЕЛЯНСЬКОМУ ПИТАННІ. *Відповідь Ян—ському* 200
ПИТАННЯ КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. *Тези для пропагандистів, схвалені ЦК ВКП(б)* . . . . 216—225

I. Перспективи китайської революції 216
II. Перший етап китайської революції 218
III. Другий етап китайської революції 220
IV. Помилки опозиції 223

ГАЗЕТІ «ПРАВДА» *(До дня 15-х роковин)* 226
ДО ПИТАНЬ КИТАЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. *Відповідь т. Марчуліну* 227
РОЗМОВА З СТУДЕНТАМИ УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ СУН ЯТСЕНА *13 травня 1927 р.* 234
ПРО ЛОЗУНГ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ І БІДНІШОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ЖОВТНЯ. *Відповідь С. Покровському* 263
РЕВОЛЮЦІЯ В КИТАЇ І ЗАВДАННЯ КОМІНТЕРНУ. *Промова на X засіданні VIII пленуму ВККІ 24 травня 1927 р.* . . . . 276—305

I. Деякі дрібні питання 276
II. Аграрно-селянська революція, як основа буржуазно-демократичної революції 279
III. Гоміндан правих в Нанкіні, який винищує комуністів, і Гоміндан лівих в Ухані, який підтримує союз з комуністами 287
IV. Про Ради робітничих і селянських депутатів у Китаї 290
V. Дві лінії 301

СТУДЕНТАМ КОМУНІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТРУДЯЩИХ СХОДУ 306

ВІДПОВІДЬ С. ПОКРОВСЬКОМУ 308

ЗАМІТКИ НА СУЧАСНІ ТЕМИ . . . . 315—353

I. Про загрозу війни 315

II. Про Китай 324

Примітки 354

Біографічна хроніка (грудень 1926 — липень 1927) . . 366

И. В. Сталин. *Сочинения. Том 9.*
(На украинском языке)

Тираж 100 тисяч екз.
Здано до складання 17/І 1949 р.
Підписано до друку
8—22/ІІІ 1949 р.
Обсяг 24 друк. арк.
Зам. 57.
Ціна 6 карб.

*

4-та Республіканська
поліграфічна ф-ка.
м. Київ, пл. Калініна, 2.